

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

OMUS XXII - 2019
VOL. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

VEDECKÝ ČASOPIS PRE HISTORICKÉ VEDY

22 / 2019

Vol. 1

 BELIANUM

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: september 2019

© Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS)

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Pavol Maliniak (šéfredaktor)

Michal Šmigel' (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Imrich Nagy

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Dániel Bagi (Pécs, Maďarsko)

Éva Gyulai (Miskolc, Maďarsko)

Bohdan Halczak (Zielona Góra, Poľsko)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem, ČR)

László Kiss (Eger, Maďarsko)

Jiří Knapík (Opava, ČR)

Vjačeslav Meňkovskij (Minsk, Bielorusko)

Vincent Múcska (Bratislava, SR)

Martin Pekár (Košice, SR)

Petr Popelka (Ostrava, ČR)

Jan Randák (Praha, ČR)

Jerzy Sperka (Katowice, Poľsko)

Ján Steinhübel (Bratislava, SR)

Dušan Škvarna (Banská Bystrica, SR)

Vladimír Varinský (Banská Bystrica, SR)

OBSAH

Články

HARVÁT, M.: „... <i>iactitant se magnitudine pecuniae</i> “. Otázka platobných prostriedkov na vojnovom území Moravy 4
КИЧЕРА, В.: Церковь и государство на Подкарпатской Руси: от ограничений греко-католического духовенства к компромиссу с чехословацкой властью (1918-1924) 29

Materiály

LUKÁČ, M.: K informačnej hodnote katalógu vizitačných protokolov Ostrihomského arcibiskupstva (16. – 20. storočie)..... 45

Rozhľady

SLEPIČKA, M.: K nejstarší ikonografii sv. Jeronýma na českých památkách doby posledních Přemyslovců a jejím pramenům 60
БЕКМАГАНБЕТОВ, У. Ж.: Кейки (Нурмаганбет) Кукембайұлы – одна из первых жертв советской репрессивной системы в Казахстане 78

Správy

Konferencia v rumunskom Nadlaku <i>Dolnozemskej Slovinci a rok 1918</i> a významné ocenenie kolegu doc. Miroslava Kmeťa (P. Mičko – A. Hruboň) 89
<i>Stopy cest</i> – 15. historickogeografická konferencia (O. Tomeček)..... 94
Projekt „Výměna zkušeností při archívnom výskume a strategické komunikácii“ koordinovaný Katedrou histórie FF UMB v Banskej Bystrici v roku 2019 (M. Šmigel) 97

„...iactitant se magnitudine pecuniae“.

Otázka platobných prostriedkov na mojmirínskej Morave*

MATEJ HARVÁT

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

„...iactitant se magnitudine pecuniae“. A means of payment issue in the Mojmirid Moravia

Abstract: The study deals with the means of payment in the early medieval polity of middle Danube Slavs in the 9th century. The main aim of the paper is to provide a current commentary towards the traditional explanation of mediums of exchange which Moravians should have used before the adoption of coins. Premonetary means of payment are usually perceived as a direct predecessor or a substitution of coin currency, therefore in the historiography of „Great Moravian state“, it is interpreted as proof of significant economic stability. According to former scholarship, Moravians had certain common mediums of payment, traditionally believed to be the axe-shaped iron bars and pieces of cloth, and these obtained a function of inner currency and even the circulating money of their own. The present article analyses available fragmentary written evidence and partially asserts archeological data related to the possibilities and the limits of payment „system“ in the Mojmirid principality.

Keywords: axe-shaped iron bars, commodity money, early medieval economy, Great Moravia, premonetary mediums of exchange.

V roku 900 zaslal rozhorčený bavorský episkópát, vedený salzburským metropolitom Theotmarom, pápežovi do Ríma list, v ktorom sa sťažoval, že Moravia sa chvastajú množstvom peňazí (*iactitant se magnitudine pecuniae*), pomocou ktorých si vymohli vysvätenie nových biskupov a obnovenie vlastnej cirkevnej správy.¹

---

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-16-0047 „Od denára k euru“. Fenomén peňazí v dejinách Slovenska od stredoveku po súčasnosť, ktorý sa rieši na Historickom ústave v rokoch 2017 – 2021.

¹ „Nunc vero, quod nobis grave videtur et incredibile, in augmentum iniurię iactitant se magnitudine pecunię egisse, vos eosdem prefatos episcopos ad se direxisse...“ *Epistolae* 109. In: BARTOŇKOVÁ, Daniela et al: *Magnae Moraviae fonteshistorici III.* (ďalej MMFH) : *Diplomata, epistolae, textus historici varii*. 2. vydanie 2011, Praha : Koniasch Latin Press, 2011, s. 199.

Tento tendenčne zameraný text v spomenutej pasáži referuje o snahe vládnuceho rodu Mojmirovcov začleniť svoju dŕžavu pod patronát rímskej kúrie, čo sa mohlo udiť prostredníctvom daru, respektíve platby tzv. denáru svätého Petra (*Denarius Sancti Petri*).² Literárna formulácia z prostredia latinského západu nabáda nielen k otázke o podobe tejto platby – teda čo sa v skutočnosti skrýva pod termínom *magnitudo pecuniae* –, ale taktiež výstižne zrkadlí bádateľské úsilie časti historikov a archeológov, snažiacich sa preukázať bohatstvo „zlatem zářící říše Moravanů“.

Na nasledujúcich stranách sa pokúsim predostrieť, že vystatovanie sa veľkomoravskými peniazmi bolo v skutočnosti bližšie moderným vedcom, než obyvateľom mocenského útvaru známeho ako Veľká Morava. Mojou snahou bude opätovná, a čiastočne polemická, interpretácia platobných vzťahov v mojmirovskom kniežatstve. Napriek úsiliu mnohých odborníkov rozpoznať a pomenovať ekonomickú situáciu, či „tovarovo-peňažné“ vzťahy slovanských spoločenstiev sídliačich na území stredného Dunaja, pomerne často dochádzalo k prenášaniam súčasných konceptov a nám známych spoločenských mechanizmov do značne odlišných realít predkresťanského a „ekonomicky archaického“ sveta včasného stredoveku. Torzovitost' písomných správ z 9. storočia, prirodzene, núti hľadať vhodné analógie z neskorších období alebo z iných slovanských regiónov. Rozmanité prejavy a fenomény archaickejších ekonomických systémov včasnostredovekej strednej a východnej Európy však netreba uchopovať výlučne prostredníctvom zjednocujúcich (a často fiktívnych) koncepcií univerzálneho „Slovanstva“. Pre poznanie ekonomickej sféry slovanských spoločenstiev majú relevantnú výpovednú schopnosť predovšetkým archeologické zistenia, no ich interpretácia býva značne nejednoznačná. Predložený výklad sa preto nepokúša podať vyčerpávajúce a uspokojivé odpovede na otázky spojené s možnosťami platby v moravskom kniežatstve, ale za cieľ si kladie skôr upriamenie pozornosti na niektoré sporné interpretácie, ako aj na nové otázky, ktoré vyvstávajú pre ďalší výskum.

---

² K tzv. desiatku sv. Petra pozri ULLMAN, Walter: *The Growth of Papal Government in the Middle Ages: A study in the ideological relation of clerical to lay power*. London : Methuen, 1961, s. 331 – 339.

Absencia mince a hľadanie peňazí

Pred niekoľkými rokmi vyšiel z českého vedeckého prostredia svieži impulz, kriticky prehodnocujúci „štátnosť“ Veľkej Moravy. V snahe nadviazať na moderné prúdy historického bádania a odpútať sa od starších, a neraz ideologizujúcich modelov, došlo k podnetnej odbornej reflexii.³ Nedošlo však ku bádateľskému konsenzu.⁴ Model veľkomoravského štátu si tak aj napriek oprávnenej kritike podržal svoju platnosť, prípadne bol modifikovaný na metodologický a z hľadiska vedeckej analýzy vhodnejší „ranný štát“.⁵ Jedným z dôsledkov debaty o včasnostredovekej štátnosti bolo spochybnenie jednotného menového systému, a tým pádom aj rozvinutejších tržných vzťahov na Veľkej Morave.

Všeobecne platná peňažná mena ako kľúčové kritérium štátnosti⁶ na Morave v 9. storočí neexistovala, keďže Mojmírovci mince nikdy

---

³ ŠTEFAN, Ivo: Great Moravia, Statehood and Archaeology. The 'Decline and Fall' of One Early Medieval Polity. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. zost. J. Macháček – Š. Ungerman, Bonn : Habelt Verlag, 2011, s. 333 – 354.; No predovšetkým polemický príspevok MACHÁČEK, Jiří: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky. In: *Archeologické rozhledy* (ďalej AR). tom. 64, vol. 4, 2012, s. 775 – 787.

⁴ Pozri PROFANTOVÁ, Naďa – PROFANT, Martin: Modernizace moravské medievistiky? In: AR. tom. 66, vol. 1, 2014, s. 127 – 140.; ŠTEFAN, Ivo: Mocní náčelníci od řeky Moravy? Poznámky ke struktuře raných států. In: AR. tom. 66, vol. 1, 2014, s. 141 – 176.; KALHOUS, David: Náčelnictví nebo stát? Několik poznámek k článku Jiřího Macháčka o charakteru Velké Moravy. In: AR. tom. 66, vol. 1, 2014, s. 177 – 180.; LYSÝ, Miroslav: *Moravania, Mojmírovci a Franská říša : Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 107 – 147.; WIHODA, Martin: Großmähren und seine Stellung in der Geschichte. In: *Zentralisierungsprozesse und Herrschaftsbildung im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa*. zost. S. Przemysław. Bonn : Habelt Verlag Studien zur Archäologie Europas 23, 2014, s. 61 – 91.

⁵ Najmä ŠTEFAN, I.: *Mocní náčelníci od řeky Moravy?*, s. 166 – 167.; STEINHÜBEL, Ján: Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In: *Forum Historiae*. tom. 8, vol. 2, 2014, s. 71 – 97. Pozri aj CHARVÁT, Petr: Náčelnictví či raný stát? In: *Památky archeologické*, tom. 80, vol. 1, 1989, s. 207 – 222.

⁶ Pre stredoveký (a vlastne akýkoľvek) štát predstavuje zásadný moment zjednotenie systému odvodov a daní centrálnym autoritám. Potreba všeobecného platobného prostriedku bola kritériom štátnosti v zmysle unifikácie foriem platby a poplatkov „zdola nahor“, teda od obyvateľstva k politickým elitám. V tom zmysle TŘEŠTÍK, Dušan: Veliké město Slovanů Praha. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: *Přemyslovský stát kolem roku 1000*. zost. L. Polanský, J. Sláma, D. Třeštík, Praha : Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 2001, s. 62.; GARIPZANOV, Ildar: Coins as symbols of

nerazili. V historiografii druhej polovice 20. storočia však absencia mincovania nepredstavovala prekážku pre bádateľov, ktorí popisovali moravské kniežatstvo ako štátny útvar. Všeobecným ekvivalencom pre potreby tovarovej výmeny, predmetom uchovávania hodnoty aj účtovnou menou sa podľa odborných prác⁷ stali železné, sekerovité hrivny v súčinnosti s plátennými „šatôčkami“.⁸ Peňažné funkcie týchto predmincových platidiel boli moderným bádaním spochybnené⁹, ale napriek tomu stále figurujú v odborných textoch ako svojho druhu veľkomoravské peniaze.¹⁰ Funkcii a interpretácii predpokladaných predmincových platidiel sa budem venovať v osobitnej časti, na tomto mieste chcem upriamiť pozornosť na fakt, že minca ešte v 9. storočí nenašla miesto v hospodárskych vzťahov Moravanov, a tiež na to, akým spôsobom bola táto skutočnosť posudzovaná starším bádaním.

Už od antiky spočíval význam mince v dvoch základných funkciách. Platidlo z drahého kovu, ktoré nemalo iné než peňažné upo-

---

early medieval 'Staatlichkeit'. In: *Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven*. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. zost. W. Pohl, V. Wieser, Wien : OAW, 2009, s. 411 – 421.

⁷ K chápaniu predmonetárnych vecných platidiel ako osobitých veľkomoravských platidiel najvýraznejšie prispela generácia povojnových moravských numizmatikov pôsobiacich v Brne, predovšetkým Jaroslav Pošvár, Jiří Sejbal a jeho žiačka Taťána Kučerovská. Výberovo najmä: POŠVÁŘ, Jaroslav: Měnové poměry v Říši Velkomoravské. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, vol. 16, 1964, s. 95 – 104.; KUČEROVSKÁ, Taťána: *Platební prostředky 9. – 12. stol. u Slovanů v českých zemích, především na Moravě* [Dizertačná práca.]. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1972.

⁸ POŠVÁŘ, Jaroslav: Předmincovní platidla u Slovanů, zvláště v Říši velkomoravské. In: *I. mezdynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*. Brno, tom. 6, 1960, s. 225 – 236; KUČEROVSKÁ, Taťána: *Ekonomicko-peněžní vztahy raně feudální společnosti a první fáze uplatňování mincovního hospodářství na Moravě*. [Dizertačná práca.]. Brno : Filosofická fakulta Masarykovy Univerzity, 1992, s. 36 – 37, 53 – 54; CHOVIKA, Ondřej: Předmincovní platidla u Slovanů v Českých zemích a na Slovensku. In: *Pravěk Nová řada*, vol. 8, 1998, s. 194 – 195.

⁹ CURTA, Florin: New remarks on early medieval hoards of iron implements and weapons. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. zost. J. Macháček, Š. Ungerman, Bonn : Habelt Verlag, 2011, s. 310 – 312; MACHÁČEK, J.: „Velkomoravský stát“, s. 781, ŠTEFAN, I.: Great Moravia, Statehood, s. 343.

¹⁰ Napríklad MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Výroba, řemesla a obchod v období předvelkomoravském a velkomoravském na Moravě a ve Slezsku. In: *Velká Morava a počátky křesťanství*. zost. P. Kouřil, Brno : Archeologický ústav Akademie věd ČR, 2014, s. 116 – 117.; GALUŠKA, Luděk: *Slované – stopy předků. O Moravě v 6. – 10. století*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2018, s. 198 – 200.

trebenie, slúžilo ako široko akceptovaný prostriedok tovarovej a majetkovej výmeny. V druhom rade minca plnila úlohu univerzálnej platobnej jednotky pre potreby výberu daní a poplatkov od obyvateľstva ríše.¹¹ Skutočnosť, že franský západ i byzantský východ vo väčšej či menšej miere mincu používali, postavila pred bádateľov otázku, aký typ nemincového platidla (primitive money, Naturalgeld) existoval pre potreby slobodných obyvateľov a elít Veľkej Moravy. Inak povedané, čím platili Moravia v 9. storočí?

Apriórnym stanoviskom, z ktorého vychádzal ďalší výskum aj motivácia formulovania hypotéz, bolo evolucionistické presvedčenie, v mnohom vychádzajúce z marxistických pozícií o pokročilom „*stupni ekonomického a spoločenského vývoje*“, čomu mala zodpovedať aj „*forma štátotvorného procesu, ktorá již nese znaky feudálneho štátu*“.¹² Snaha českých a slovenských bádateľov preukazovať štátny charakter a dejinný význam Veľkej Moravy viedla v druhej polovici 20. storočia k nekritickej analýze písomných a hmotných prameňov, medzi niektorými odborníkmi zvyčajne chápanej aj ako určitý dlh voči spoločnosti.¹³ Vedecké doloženie pokročilejšej formy hospodárskych vzťahov bolo jedným zo spôsobov ako vytrhnúť „predkov Čechov a Slovákov“ z tmy barbarstva a zaradiť ich po bok vyspelých národov stredovekej Európy.¹⁴

¹¹ K úlohe mince v rímskom impériu pozri SUTHERLAND, Carol, H. V.: The Purpose of Roman Imperial Coin Types. In: *Revue numismatique*, tom. 25, vol. 6, 1938, s. 72 – 83.

¹² SEJBAL, Jiří: Základy středověkého mincovnictví v období Velké Moravy. In: *Slovenská numizmatika*, vol. 10, 1989, s. 66.

¹³ Pomerne frapantne sa tieto tendencie zračia v slovách Evy Kolníkovéj: „*Vývychodenie štátotvorného úsilia naddunajských Slovanov – vznik Veľkomoravskej ríše – ako dejinný fakt prvoradého významu, znamená aj pre numizmatické bádanie povinnosť riešiť*“ (podčiarknuté autorom) *niektoré z vážnych hospodárskopolitických problémov veľkomoravskej doby.*“ KOLNÍKOVÁ, Eva: Problémy tovarovo-peňažných vzťahov na Slovensku v 5. – 10. storočí. In: *Slovenská numizmatika*, vol. 10, 1989, s. 31. Domnievam sa, že tým pádom bolo na programe dňa nielen „riešiť“ problematiku platobných prostriedkov, ale aj hore uvedené problémy „vyriešiť“, teda vytvoriť pre Moravanov istý typ vlastných platidiel.

¹⁴ „*Význam Velké Moravy pro historii i současnost tkví v tom, že to byl první společný stát předků dnešních národů československé federace... jehož panovníci směřovali k vysokým cílům v rámci univerzalistické středověké Evropy.*“ HAVLÍK, Lubomír E.: Velká Morava v kontextu evropských a obecných dějin. In: POULÍK, Josef – CHROPOVSKÝ, Bohuslav: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha : Academia, 1985, s. 204.

V tomto zmysle je charakteristická najmä téza vyššie citovaného významného numizmatika Jiřího Sejbala. Podľa jeho chápania, ríša Mojmirovcov dosiahla natoľko vyspelé štádium sociálneho a hospodárskeho vývoja, že úroveň jej „peňažných vzťahov“ bola iba jeden krok od mincovej meny, slovami autora „*stála tesne pred zavedením vlastnej mince*“.¹⁵ Moravskí Slovania teda ešte nedisponovali peniazmi z drahého kovu, ako tomu bolo v civilizačnom jadre včasnostredovekej Európy, avšak podľa staršieho bádania, ekonomická úroveň ich mocenského útvaru bola natoľko rozvinutá, že nebyť jeho zániku, panovníci by nepochybne začali s mincovaním. Vysvetľovalo sa to najmä neupotrebitelnosťou zlata a striebra pre potreby a podmienky vnútorného trhu, keďže na území mojmirovej dŕžavy neboli dostatočné zdroje mincových kovov. Okrem toho sa predpokladala existencia vecných predmincových platidiel, ktoré mali fakticky plniť obdobné funkcie ako minca. Tými mali byť sekerovité hrivny a kusy látky, prípadne kožky drobnej kožušínovej zvery.¹⁶ Takéto symbolické platidlá sú zvyčajne chápané ako prostriedok tovarovej výmeny „obyčajného človeka“, ktorý vďaka nim mohol nakupovať a predávať, keďže dokonca ich „*cena byla stanovena s ohledem na hodnoty běžných životních potřeb a zemědělských produktů*“.¹⁷ Ako ukážem v nasledujúcej časti, funkcia naturálnych, či správnejšie komoditných platidiel, mohla zodpovedať niektorým atribútom peňažnej výmeny, v princípe však mala značne odlišný charakter.¹⁸

Napriek neexistencii vlastnej mince, slovanské obyvateľstvo sídliace v širšom okolí stredného Dunaja poznalo cudzokrajné platidlá z cen-

---

¹⁵ SEJBAL, Jiří: *Dějiny peněz na Moravě*. Brno : Blok, 1979, s. 29. K jeho chápaniu ekonomických vzťahov v mojmirovskom kniežatstve pozri bližšie SEJBAL, Jiří: *Almanach Velká Morava*, Brno : Moravské muzeum, 1965, s. 140.

¹⁶ SEJBAL, J.: *Základy středověkého mincovnictví*, s. 66.; MĚŘÍNSKÝ, Z.: *Výroba, řemesla a obchod*, s. 118. Platenie železom, látkami a kožušinami predstavuje tri charakteristické formy nemincovej výmeny produktov v slovanskom prostredí. K tomu podrobne ADAMCZYK, Jacek: *Placidla w europie środkowej i wschodniej w średniowieczu*. Neriton : Warszawa, 2004. 388 s.

¹⁷ GALUŠKA, Luděk: *Slované – stopy predků*, s. 200.

¹⁸ K fungovaniu a limitom komoditných peňazí pozri SKRE, Dagfinn: *Commodity Money, Silver and Coinage in Viking-Age Scandinavia*. In: *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia, AD 800 – 1100*. zost. J. Graham-Campbell, S. M. Sindbak, G. Williams, Leiden : Aarhus, 2011, s. 73 – 77.

ných kovov. V súčasnosti disponujeme niekoľkými ojedinelými nálezmi franských a byzantských razieb z 9. storočia¹⁹, pričom medzi čerstvé objavy patrí aj prvý dirham arabskej proveniencie z centrálného územia mojmirovského panstva.²⁰ Zriedkavé objavy mincí podnietili formulovanie hypotéz o ich čiastočnej úlohe v diaľkovom obchode. Podľa niektorých bádateľov tak strieborné denáre a zlaté solidy mohli slúžiť k výmene komodít, ktoré mali byť nakupované alebo predávané prostredníctvom týchto „medzinárodne“ akceptovaných platidiel.²¹

Úlohu mince v obchodných transakciách slovanského obyvateľstva s cudzokrajnými kupcami však netreba preceňovať. Mincové nálezy z 9. storočia sú v oblasti stredného Dunaja a Moravy vyslovene okrajové²², nehovoriac o úplnej absencii hromadných depotov mincí, aké poznáme hlavne z poľského prostredia, kde sa v priebehu 8. – 11. storočia na rozsiahlom území objavujú solitérne aj hromadné nálezy strieborných razieb, predovšetkým arabských dirhamov.²³ Priestor dnešného Poľska je charakteristický aj výskytom tzv. sekaného striebra (hacksilver), čiže fragmentarizácie drahého kovu, čo v oblasti mojmirovského panstva nie je doložené. Výskyt sekaného striebra dokladá rozšírenú socio-kultúrnu prax, ktorá nemusela byť nutne obmedzená iba na sféru hospodárskych a peňažných vzťahov. Funkcia strieborných úlomkov sa v súčasnosti vysvetľuje nielen v rámci ekonomických potrieb, ale čoraz častejšie sa k slovu dostáva aj argumen-

¹⁹ CHVOJKA, O.: Předmincovní platidla u Slovanů, s. 302 – 305; MĚŘÍNSKÝ, Z.: Výroba, řemesla a obchod, s. 119 – 121.

²⁰ Strieborný dirham arabského pôvodu z lokality Neštich pri Svätom Jure nebol v čase písania tohto textu publikovaný. Pozri aspoň VAVÁK, Július: Sídľili na Hradisku Neštich aj Avari? In: Historyweb.sk, 23. 5. 2018, Dostupné online: [http://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/sidlili-na-hradisku-nestich-aj-avari]

²¹ KOLNÍKOVÁ, E.: Problémy tovarovo-peňažných vzťahov, s. 32; POŠVÁŘ, J.: Měnové poměry v Říši Velkomoravské, s. 95 – 99.

²² MACHÁČEK, Jiří: O Velké Moravě, archeologii raného středověku i o nás samých. In: AR, tom. 67, vol. 3, 2015, s. 469 – 472; MACHÁČEK, Jiří – VIDEMAN, Jan: Monetisation of early medieval Moravia in the light of new archaeological discoveries in the Lower Dyje region (Czech Republic). In: *Economies, Monetisation and Society in the west slavic lands 800 – 1200 AD*. zost. M. Bogucki, M. Rębkowski, Szczecin : Wydawnictwo IAE PAN, 2013, s. 182 – 184.

²³ BOGUCKI, Mateusz: The use of money in the Slavic lands from the Ninth to Eleventh Century: the archeological/numismatic evidence. In: GRAHAM-CAMPBELL, James et al.: *Silver Economies, Monetisation and society*, s. 134 – 139

tácia, kladúca dôraz na ritualizované konanie a na procesy sociálnej hierarchizácie, ktoré mohli tiež motivovať zvyk ukladať striebro do zeme.²⁴ Skutočnosť, že poklady mincí ani sekaného striebra z veľkomoravských nálezísk nepoznáme, možno považovať za významnú indíciu, svedčiacu o nízkom podiele strieborných dirhamov a denárov na mojmirovských trhoch, a tým pádom minimálnej dôležitosti mince pre ekonomiku Moravanov. Je nepochybné, že razby z drahých kovov, ktoré sa rôznymi cestami dostávali do moravského prostredia, boli následne roztavované a z ich cennej matérie boli zhotovované honosné šperky, ktoré poznáme z množstva nálezísk, prevažne na južnej Morave. Ostáva nezodpovedanou otázkou, či absolútna väčšina cudzokrajných mincí bola v strednom Podunajsku počas 9. storočia pretavená na nové luxusné výrobky, keďže nálezy razieb sú len veľmi ojedinelé.

Okrem nepreukázateľnej, prípadne len nepatrnej úlohy cudzích mincí vo veľkomoravskom zahraničnom obchode, pôsobí dosť neopodstatnene aj snaha prisúdiť peňažnú funkciu drobným úlomkom a kúskom drahých kovov.²⁵ Tie sú z veľkomoravských nálezísk známe iba sporadicky. Ich výskyt v hrobch ako „milodarov“ pre zosnulých však netreba automaticky považovať za „*doklad platobní funkce drahého kovu*“.²⁶ Nespracované zlaté a strieborné zlomky mohli pre včasnostredovekého človeka disponovať zvýšenou (zrejme prestížnou) hodnotou, avšak vzhľadom na výlučnosť a okrajovosť cennej suroviny

---

²⁴ K tomu pozri prehľadne ADAMCYK, Dariusz: Markt, Macht oder Magie. Warum wurde im frühen Mittelalter Silber deponiert? Einführung in die Fragestellung und Thematik. In: Lelewel-Gespräche, vol. 5, 2012, Dostupné na internete: [http://repozytorium.lectorium.edu.pl/bitstream/handle/item/939/D.Adamczyk-Markt_Macht_oder.pdf?sequence=1&isAllowed=y]

²⁵ Porov. SEJBAL, J.: Základy středověkého mincovnictví, s. 66.; KUČEROVSKÁ, Taťána: Peněžně-ekonomická struktura na Moravě v 9. a 10. století. In: Slovenská numizmatika, vol. 10, 1989, s. 76.; MĚŘÍNSKÝ, Z.: Výroba, řemesla a obchod, 2014, s. 118.

²⁶ KUČEROVSKÁ, T.: Ekonomicko-peněžní vztahy, s. 40. Do 10. storočia spadá pomerne vysoká koncentrácia predierkovaných mincí zo staromaďarských hrobov. Pozri napríklad FIALA, Anton: Byzantské mince na Slovensku (6. – 12. storočie). In: Slovenská numizmatika, vol. 10, 1989, s. 62 – 63. Podobne ako pri kúskoch drahého kovu či ojedinelých minciach z veľkomoravských hrobov, nemožno ani tieto nálezy mincí z 10. storočia automaticky považovať za platobné prostriedky maďarských včasnostredovekých spoločenstiev. A to aj napriek skutočnosti, že niektoré nálezy možno interpretovať ako tzv. oboly mŕtvych.

je iba málo pravdepodobné, žeby nerazený kov plnil funkciu platidla v ekonomických transakciách väčšinou agrárneho obyvateľstva.²⁷

Pre úplnosť možno dodať, že absencia mince na Veľkej Morave nebola vždy považovaná za samozrejmosť. Učenci z čias národného obrodenia, hľadajúci predobraz vytúženej štátnosti, neváhali veriť v existenciu veľkomoravskej mince.²⁸ V 19. storočí snaha pridať na lesku ríši Moravanov dokonca vyústila do niekoľkých prípadov vykonštruovaných a falošných mincí ako tzv. velehradské mince alebo „zlaté monetky Rastislava“.²⁹

Skutočnosť, že moravskí vládcovia v 9. storočí vlastné mince nerazili a cudzie na peňažné účely nepoužívali je pomerne zásadná. Mincovanie je doložené až od polovice 10. storočia v prostredí premyslovských Čiech, čo je v porovnaní s ostatnými stredovekými „štátmi stredoeurópskeho typu“ ešte pomerne skoro. Na Morave sa denárova mena objavuje podobne už v druhej polovici 10. storočia, no vlastné moravské razby pochádzajúce z olomouckej mincovne spadajú až do 11. storočia.³⁰ Tesne po roku 1000 máme doložené aj prvé mince uhorského kráľa Štefana I. (997/1000 – 1038).³¹ V poľskom prostredí razil mince už knieža Boleslav Chrabrý (992 – 1025), no podobne ako pri počiatku mincovania v iných regiónoch, tieto razby z hospodárskeho hľadiska možno hodnotiť ako efemérne a Boleslavovu mincovú politiku ako „chaotickú“.³² V piastovskej monarchii

²⁷ ŠTEFAN, I.: Mocní náčelníci od řeky Moravy?, s. 159.: „*Jak v centrech, tak ve venkovském prostředí poměrně často luxusní předměty končily, vyňaty z ekonomického cyklu, jako hrobová výbava. Kromě ‚investic‘ do prestiže a zásvětí k teauraci bohatství ve formě drahého kovu pravděpodobně nedocházelo. Nesloužil tedy jako směnný prostředek, ale byl součástí politické a rituální ‚ekonomiky‘.*“

²⁸ POŠVÁŘ, Jaroslav: Omyl nebo pia fraus? In: *Numismatické listy*, vol. 11, 1956, s. 183 – 184.

²⁹ K tomu pozri POŠVÁŘ, J.: Měnové poměry v Říši Velkomoravské, s. 95 – 96. K hypotéze o vlastných minciach z 9. stor. sa naposledy odhodlala aj Naďa Profantová. Pozri PROFANTOVÁ, N. – PROFANT, M.: Modernizace moravské medievistiky?, s. 132. Jiří Macháček a archeologické situácie však presvedčivo svedčia o opaku. MACHÁČEK, J.: O Velké Moravě, archeologii raného středověku, s. 469 – 471.

³⁰ MACHÁČEK, J. – VIDEMAN, J.: Monetisation of early medieval Moravia, s. 184 – 185.

³¹ GEDAI, István: The Economic and Political Background of St Stephen's Coinage. In: *The first millenium of Hungary in Europe*. zost. K. Papp, J. Bartos, Debrecen : University of Debrecen, 2002, s. 49 – 54.

³² BOGUCKI, Mateusz – MAGIERA, Jacek: New coins of Bolesław the Brave. In: *Wiedomości Numizmatyczne*, tom. 59, vol. 1 – 2, 2015, s. 124.

„...iactitant se magnitudine pecuniae“. Otázka platobných prostriedkov...

mincu zaviedol do obehu ako platidlo až kráľ Boleslav II. (1042 – 1081) prostredníctvom emisie vlastného strieborného denára.³³

Minca v stredovekej Európe ešte prinajmenšom do konca 12. storočia neplnila primárne funkciu široko osvojeného platobného prostriedku. Funkciu všeobecnej peňažnej jednotky stredoveké mince definitívne nadobúdajú až od 13. storočia, keď ich pre platbu využívajú prakticky už všetky spoločenské vrstvy. No netreba zabúdať, že popri nich stále organicky fungovali aj rôzne typy naturálnej výmeny, aj keď rozhodne v menšej miere ako pred 13. storočím. Spôsobilosť platiť peniazmi z drahého kovu sa tak najpomalšie šírila najmä v rurálnom prostredí.³⁴ V niektorých regiónoch však minca už počas včasného stredoveku, na rozdiel od lokálnejších vecných platidiel, cirkulovala ako obeživo a všeobecný ekvivalent hodnoty, a to najmä vďaka skutočnosti, že jej hodnotu regulovala panovnícka moc. Základný význam mincovania spočíval aj v mocenskej symbolike; minca predstavovala hmatateľnú reprezentáciu zvrchovaného vládcu a garanta stability kráľovstva alebo štátu.³⁵

Hrivny, šatôčky a interpretačné problémy

Pri výskume hospodárskych pomerov včasného stredoveku existujú de facto dve koncepcie. Na jednej strane ide o vysvetľovanie včasnostredovekých ekonomických vzťahov v rovine tovarovej výmeny, existencie tržných mechanizmov, pričom je akcentovaná prirodzená ľudská nevyhnutnosť kupovať a predávať. Na druhej strane, nie nevyhnutne v opozícii, stoja medievisti snažiaci sa odpútať od chápania stredovekého človeka ako „homo oeconomicus“ a kritizujúci vysvetľovanie recipročných vzťahov predmoderných spoločností striktné v rovine hospodárskych potrieb či utilitárnych záujmov. Prílišný dôraz na ekonomicky racionálne konanie dávajú do kontrastu s archaic-

---

³³ Užitočný prehľad k počiatkom mincovej meny v Čechách a Poľsku poskytuje SU-CHODOLSKI, Stanisław. Spór o początki mennictwa w Czechach i w Polsce. In: *Wia-domości Numizmatyczne*, tom. 42, vol. 1 – 2, 1998, s. 5 – 20.

³⁴ LE GOFF, J.: *Peníze ve středověku*. Praha : Mladá Fronta , 2012, s. 23 – 31; BLOCH, Marc: Natural Economy or Money Economy? A False Dilemma. In: *Early Medieval Society*. zost. S. L. Thrupp, New York : Appleton-Meredith, 1967, s. 196 – 204.

³⁵ GARIPZANOV, I.: Coins as a symbol of Early Medieval, s. 413 – 421.; VERHULST, Adriaan.: *The Carolingian Economy*, Gent : Cambridge University Press, 2002, s. 129.

kejšímy myšlienkovým svetom, majúcim pevné korene v symbolickej a ritualizovanej realite. Podľa britského archeológa Johna Morelanda možno tieto dva prístupy rámcovo zhrnúť do smeru zdôrazňujúceho podobnosť (sameness) a druhého smeru, prízvukujúceho odlišnosť (otherness) s modernými ekonomickými systémami.³⁶

V odborných prácach o platobných prostriedkoch a formách ekonomickej výmeny na Veľkej Morave možno vystopovať predovšetkým prvý prúd, opisujúci podobné, čiže trhové charakteristiky hospodárskeho systému. Treba zdôrazniť, že práve obdobný prístup popisujúci vývin mojmirovského hospodárskeho systému, ktorý už mal disponovať pokročilejšími obchodnými mechanizmami, bol osou výkladu väčšiny archeologických a numizmatických skúmaní. Vedecká analýza štruktúrovaná takýmto spôsobom sa však často vystavovala nebezpečenstvu anachronizmu a mimovoľnému prenášaní súčasných trhových charakteristík na pramenný materiál pochádzajúci z predmoderných čias.³⁷ Zastávam názor, že práve nedostatočné zohľadňovanie „odlišnosti“ hmotnej kultúry i povahy písomných prameňov z veľkomoravského obdobia stále vedie k odborným snahám priblížiť súčasníkom slovanské obyvateľstvo 9. storočia, a to či už prostredníctvom modelu štátu, alebo vďaka konceptu „silne rozvinutého trhu“, fungujúceho na báze kúpy a predaja ako „zcela bežné záležitosti“.³⁸

Vyššie uvedené platí aj pre vymedzenie špecifickej úlohy, ktorá bola pripísaná nemincovým platidlám. Totiž, železné sekerovité hrivny a kusy látky – vďaka správe Ibrahíma ibn Jákúba popisované ako „šatôčky“ – sa pre včasnostredoveký moravský *gens* stali v historiografii nielen prostriedkom výmeny komodít (platidlom), ale boli tiež interpretované ako účtovná jednotka (mena) a miera hodnôt všetkých produktov, čiže de facto mali plniť funkcie peňazí.³⁹ Takýto pohľad na

---

³⁶ MORELAND, John: Concepts of the Early Medieval Economy. In: *Archeology, Theory and the Middle Ages: understanding the early Medieval past*. zost. J. Moreland, London : Duckworth, 2010, s. 75 – 79.

³⁷ K tomu URBAŇCZYK, Przemysław: The Polish discussion on medieval deposits of hack-silver. In: *Historia Archeologica*. zost. S. Brather, Berlin : Walter de Gruyter, 2009, s. 510 – 513; BLOCH, M.: Natural Economy or Money Economy?, s. 196 – 197.

³⁸ GALUŠKA, L.: Slované – stopy predkú, s. 199.

³⁹ POŠVÁŘ, J.: Měnové poměry v Říši Velkomoravské, s. 99.; KUČEROVSKÁ, T.: Peněžně-ekonomická struktura na Moravě, s. 75 – 79. Pre rozličné funkcie peňažnej meny porov. SKRE, D.: Commodity Money, Silver and Coinage, s. 67 – 75.

fungovanie platobných prostriedkov v mojmirovskom kniežatstve nie je celkom oprávnený, keďže v tomto priestore a v danom období ešte nemožno doložiť znaky monetárneho systému či komercializácie spoločnosti. Veľkomoravská „ekonomika“ bola skôr ekonomikou bez peňazí.⁴⁰

Železné predmety, ktoré sú svojím vyhotovením štylizované do podoby predĺžených a plochých čepelí sekier si vyslúžili pomenovanie „sekerovité hrivny“ až od Josefa Poulíka.⁴¹ Stalo sa tak desaťročia po tom, ako boli tieto kusy železnej suroviny známe z nálezov, pričom dovtedy sa o nich uvažovalo skôr v rovine nástrojov alebo kultových predmetov.⁴² Je zrejmé, že pomenovanie „hrivna“ malo automaticky evokovať ich platobnú funkciu. Názov sa rýchlo ustálil, aj keď v dobových textoch z veľkomoravského obdobia sa nevyskytuje.⁴³ Etymológia termínu hrivna je zaujímavá, keďže ide o označenie váhovej jednotky, vyjadrujúcej pomer hodnoty určitého kovu, ako aj jeho mincovej hodnoty.⁴⁴ Tento sémantický obsah mal zrkadliť

---

⁴⁰ ŠTEFAN, Ivo: Velká Morava, počátky přemyslovských Čech a problém kulturní změny. In: *Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*. zost. J. Macháček, M. Wihoda, Praha : NLN, 2016, s. 212 – 215. MACHÁČEK, J. – VIDEMAN, J.: Monetisation of early medieval Moravia, s. 182 – 184.

⁴¹ POULÍK, Josef: Výsledky výzkumu na velkomoravském hradě „Valy“ u Mikulčic I. Zpráva za r. 1954 – 56. In: *Památky archeologické*. vol. 48, 1957, s. 334.

⁴² ADAMCZYK, J.: Placidła w europie środkowej, s. 212 – 219.; CHVOJKA, O.: Předmincovní platidla u Slovanů, s. 195 – 197.

⁴³ Slovníky staroslovienského jazyka poznajú termín *grivna*, slovo však nieslo význam „náhrdelník, ozdoba krku, náramok“, údajne odvodené od praslovanského *griva vo význame „krk“, „šija“: KRÁLIK, Lubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava : VEDA, 2015, s. 199. Porov. ŽIGO, Pavol: Hrivna – motivácia jej pomenovania, významy a ekvivalenty v staroslovienských textoch. In: *Musaica archaeologica*, tom. 2, vol. 2, 2017, s. 25. Počas písania štúdie som nezistil, ktorý starosloviensky písaný prameň obsahuje hore uvedený termín *grivna*, uvádzaný v slovníkoch.

⁴⁴ Porov. KUČEROVSKÁ, T.: Ekonomicko-peněžní vztahy, s. 205. Hmotnostná miera latinského Západu – marka, sa bežne prekladá ako hrivna, pričom významová ekvivalencia týchto dvoch pojmov vo včasnom stredoveku nie je preukázateľná. Respektíve, nevieme, kedy došlo k zjednoteniu významov libra/marka = hrivna. Porov. CHVOJKA, O.: Předmincovní platidla u Slovanů, s. 185. V poľskom jazyku má slovo *grzywna* význam „pokuta.“ Termín „hrivna“ a jeho aplikácia na železné polotovary z 9. storočia môže v nekritickom poňatí viesť k nedostatočne podloženej snahe predpokladať používanie tohto pojmu na označenie údajného platidla v období a v prostredí, pre ktoré daný význam nemáme doložený. Napríklad ŽIGO, P.: Hrivna – motivácia jej pomenovania, významy a ekvivalenty, s. 25. Autor v uvedenom príspevku automaticky prijíma použí-

aj funkciu symbolického vecného platidla (Gerätgeld), ktorá bola minimálne od zásadnej štúdie Radomira Pleinera z roku 1961 široko akceptovaná.⁴⁵ Kým funkcia platidla nie je celkom jednoznačne dokázaná a stojí skôr na hypotetických úvahách, primárne poslanie týchto železných predmetov je jednomyselne uznávané – išlo o typ železného polotovaru určeného na ďalšie spracovanie, štandardizovaný ingot cennej, potrebnej a široko využívannej rudy.⁴⁶

Určenie platobnej funkcie týchto železných výkovkov je značne problematické, a to z viacerých dôvodov. Prvý problém vyvstáva v súvislosti s verifikovaním potencionálnych platidiel v písomných prameňoch. V porovnaní s kusmi plátina i kožušinami, ktoré doboví spracovadajcovia v neskoršom období spomínajú ako platobné prostriedky, nedisponujeme nijakou písomnou správou, vzťahujúcou sa k územiu stredného Dunaja v 8. – 11. storočí (teda z obdobia pred zavedením mince), ktorá by svedčila o používaní určitých železných platidiel.

Z ekonomicky komplexnejšieho franského prostredia pochádzajú tzv. knihy listín opátstva v St. Gallen, spadajúce do karolínskeho aj neskoršieho obdobia. Jaroslav Pošvár dospel analýzou niektorých písomností z tohto kláštora k zisteniu, že železo slúžilo ako jeden z prostriedkov kúpy a predaja pozemkových majetkov.⁴⁷ Táto skutočnosť mala podoprieť fungovanie nálezov moravských, slovenských i poľských sekerovitých hrívien ako predmincového platidla. Hodnota železa v listinách zo St. Gallen však nie je stanovená v nijakých štandardizovaných ani inak spomenutých platidlách, naopak, množstvo kovu je vyjadrené v minciach alebo pomerom váhy striebra a zlata.

---

vane pomenovania „hrivna“ pre železné sekerovité predmety už v 9. storočí i skôr, a na základe takejto diskutabilnej lingvistickej analýzy dochádza k záveru, že sekerovité hrivny boli vlastne *stblęzb*, ktorý je spomínaný v Zákone sudnom ľuďom. Ibidem, s. 26 – 29. Starosloviensky termín *sl'az* je v skutočnosti označením pre solidus. K tomu napr. KUČEROVSKÁ, T.: Ekonomicko-peněžní vztahy, s. 50 – 52.

⁴⁵ PLEINER, Radomír: Slovanské sekerovité hrivny. In: *Slovenská archeológia*, tom. 9, vol. 1 – 2, 1961, s. 404 – 450.

⁴⁶ Železné pláty boli zväzované do zväzkov, pričom akonáhle chcel kováč spracovávať prefabrikát, odsekol predierkované časti, cez ktoré bol prevlečený špagát alebo remienok a tým pádom znehodnotil predmet na iné použitie. MĚŘÍNSKÝ, Z.: Výroba, řemesla a obchod, s. 116.

⁴⁷ POŠVÁŘ, J.: Měnové poměry v St. Gallen v 8. až 9. století. In: *Numismatické listy*, vol. 14, 1959, s. 134 – 136.

Treba preto rozlišovať medzi *šandardom hodnoty* a reálnym *médiom platby*.⁴⁸ Korpus predmetných editovaných listín zo St. Gallen (I. a II. zväzok) obsahuje iba na jedinom mieste zmienku o platbe akýmsi železným peniazom (*solidus de ferro*)⁴⁹. Inak je množstvo železa, podobne ako pri zlate a striebre, určené v markách (*marca*). S tým rozdielom, že na rozdiel od železa sa pravidelne objavujú mincové platidlá zo zlata a striebra.⁵⁰ To znamená, že sa v princípe neplatilo železom, ale jeho hodnota sa doplácala prostredníctvom ekvivalentných predmetov. Čiže aj denármi, solidmi či šperkmi, prípadne rozličnými železnými výrobkami (zbrane, zbroje, nástroje a pod.).⁵¹ Analógia s franským prostredím na základe listín zo St. Gallen preto ničím nepodopiera názor o existencii symbolických železných platieľ na Veľkej Morave.

Potenciálna možnosť platenia železnými ingotmi podobnými sekerovitým hrivnám v prostredí karolínskej domény by sa nepochybne prejavila v archeologických nálezoch takýchto predmetov. Avšak dosiaľ nepoznáme žiadne obdobné archeologické situácie deponovaných železných polotovarov z územia na západ od sútoku Moravy a Dunaja.⁵²

Aj keď môžeme oprávnenne predpokladať značnú hodnotu železa, a to v jeho rôznych podobách (zbrane, poľnohospodárske a remeselné nástroje), reálne nedisponujeme analogickými správami, ktoré by naznačovali, že bolo bežným prostriedkom trhovej výmeny. Napríklad, platby v hmotnosti železa (či z neho vyrobených polotovarov alebo v iných mierach hodnoty zo železa) nemáme obsiahnuté v

---

⁴⁸ Pozri ŠTEFAN, I.: Mocní náčelníci od řeky Moravy?, s. 158.; Porov. BLOCH, M.: Natural Economy or Money Economy?, s. 201 – 202.

⁴⁹ *Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen*. Ed. WARTMAN, H. Bd. I. Sanct Gallen, Zürich : Verlag der Fehrschen Buchhandlung, 1863, s. 184.

⁵⁰ Platby v hodnote železa sa v prvých dvoch zväzkoch zbierok listín (c. roky 700 – 920) spomínajú na 9 miestach. Pre porovnanie, platby vyjadrené hodnotou solidov máme zaznamenané na 93 miestach. *Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen*. Ed. WARTMAN, Bd. I, 1866, s. 511 – 512.

⁵¹ ŠTEFAN, I.: Mocní náčelníci od řeky Moravy?, s. 157 – 158. Majetkové prevody v hodnote železa z okolia St. Gallen sú jedným z hlavných argumentov zástancov hrivien ako predmincového platidla. Pozri CHVOJKA, O.: Předmincovní platidla u Slovanů, s. 205.

⁵² CURTA, Florin: New remarks on early medieval hoards, s. 312 – 317.; SZMONIEWSKI, Bartłomiej: Axe-like iron bars in The Early Middle Ages from central and northern Europe. Some comments. In: *Zwischen der Steppe und dem Reich*, Bukurešť : Institutul de Arheologie, 2010, s. 289.

majetkových prevodoch kláštora vo Fulde vo Východofranskej ríši, ktorý bol v porovnaní so St. Gallen geograficky bližší slovanskému prostrediu. Pre ilustráciu spôsobov platby v okolí Fuldý stačí uviesť príklad, ktorý spomína už Ivo Štefan⁵³ – k roku 826 je zaznamenaný nákup, či skôr výmena pozemku kláštora za 8 železných mečov, 5 kusov oblečenia, 4 kravy a 2 páry náušníc.⁵⁴ Podobné pramenné svedectvá popisujúce majetkové transakcie by mohli pri hlbšom výskume poskytnúť cenné indicie, ktoré by umožňovali hľadať paralely alebo rozdiely so situáciou na slovanskom pohraničí. Zatiaľ však treba konštatovať, že v písomnostiach zo sledovaného obdobia nevidujeme žiadne platby vo forme symbolických železných platidiel, polotovarov či inak analogických predmetov.

Rovnaký prípad je aj jediný dochovaný latinský text, čiastočne referujúci o formách platby v moravskom prostredí počiatkom 10. storočia. Tzv. Raffelstettenský colný štatút, vydaný z poverenia východofranského kráľa Ľudovíta IV., popisuje situáciu *in orientales partes* čiže vo výhodnom pohraničí ríše.⁵⁵ Nielenže pri žiadnej z uvedených obchodných staníc alebo trhov nespomína železo ako prostriedok platby (či už má ísť o colné poplatky, alebo protihodnotu za výmenu tovarov), ale referuje iba o komoditách ako vosk, kone a otroci, prípadne soľ, ktoré mali Slovania vymieňať za iný tovar. Nariadenie tiež určuje všeobecné ekvivalenty hodnôt Slovanmi predávaného tovaru, ktoré mali slúžiť obchodníkom prichádzajúcim z Franskej ríše. Tými boli nižšie denominácie denárovej meny – *scoti*, *tremissa* a *saiga*.⁵⁶ Úplne absentovanie železa ako výmenného prostriedku v texte východofranského nariadenia o clách by možno nemuselo vylučovať užívanie platidiel zo železa v rámci vlastného moravského prostredia. Avšak pri-

⁵³ ŠTEFAN, I.: Great Moravia, Statehood and Archaeology, s. 343. pozn. 21.

⁵⁴ STEUER, Heiko: *Handel*. In: HOOPS, Johannes et al.: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 13. Berlin : De Gruyter 1999, s. 561.

⁵⁵ Východofranské nariadenie o clách spomína trh Moravanov (*mercatus Marahorum*) iba okrajovo v ôsmom a deviatom paragrafe. Text neuvádza žiadne konkrétne platobné prostriedky Moravanov. *Inquisitio de theloneis VIII, IX*. In: MMFH IV, 2013, s. 101.

⁵⁶ *Inquisitio de theloneis, VI*. In: MMFH IV, s. 118: „*Sclavi vero, qui de Rugis vel de Boemanis mercandi causa exeunt, ubicunque iuxta ripam Danubii vel ubicunque in Rotlariis vel in Reodariis loca mercandi optinuerint, de sogma una de cera duas massiolas, quarum utraque scoti unum valeat; de onere unius hominis massiola una eiusdem precii; si vero mancipia vel cavillos vendere voluerit, de una ancilla tremissam I, de cavallo masculino similiter, de servo saigam I, similis de equa.*“

najlepšom aspoň naznačuje, že sekerovité hrivny neboli začiatkom 10. storočia podstatným obchodným artiklom ani ekvivalentom platby pre zahraničných kupcov obchodujúcich v oblasti okolo Dunaja.⁵⁷

Predstava o platidlách zo železnej suroviny nemá nijakú oporu v latinsky písaných prameňoch cudzej proveniencie, no rovnako ani v prípade staroslovienskych textov. Nepočetné staroslovienske texty, ktoré boli pravdepodobne spísané v moravskom prostredí, nepoznajú termín „hrivna“ vo význame platobnej jednotky⁵⁸, a tiež nijakým spôsobom nereferujú o špecifickom železnom platidle alebo forme platby v tejto surovine. Normatívne právne texty síce spomínajú slovanské termíny „čěna“ alebo „imienije“, no nevyjadrujú ich žiadnym konkrétnym hodnotovým ekvivalentom, čiže nestanovujú, v čom táto cena (a imanie) spočíva, ani prostredníctvom čoho ju treba zaplatiť.⁵⁹ Z kontextu, v ktorom sú tieto termíny zaznamenané možno usudzovať, že nešlo o cenu v trhovom zmysle, ale formu trestno-právnej satisfakcie, čiže pokutu.⁶⁰

Iba jediný názov platobnej jednotky našiel miesto v staroslovienskych zápisoch právnych nariadení. *Zákon sudnyj ljudem* uvádza termíny „stblęzie“, „stblęzb“ ako peňažnú jednotku, v ktorej majú byť zaplatené pokuty alebo vyplácané odmeny.⁶¹ V tomto prípade ale nejde o nič iné, než o slovanské pomenovanie solidu.⁶² Názov byzantského peniazu bol, podobne ako modifikovaná časť textu *Eklogy*⁶³, prepísaný staroslovienskym písmom a zaradený do civilného

⁵⁷ Porov. MEŘÍNSKÝ, Z.: Výroba, řemesla a obchod, s. 116.

⁵⁸ Pozn. č. 40.

⁵⁹ *Nomokánon VIII*, In: MMFH IV, 2013, s. 237.; *Zakonъ sudnyj ljudemъ* (ďalej ZSL) 1, 4, 8 In: MMFH IV, 2013, s. 158 – 159, 161, 163.

⁶⁰ Na základe existencie týchto staroslovienskych termínov Tomáš Gábris a Róbert Jäger usudzujú, že išlo o slová bežne označujúce „primárne protihodnotu v zmysle trhovej výmeny“. GÁBRIŠ, Tomáš – JÁGER, Róbert: *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2016, s. 209. No nezohľadňujú pritom nimi samými uvádzanú synonymickosť slova *čěna* s gréckym termínom označujúcim náhradu, trest či pomstu. Podobne termín „imienije“ zjavne nemožno redukovať na akési peňažné imanie v dnešnom slova zmysle, keďže sa termín vyskytuje v kontexte širšieho vlastníctva a celkovo hmotného majetku.

⁶¹ ZSL 5, 8, 19. In: MMFH IV, 2013, s. 161, 163, 167.

⁶² KUČEROVSKÁ, T.: Peněžně-ekonomická struktura na Moravě, s. 77.

⁶³ Ako predloha moravského zákoníka pre laikov slúžila byzantská *Ekloga*, ktorá bola kodifikáciou civilného práva z čias cisára Leva III a jeho syna Constantina, vydaná asi

zákonníka. Preto aj počet 72 „stljazov“ uvedených v ZSL zodpovedá libre zlata, čo presne korešponduje s hodnotou solidu. Tento termín teda nedokazuje existenciu vlastných moravských peňazí fungujúcich v obehú ako sa zvykne usudzovať.⁶⁴

Písomné správy aj absencia vhodných analógií vypovedajú, že Moravania pravdepodobne nepoužívali železné ingoty ako platidlo pre účely hospodárskej výmeny. Torzovitost písomného materiálu je samozrejme nevyhnutné doplniť o zistenia archeológie. V súvislosti so sekerovitými hrivnami vyvstáva otázka ich datovania. Darina Bialeková výskyt drvivej väčšiny týchto predmetov určuje do prvej polovice 9. storočia.⁶⁵ Datovanie nálezov však nie je jednoznačné a ťažko na tomto mieste vyslovovať definitívne závery.

Teritoriálny rozptyl sekerovitých hrivien zodpovedá predpokladanému územnému rozsahu Veľkej Moravy. Tieto predmety takmer úplne absentujú na území Čiech, známe sú však nálezy z dnešného Maďarska a najmä južného Poľska, predovšetkým enormný nález minimálne 4212 kusov železných ingotov z lokality pod kopcom Wawel v Krakove.⁶⁶ Existenciu početných poľských nálezov však netreba automaticky spájať s nadvládou Mojmirovcov nad Vislanskom, ktorá mohla mať skôr nepriamy a iba krátkodobý charakter.⁶⁷ Paralelný

---

v r. 741. BURGMANN, Ludwig (ed.): *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V.* Frankfurt am Main : Löwenklau, 1983, s. 12.

⁶⁴ Porov. KUČEROVSKÁ, T.: Ekonomicko-peněžní vztahy, s. 50 – 51.; CHVOJKA, O.: Předmincovní platidla u Slovanů, s. 186.; PROFANTOVÁ, N. – PROFANT, M.: Modernizace moravské medievistiky?, s. 132.; STEINHÜBEL, J.: Velká Morava na počest od kmeňa ku štátu, s. 93. pozn. 160.

⁶⁵ BIELEKOVÁ, Darina: Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov. In: *Staroměstská výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání u příležitosti 40 let archeologických výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevu první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na Valách. Uherské Hradiště, 7. – 8. září 1988*, Brno : Slovacké muzeum, 1990, s. 101 – 104.

⁶⁶ K rozšíreniu hrivien pozri BIELEKOVÁ, D.: Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické, s. 99 – 107. K nálezom z Krakova ZAITZ, Emil: Frühmittelalterliche axtförmige Eisenbaren aus Kleinpölen. In: *Slovenská archeológia*, tom. 36, vol. 2, 1988, s. 261 – 276. Súhrnne k datovaniu, výskytu a prehľadu bádania o sekerovitých hrivnách predovšetkým ADAMCZYK, J.: Płacidła w Europie środkowej, s. 212 – 246.

⁶⁷ ADAMCZYK, J.: Płacidła w europie środkowej, s. 238 – 243.; URBANČZYK, Przemysław: *Trudne początki Polski*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 156 – 157.

výskyt obdobných železných prútov sa viaže k prostrediu dnešného Nórska, pričom podobne ako v strednej Európe ide o geograficky ohraničený jav.⁶⁸ Je zaujímavé, že železné ingoty z nórskeho prostredia, ako aj typologicky bližšie sekerovité hrivny z poľských nálezov nie sú, na rozdiel od veľkomoravských exemplárov, chápané striktne ako platidlá. Podľa časti zahraničných expertov ich ekonomický význam nespočíval vo funkcii obeživa a platobného prostriedku na „vnútornom trhu“. Zdôrazňuje sa najmä bezpečne preukázaná úloha železného polotovaru, a z toho vyplývajúci podiel na importe/exporte a celkovej koncentrácii železnej suroviny v mocenských centrách, čo je nepochybne aj prípad lokality v dnešnom Krakove, známej aj z písomných prameňov ako sídlo kniežacej moci.⁶⁹

Pri argumentácii v prospech platobnej funkcie železných hrievien hrá pomerne zásadnú rolu ich typológia. Kategorizácia sekerovitých predmetov bola vytvorená na základe tvarovej a rozmerovej odlišnosti, čím bolo stanovených niekoľko skupín a podskupín daných artefaktov.⁷⁰ Súčasne používaná typológia je dielom Dariny Bialekovej, ktorá rozčlenila známe nálezy, pričom vytvorené skupiny dala do súvisu s byzantským systémom váhových mier.⁷¹ Použitím matematicko-štatistickej metódy sa autorka pokúsila preukázať určitú štandardizáciu hrievien. Pomocou výpočtov pomerov váhy konkrétnych typologických skupín a ich korelácie k zlomkom byzantskej zlatej libry došla k záveru, že železné polotovary mohli byť vyrábané s ohľadom na rímsky menový systém (ako aj s prihliadnutím na hodnotu solidu), čo by malo dokazovať ich možnú platobnú funkciu.⁷²

---

⁶⁸ K tomu PLEINER, R.: Slované sekerovité hřivny, s. 431 – 432.

⁶⁹ SZMONIEWSKI, B.: Axe-like iron bars in The Early Middle Ages, s. 290 – 292.; ZAITZ, E.: Wczesnośredniowieczne grzywny siekieropodobne w Małopolsce. In: *Materiały Archeologiczne*, tom. 25, 1991, s. 142 – 174. Funkciu železných ingotov ako štandardizovaného platidla vo vikingskom prostredí interpretuje MARTENS, Irmelin – ROSENQVIST, Anna M.: Jervinna på Møssstrond i Telemark. En studie i teknikk, bosetning og økonomi. In: *Norske Oldfunn*, tom. 13, 1988, s. 164 – 189.

⁷⁰ Najmä DOSTÁL, Bořivoj: Železné sekerovité hřivny z Břeclavi-Pohanska. In: *Šborník prací Filozofické fakulty Brněnské Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*. tom. 28, Brno, 1983, s. 193 – 194; PLEINER, R.: Slované sekerovité hřivny, s. 426 – 431.

⁷¹ BIALEKOVÁ, D.: Sekerovité hřivny a ich väzba na ekonomické, s. 99 – 107.

⁷² BIALEKOVÁ, Darina – TIRPÁKOVÁ, Anna – VLKOLÍNSKÁ, Ivona: The Application of Some Mathematic-statistical Methods in Solving the Possibility of Exploitation of

Je vysoko pravdepodobné, že pri výrobe železných ingotov dochádzalo k ich štandardizácii, čiže boli „predpripravované“ v kovárskych dielnach podľa určitých mustier. Skutočnosť, že hmotnostné relácie niektorých hrvien zodpovedajú byzantskej libre a jej zlomkom či násobkom však nedokladá ich platobnú funkciu. Totiž, každá výroba kovových ingotov sa musela riadiť určitými merateľnými štandardmi. Existencia hmotnostného pomeru voči zlatej libre (čiže voči 72 solidom) môže dokazovať používanie metrologického systému prevzatého z iného, „neslovanského“ prostredia. O preberaní rímskych mier môžu svedčiť aj indície súvisiace s výrobou keramiky, ktorá slúžila aj na prepravu komodít v rámci obchodu, čomu by zodpovedalo aj zjednotenie objemu nádob.⁷³ Ak ale sekerovité hrvinny mali cirkulovať v obehú ako platidlo, tak na preukázanie ich peňažnej hodnoty nestačí vymedzeným skupinám dodatočne určiť ich pomer k libre zlata na základe štatistickej korelácie. Takáto korelácia totiž nemá dôkazovú hodnotu; z nej vyplývajúce závery sú iba hypotetické a viac-menej nepreukázateľné, keďže podobným spôsobom by sme mohli prepočítavať hmotnosť rôznych artefaktov, pričom výsledok by vo väčšej či menšej miere zodpovedal metrickým pomero, ktoré si sami stanovíme ako mieru hodnoty.⁷⁴ Okrem toho, analýzy, ktoré vykonali Jaroslav Pošvár a neskôr Darina Bialeková s Annou Tirpákovou nedisponujú dostatočne záväzným množstvom

---

Roman Measures in Manufacturing of Slavic Axe-Shaped Currency Bars and Pottery, In: *Slovenská Archeológia*, tom. 37, vol. 2, 1989, s. 427 – 450.; BIALEKOVÁ, Darina – TIRPÁKOVÁ, Anna: K otázke funkčnosti sekerovitých hrvien z Pobeďima z hľadiska ich metrologických hodnôt. In: *Slovenská numizmatika*, vol. 10, 1989, s. 89 – 94.

⁷³ BIALEKOVÁ, Darina – TIRPÁKOVÁ, Anna: Preukázateľnosť používania rímskych mier pri zhotovovaní slovanskej keramiky. In: *Slovenská archeológia*, tom. 31, vol. 1, 1983, s. 140 – 141.

⁷⁴ Parafrázujúc Krzysztofa Wachowskeho, je nemožné dosiahnuť úplnú, a teda z hľadiska historickej interpretácie záväznú koreláciu včasnostredovekých metrologických systémov, pretože porovnávanie známych (rímske, franské) váhových jednotiek s nám neznámymi (v prameňoch nevystopovateľné „slovanské miery“) je nepreukázateľné. WACHOWSKI, Krzysztof: Systemy odważników w Polsce średniowiecznej. In: *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*. zost. M. Dworaczyk – A. B. Kowalska – S. Módzioch, Szczecin-Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2006, s. 359. Ku kritike metrologických analýz predpokladaných platidiel pozri aj URBAŇCZYK, P.: *The Polish discussion on medieval deposits*, s. 516 – 517.

dát. Zohľadňovali predovšetkým vybrané typy hrívien, ktoré boli selektívne začlenené do skupín zodpovedajúcim zlomkom libry.⁷⁵

Funkčnú interpretáciu sekerovitých hrívien musím vzhľadom na rozsah a vymedzenie štúdie poňať skôr rámcovo, ale je zrejmé, že daná problematika si vyžaduje podrobné spracovanie. Na tomto mieste treba konštatovať, že moderné bádanie sa v súčasnosti zrieklo interpretácie sekerovitých predmetov ako osobitného veľkomoravského predmincového platidla.⁷⁶ To však neznamená, že tieto predmety nemohli zastávať určitú rolu v platobných stykoch slovanského obyvateľstva. Dôležitou otázkou ostáva, aké typy platby to boli, prípadne kto a komu mohol platiť pomerne objemnými železnými prútmi? Ide o súbor otázok, ktorému sa nie vždy dostáva dostatočnej odbornej reflexie.

V posledných rokoch došlo k určitému obratu v bádaní, ako aj k novým impulzom vychádzajúcim z ekonomickej antropológie. Od staršieho výkladu hrívien ako vecných platidiel na vnútornom trhu sa prešlo k interpretáciám zohľadňujúcim dôkazy svedčiace o menej rozvinutej trhovej výmene (komercializácii spoločnosti) na území Veľkej Moravy.⁷⁷ Hodnotný železný polotovár tak neplnil peňažnú funkciu všeobecného ekvivalentu, keďže niet argumentu v prospech štandardizovania hodnoty železa centrálnymi autoritami.⁷⁸ Je ale pravdepodobné, že v sekerovitých hrívnách mohli byť odvádzané nám bližšie neznáme formy odvodov lokálnym autoritám, respektíve mohlo ísť o jeden zo spôsobov pravidelných platieb tribútov. Akumulácia železnej suroviny a z nej vyrobených predmetov je archeologicky doloženým fenoménom, viažucim sa k lokalitám spojeným s výkonom moci (Mikulčice, Břeclav-Pohansko, Pobedim, Boj-

---

⁷⁵ Jaroslav Pošvár vo svojej schéme po zaokrúhlení váh určil, že najčastejší váhový výskyt 60 – 160 g bol volený vzhľadom k cene životných potrieb. Tak dôvodil iba na základe skutočnosti, že 75 % ním vybraného počtu hrívien patrilo do tejto kategórie: POŠVÁŘ, J.: Měnové poměry v Říši Velkomoravské, s. 227. V analýzach Dariny Bialekovej a Anny Tirpákovovej z vybraných 270 hrívien dokonca iba 81 kusov zodpovedalo ekvivalentným pomerom k libre. BIELAKOVÁ, D. – TIRPÁKOVÁ, A.: K otázke funkčnosti sekerovitých hrívien, s. 93 – 94.

⁷⁶ MACHÁČEK, J.: „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky, s. 781.; PROFANTOVÁ, N. – PROFANT, M.: Modernizace moravské medievistiky?, s. 132.

⁷⁷ MACHÁČEK, J.: O Velké Moravě, archeologii raného středověku, s. 468 – 472, 476 – 478.

⁷⁸ ADAMCZYK, J.: Płaćdła w europie środkowej, s. 277 – 283.

ná, Krakov a iné). Tomu nasvedčuje aj signifikantná koncentrácia depotov obsahujúcich sekerovité hrivny v mocenských centrách v porovnaní s pomerne nízkym výskytom na rurálnych sídliskách (depoty absentujú takmer úplne, nachádzané sú skôr solitérne kusy a fragmenty).⁷⁹ Súvislosť s tribútom, ktorý odvádzali slobodní obyvatelia lokálnym vládcom, môže byť vhodným východiskovým bodom pre ďalší výskum. Vzhľadom na ritualizáciu sociálnych vzťahov vo včasnom stredoveku a na možné kultové dôvody tezaurácie cenných predmetov, netreba púšťať zo zreteľa ani antropologicky zamerané úvahy o symbolickom význame deponovania železnej suroviny.⁸⁰

Spojitosť s platbami tribútov vystáva aj pri posudzovaní druhého typu predpokladaného predmincového platidla na Veľkej Morave, a teda plátenných šatôčok, respektíve kusov látky. Na rozdiel od sekerovitých hrivien však v prípade tzv. látkových peňazí (cloth currency) disponujeme viacerými písomnými dokladmi, svedčiacimi o platobnej funkcii. Známe sú predovšetkým dve svedectvá o platení kusmi látky v slovanskom prostredí.

V súvislosti s Veľkou Moravou sa najčastejšie odkazuje na správu arabsky píšuceho obchodníka a diplomata židovského pôvodu Ibrahíma ibn Jákúba, ktorý niekedy v 60. rokoch 10. storočia navštívil Prahu. Pri tejto príležitosti zanechal svedectvo o používaní látkových šatôčok, ktoré nemajú iné než platobné využitie. Arabský text popisuje tieto šatôčky výlučne v intenciách peňažného obehu. Majú presne vyjadrený pomer voči minci (zrejme denár domáceho alebo otonského pôvodu), slúžia na uchovanie hodnoty všetkých výrobkov, ktoré prostredníctvom nich nakupujú a predávajú.⁸¹ Relácia Ibn Jákúba predstavuje popis peňažnej funkcie špecifického platidla, ktoré bolo používané slovanským obyvateľstvom *v zemi Bújama*, čiže v krajine ovládanej českým kniežaťom. Autor pasáže zachytil osobitosť cudzokrajnej meny, s ktorou sa on ako obchodník dovtedy ne-

⁷⁹ KUČEROVSKÁ, T.: Ekonomicko-peněžní vztahy raně feudální společnosti, s. 22 – 25.; BIALEKOVÁ, D.: Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické, s. 105 – 106.

⁸⁰ V tom zmysle a zohľadňujúc rituál nazývaný *potlač* pozri najmä CURTA, F.: New remarks on early medieval hoards, s. 318 – 321. Pozri aj NOVOTNÝ, B.: Depots von Opfersymbolen als Reflex eines Agrarkultes in Grossmähren und im wikingischen Skandinavien. In: *Památky archeologické*. tom. 60, 1969, s. 197 – 227.

⁸¹ *Zpráva o Slovanech Ibrahíma ibn Jákúba* In: MMFH III, 2011, s. 396 – 370.

mal možnosť stretnúť a ktorá ho vzhľadom k jeho profesii obzvlášť zaujímala. Takmer zhodné svedectvo podáva kronika Helmolda z Bosau z druhej polovice 12. storočia. Pri opise slovanských Ránov z ostrova Rujana spomína obdobný spôsob platby v kusoch látky. Podľa Helmolda plní plátno analogickú úlohu ako minca, ktorú tu nepoužívajú, ale ktokoľvek by chcel, môže nakupovať na trhu (*sed quicquid in foro mercari volueris*) výmenou za kusy plátna (*panno lineo*).⁸² Opäť ide o text autora stojaceho mimo popisovaného spoločenstva, ktorý vďaka autopsii alebo priamym svedectvám zachytil odlišnú, a pre čitateľa nezvyčajnú, formu platobného styku.

Tieto dve správy sa odlišujú od ostatných dobových relácii uvádzajúcich platenie plátnom, pretože Ibn Jákúb aj Helmold popísali peňažnú funkciu všeobecného ekvivalentu. V ďalších písomných prameňoch, často aj z iného ako slovanského prostredia, nachádzame platenie látkami či oblečením iba v súvislosti s hradením pokút, odvodov či tribútov.⁸³ To je aj prípad zmienky v diele Ibn Rustu, v ktorom je s najvyššou pravdepodobnosťou spomínaný práve moravský Svätopluk. Arabský redaktor zachytil každoročnú prax odvodov vládcovi. Daň je v tomto prípade platená v kusoch odevov.⁸⁴ Za pozornosť taktiež stojí, že Ibn Rusta spomína konanie pravidelného trhu v Svätoplukovom sídelnom hrade, kde podľa neho Slovania „obchodujú a predávajú“.⁸⁵ V danom texte, na rozdiel od podrobnej správy obchodníka Ibn Jákúba o pražskom trhu, nie sú uvedené žiadne bližšie detaily o spôsoboch platby alebo o platobných jednotkách.

Odvádzanie poplatkov v plátne a celkovo cenných látkach či odevoch bolo pomerne rozšírené, a to nielen v oblasti stredného Dunaja. Daňové odvody v okolí Fuldý mali v niektorých prípadoch formu

---

⁸² HELMOLDI PRESBYTERI BOZOVIENSIS CRONICA SLAVORUM, Lib. I, Cap. 25. In: MGH : SS rer. Germ. 32. SCHMEIDLER, Bernhard (ed.) Hannoverae et Lipsiae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1937, s. 77.

⁸³ Porovnaj POŠVÁŘ, J.: Plátno jako platidlo u Slovanů, In: *Slavia*, tom. 31, 1962, s. 456–459.

⁸⁴ *Kitābu l-a'lāki n-nāfisati li-bni Rusta*. In: MMFH IV, 2011, s. 305–306. Existuje možnosť, že informácia o poplatkoch v odevoch zachytáva východoslovanského vládcu na Rusi. Pozri TŘEŠTÍK, Dušan.: *Počátky Přemyslovců*. Praha, NLN, 1997 s. 293; STEINHÜBEL, J.: Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu, s. 87–90.

⁸⁵ K tomu podrobnejšie TŘEŠTÍK, Dušan.: „Trh Moravanů“ – ústřední trh Staré Moravy. In: *Český časopis historický*, tom. 21, 1973, s. 869–894.

tzv. phalta, čo mohli byť výrobky z plátna alebo ľanu.⁸⁶ Súkno a tkaniny vystupujú ako forma pokút a poplatkov vo frízskych právnych textoch aj v severských ságach, pričom práve populácie severnej Európy, ktoré si ešte neosvojili platenie mincami, do istej miery používali látkove materiály ako určitý typ platidla aj v rámci obchodnej výmeny.⁸⁷

Avšak, čo sa týka existencie látkových platidiel na Veľkej Morave, treba konštatovať, že ich na základe dochovaného pramenného materiálu a niekoľkých nepriamych indícií v súčasnosti nevieme hodnoverne preukázať. Najpresvedčivejšou sa javí analógia s českými krajinami v druhej polovici 10. storočia podľa relácie Ibn Jákúba. Ak budeme predpokladať určitý kultúrny transfer z mojmirowskej Moravy na premyslovské Čechy, tak by sa prítomnosť šatôčok v 9. storočí mohla zdať plauzibilná. Takúto hypotézu však zatiaľ podporujú iba nepatrné indície a dohady. Ide predovšetkým o archeologický nález predpokladanej šatôčky z pohrebiska v Uherskom Hradišti – Sadoch.⁸⁸ Či je však odtlačok storočiami zmineralizovanej tkaniny skutočne niekdajším predmincovým platidlom podobným šatôčkam z pražského trhu, nie je preukázateľné. Treba zdôrazniť, že ide o osamotený nález bez ďalších analógií. Okrem toho poznáme niekoľko archeologických objektov z územia Slovenska i Moravy, ktoré s určitými pochybnosťami môžu svedčiť o existencii špecializovaných tkáčskych dielní. Indikátormi sú tzv. žľabovité priehlbne, ktoré sú doložené napríklad na ploche niektorých polozemníc z lokality

---

⁸⁶ POŠVÁŘ, J.: Plátno jako platidlo u Slovanů, s. 456 – 457. K poplatkom vo forme odevov vo franskom prostredí pozri aj KALHOUS, D.: Několik poznámek k sociální struktuře Velké Moravy. In: *Cyrilometodějská misie a Evropa – 1150 let od příchodu solunských bratří na Velkou Moravu*. Zost. P. Kouřil. Brno : Archeologický ústav AV ČR, 2014 s. 45, pozn. č. 52.

⁸⁷ KEIJSER, Daan: Cloth as Currency: Clothing and the Naked in Old Frisian Law. In: *Us Wurk*. tom. 64, 2015, s. 76 – 80.; EBEL, Else: Kaufman und Handel auf Island zur Sagazeit. In: *Hansische Geschichtsblätter*, tom. 95, 1977, s. 6. ; GUSTIN, Ingrid: Means of Payment and the Use of Coins in the Viking-Age Settlement of Birka in Sweden. Preliminary Results. In: *Exchange and Trade in Medieval Europe: Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference* 3. zost. G. D. Boe – D. Verhaeghe. Zellik : Institut voor het Archeologisch Patrimonium 1997, s. 147.

⁸⁸ MAREŠOVÁ, Kristina: Předmincovní platidlo ze slovanského pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech. In: *Slovenská numizmatika*, vol. 10, 1989, s. 97 – 100.

Mužľa-Čenkov s datovaním do 9. až 10. storočia.⁸⁹ Obdobné jamy boli ojedinele zistené aj na niekoľkých ďalších lokalitách. To je však všetko, čo archeológia momentálne dokáže vypovedať o „látkových“ peniazoch, a vzhľadom na povahu skúmaného materiálu ani nemožno očakávať zásadnú zmenu v poznaní. Posledným nepriamym svedectvom o určitej platobnej funkcii tkanín je etymológia samotného slova „platiť“. Odvodenie daného termínu od plátna je totiž výlučným špecifikom slovenského, českého a poľského jazyka.⁹⁰

Ak sa teda vrátime k sťažnosti bavorského episkopátu z úvodu, ktorá hovorí o Moravanoch chvastajúcich sa množstvom peňazí, môžeme dôjsť k celkom prozaickej záverečnej úvahe. *Magnitudo pecuniae* autora listu nereferuje o moravských peniazoch, ale o určitom type poplatku. Otázka či Mojmírovci skutočne uhradili pápežskej kúrii akýsi prvotný desiatok by si nepochybne zaslúžila ďalšiu štúdiu. Avšak v prípade, že chceme hodnoverne zodpovedať otázku, čo takýto poplatok mohol obsahovať, prípadne, čo mohlo byť na Veľkej Morave používané ako peniaze, je možno vhodné znova sa opýtať – mali ich Moravania naozaj toľko, aby sa nimi mohli vystatovať?

Záver

Vo výklade bola venovaná pozornosť predovšetkým dvom typom vecných platidiel, ktoré sú tradične považované nielen za predchodcu, ale do značnej miery aj ekvivalent mince v rámci veľkomoravských ekonomických pomerov. Medievistické bádanie v súčasnosti podrobilo dôslednejšej kritike hypotézy o fungovaní predmincových platidiel v hospodárskych vzťahoch mojmírovského kniežatstva. Kvôli metodickým limitom a nedostatku záväzného pramenného materiálu je preukázanie platobnej funkcie týchto predmetov značne problematické. Problémom výskumu včasnostredovekých ekonomických systémov neraz býva aj apriórne nerozlišovanie medzi peňažnou výmenou a nepeňažnými platidlami, respektíve plat-

---

⁸⁹ HANULIAK, Milan – KUZMA Ivan: Doklady včasnostredovekej tkáčskej výroby z Mužle-Čenkova. In: *Karolínska kultúra a Slovensko. Karolingische Kultur und die Slowakei*. zost. V. Turčan. Bratislava : Archeológia Supplementum 4, 2011, s. 39 – 44.

⁹⁰ BOROŇ, Piotr: Wczesnośredniowieczny pieniądz pozakruszcowy. Uwagi w związku z pracą Jacka Adamczyka Płacidła w Europie środkowej i wschodniej w średniowieczu. In: *Przegląd Historyczny*, tom. 97, vol. 3, 2006 s. 403.

bou pokút a odvodov. Kvôli tomu často dochádza k nedostatočnej teoretickej reflexii i ekonomickým nadinterpretáciám.

Železné sekerovité predmety a kusy tkanín zrejme neplnili úlohu peňazí na vnútornom trhu Moravanov. Nielenže pravdepodobne neboli všeobecným ekvivalentom a mierou hodnoty, ako sa snažilo preukázať staršie bádanie, ale tiež nemožno počítať s ich obehom v podmienkach neracionalizovanej ekonomickej výmeny na Veľkej Morave. Tržné vzťahy totiž v 9. storočí na strednom Dunaji neboli natoľko rozvinuté, aby sme mohli dokázať alebo aspoň predpokladať existenciu zjednotených hodnotových pomerov konkrétnych produktov. Oprávnené však môžeme predpokladať určité lokálne definované komoditné platidlá, fungujúce v medziach naturálnej výmeny a predmonetárnej ekonomiky. Takými mohli byť aj železné polotovary, ktorých využitie ako jedných z množstva rôznych platidiel (nie všeobecných ekvivalentov) by mohla dosvedčovať ich rôzna veľkosť od polmetrových kusov až po miniatúrne (či symbolické) „hrivničky“. V prípade platenia textíliami existujú odôvodnené hypotézy o ich úlohe v platobných stykoch na Veľkej Morave; prostredníctvom dostupných prameňov ich ale zatiaľ nevieme bezpečne verifikovať. Pre ďalší výskum platobných vzťahov mojmirovského mocenského útvaru treba hlbšie analyzovať analogické situácie mimo moravského prostredia, avšak reflektujúc poznatky ekonomickej antropológie, a prípadne aj bez snáh anachronicky konštruovať zjednocujúce mechanizmy v historickej realite, kde pre to niet opodstatnenia.

**Церковь и государство на Подкарпатской Руси:
от ограничений греко-католического духовенства
к компромиссу с чехословацкой властью (1918–1924)¹**

ВИКТОР КИЧЕРА

Ужгородский национальный университет, Украина

Church and state in Subcarpathian Rus: from restrictions to compromise between Greek Catholic clergy and Czechoslovak authorities (1918-1924)

Abstract: We can ascertain quite a disturbing period in the history of the Mukachevo Greek-Catholic diocese of the early 20's of the twentieth century, when secular authorities tried to interfere in the internal affairs of an entirely independent structure. Moreover, officials who stood on modernist positions, according to the documents of that time, directly discussed the possibility of interference in the Church (support of the Orthodox, preiudication towards Bishop Antony Pap, financial restrictions of the clergy, etc.), despite the fact that the Church is self-sufficient and guided by Rome only in administrative matters, and any outside interference is a gross attempt not to resolve affairs in dialogue, but the fight of secular government for the sake of its influence on the Church in Subcarpathian Rus to which belonged most of the believers. As a result, the state failed in its attempts to take control of the Church, but both sides came to a compromise on the issue of Mukachevo Bishop, and afterwards the relations improved, and in 1928 a agreement was concluded. After agreement new rules of relations between the Apostolic capital and Czechoslovak officials were established.

Keywords: Apostolic capital, Anton Pap, agreement, Subcarpathian Rus, Czechoslovakia.

Отношение чехословацких чиновников к Католической Церкви в целом было крайне негативным, учитывая государственный модернизм и попытки устранить влияние Церкви в общественной жизни. Доходило до того, что власть пыталась устранять с постов неудобных на ее взгляд епископов, заставляла осуществлять присягу в пользу государства. Кроме того, осуществлялись различные финансовые и административные ограничения священства, политика отделения государства от Церк-

---

¹ This article was published as part of the scholarship of the Visegrad Fund.

ви, о чем уже писалось в предыдущих исследованиях. Наиболее непримиримая со стороны чехословацких властей ситуация сложилась вокруг мукачевского епископа Антония Папа, который не сделал присягу в пользу государственной власти и стал активно в защиту собственной епархии и Церкви, ревностно выполняя свои церковные обязанности, особенно с активным развитием православного движения. В целом о чехословацком модернизме и его критике относительно Церкви, существует значительная численность литературы как общей, так и конкретной, что касается региона распространения Мукачевской епархии.² Например, диаспорный украинский исследователь Атанасий Пекар считает, что антикатолическая политика Чехословакии на Подкарпатской Руси не могла опрестся на гуситский национализм, но целиком могла использовать лозунг «Прочь от Рима!», как протест против мадяризации. Поэтому, размышляет Атанасий Пекар, в государственных кругах возникла идея поддержки православного движения, которое развивалось также через неуступчивую позицию мукачевского епископа Антония Папа³. Примечательно, что Атанасий Пекар подтверждает использование епископом Антонием в посланиях для верующих народного языка, хотя для общения с духовенством использовался также и венгерский⁴. Чешские исследователи полагают, что местные русины своим большинством были греко-католиками, а само духовенство было единственной элитой,

---

² ГЕНТОШ, Л.: *Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині*. Львів, ВНТЛ-КЛАСИКА, 2006., 456 с., с. 32-44. ; HOLUBEC, S.: "We bring order, discipline, Western European democracy, and culture to this land of former oriental chaos and disorder". In: Włodzimierz Borodziej, Stanislav Holubec, Joachim von Puttkamer (ed.). *Mastery and Lost illusions. Space and Time in the Modernization of Eastern and Central Europe*. Oldenburg, Wissenschaftsverlag, Munchen : Publication of the Imre Kertész Kolleg Jena, Vol. 5, 2014, p. 246.; CORANIČ, J. : *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 415 s.; CORANIČ, J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice 2014, 526 s.

³ ПЕКАР, А. ЧСБВ. *Нариси історії церкви Закарпаття*, т. 1. Рим – Львів : Місіонер, 1997, с. 120-122.

⁴ ПЕКАР, А. ЧСБВ. *Нариси історії церкви Закарпаття*, т. 2. Рим – Львів : Місіонер, 1997, с. 115.

которая, впрочем, поддерживала разные национальные проекты – русинский, украинский или провенгерский⁵. Более того, чешские исследователи сравнивают гомогенное украинское духовенство Галиции под управлением митрополита Андрея Шептицкого, которое пыталось распространять украинские идеи на территорию с иной культурной средой Подкарпатской Руси. Тут, среди греко-католиков существовало не только проукраинское, но также прорусское (москвофильское), провенгерское движение, местное русинское направление; тут же добавлялись православные, которые были в основном промосковской ориентации, хотя принадлежали сербской юрисдикции⁶.

В данной разведке осуществляется попытка рассмотреть непростой период отношений между греко-католическим духовенством и государственным чиновничеством в период становления Чехословакии 1918 г. – и первого компромисса 1924 г. – перемещение Мукачевского епископа Антония Папа, номинирования нового и восстановление статуса кво для греко-католиков в результате межконфессиональной борьбы.

Министерство школ и народного образования (МШИНО) в Праге уже в 1919 г. подает аналитические выводы, по которым констатирует необходимость дальнейшего наблюдения за епископом Антонием Папом для последующей его отставки с Мукачевской епископской кафедры. В этом деле министерство информирует различные институты. В информации, предоставленной МШИНО Министерству иностранных дел Чехословакии (МИД ЧСР) в Праге информируется, что епископ Антоний Пап не собирается осуществить присягу республике, так как не уверен, что после этого не арестуют имение епархии в Венгрии. Кроме того, как отмечается в правительственной аналитике, не сложили присягу государству три каноники – Федор Матяцков, Андрей Карцуб и Петр Гебей. Первый не сложил и вообще не сложит; второй не сложил пока ЧСР с Венгрией не заключать мирное соглашение. Петр Гебей не присягнул, потому что ЧСР

---

⁵ RYCHLÍK, J., RYCHLÍK, M.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918 – 1946*. Praha : Vyšehrad, 2016, s. 25.

⁶ Ibid, s. 32-33.

так и не сделала для всех русинов единое образование на Подкарпатской Руси, а многие русины живут в Словакии. Но впоследствии подтвердил, что так и сделает присягу. Поэтому МШИНО просит МИД ЧСР о следующей услуге, по предложениям Гражданского отдела на Подкарпатской Руси от 7 февраля 1920 г.: 1) чтобы епископ Антоний Пап своего поста был лишен; 2) трем каноникам, не сдавшим присягу, государство перестало платить зарплату 3) остальные четыре каноники, которые присягу приняли, были признаны и среди себя выбрали одного каноника за генерального викария. 4) чтобы члены капитулы представили трех других каноников. Здесь же информируется, что Гражданский отдел Подкарпатской Руси выразил надежду, что каноник Петр Гебей так и сделает присягу и от него она будет принята. Если бы были какие-то заседания по этому вопросу, то Гражданский отдел Подкарпатской Руси предлагает включить в комиссию местного школьного инспектора Йозефа Пешека, который занимается вопросами Церкви на Подкарпатской Руси и мог бы подать подробное дело о народном, политическом и культурном состоянии в регионе.

27 февраля 1920 г. министерский совет ЧСР подает распоряжение МШИНО в Праге, по которому епископ Антоний Пап должен быть освобожден от своей должности епископа, так как есть по-венгерски мыслящий и не принял присягу государства. То есть государство пыталось вмешиваться во внутренние дела Церкви, что было попыткой контролировать общество через влияние на Церковь. Более того, власть старалась подчинить Церковь, а потому сопротивление епископа было вполне закономерным. 30 декабря 1919 г. Министерство внутренних дел Чехословакии (МВД ЧСР) информирует президиум министерской Рады, что верховный главнокомандующий на Подкарпатской Руси генерал Геннок в отчете 13 декабря информирует, что важнее вопроса пряшевского епископа Стефана Новака, есть дело епископа Мукачевской епархии в Ужгороде Антония Папа. Этого епископа надо освободить от должности по возможности, чем скорее, так как духовенство имеет большое влияние на местных русинов, пишут в отчете чиновники. Своим мышлением епископ – венгр. На взгляд чиновников МВД ЧСР он не имеет инте-

рес в русинском населении региона. Духовенство воспитано в венгерских учебных заведениях, согласно канонам, подчиняется полностью своему епископу Антонию Папу, который является венгром и поддерживает венгерские идеи, а само греко-католическое духовенство составляет в регионе 95%. Ситуация бы изменилась если должность епископа занял бы местный, симпатичный местному народу, образованный епарх. Так, духовенство русинского направления только терпит, при этом сам епископ надеется на возвращение венгерских времен. А при условии назначения другого, то духовенство бы приблизилась к народу и осуществило бы много для его развития. Примером является Августин Волошин, указывается в отчете, который имеет напряженные отношения с епископом Антонием Папом, так как мечтает об установлении жизни по-русински. После освобождения епископа нужно реформировать и капитулу, потому что среди каноников Федор Матяцков, Георгий Шуба, Андрей Карцуб, Юлий Станкай – мадяроны; Симеон Сабов и Василий Гаджега – русины; Петр Гебей подозрительный в мадяронстве. Архидиакон Виктор Карцуб и Андрей Сабов также подозреваются в мадяронстве; Алексей Коссей – мадярон, а Евмений Сабов – русин. На избрание епископа капитула не имеет никакого влияния, а епископ был именуемый венгерским королем, информируют чиновники. О. Августин Волошин утверждает, что епископа должна была выбирать капитуала, но она этого была лишена в пользу короля, говорится в аналитике. Оо. Петр Гебей, Симеон Сабо, Юрий Шуба и Василий Гаджега всех надо по данным чиновников считать русинами.⁷

Конечно, такая глубокая оппозиционность чехословацкой власти к греко-католическому высшему духовенству была следствием предыдущей венгерской эпохи, а в правительственных документах вообще все выглядело как грубое вмешательство во внутренние дела Церкви без понимания канонов и церковных правил. Единственное, что в одностороннем порядке могло сделать государство – прекратить финансовые оплаты духовенству.

---

⁷ Národní archiv v Praze (NA v Praze). Fond 371. Presidium Ministerstva školství a národní osvěty (MŠANO), karton 3885, inv. č. 45430/1919.

Именно после аналитики французского генерала Геннока, который явно симпатизировал о. Августину Волошину, чехословацкая власть начала критически относиться к епископу Антонию Папу, который якобы был основной помехой для отношений государства и Церкви, в противовес, поддерживая якобы русинский проект во главе с о. Августином Волошином. Но словацкий исследователь Петер Шворц четко отмечает, что политическая линия государственных чиновников со времени генерала Геннока не учитывала политический русинский проект автономии во главе с Григорием Жатковичем⁸. По всей видимости, изменение политики Праги на Подкарпатской Руси и было одним из факторов предвзятости к епископу Антонию Папу, который был венгерского происхождения и при этом во главе епархии с наибольшим количеством верующих. Эти тайные в то время документы четко дают понимание попыток грубого вмешательства чиновников Чехословакии во внутреннюю жизнь Греко-Католической Церкви на Подкарпатской Руси с перспективой устранения влияния Церкви на общество, формально из-за боязни венгерских влияний.

Активное развитие молодого государства сопровождалась определенными национальными изменениями, в частности относительно языка. В марте 1920 г. Конгрегация чрезвычайных церковных дел в Риме рассматривала возможность применения национального и старославянского языка богослужения в некоторых отдельных случаях как своеобразной уступки молодому Чехословацкому государству. Но и эта уступка была с большим учетом того, не продолжится ли движение за национальную церковь, то есть в угоду чешским реформистам, которые хотели углублять реформы до отмены celibата и ухода от Католической Церкви в Чехословакии вообще⁹. Все это должно выглядеть и в конце выглядело не как компромисс с реформистами, а, конечно, уступка верующим.

---

⁸ ŠVORC, P.: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918 – 1946)*. Prešov : Univerzum, 1996, s. 43.

⁹ *Československo a Svatý stolec. III/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919 – 1925) : výběrová edice dokumentů*. Pavel Helan a Jaroslav Šebek (eds.). Praha : Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2013, s. 122-123, 130.

Интересен документ МИД ЧСР к вице-губернатору Гражданского отдела Подкарпатской Руси от 25 июня 1921 г. Здесь подается центральной властью запрос, поскольку в ближайшее время должно быть изменение на епископском престоле на Подкарпатской Руси, и существует информация, что ранее епископа выбирала капитула. Но властью архиепископа эту привилегию было отобрано в пользу венгерского короля. МИД просит дать информацию, каким образом теперь выбирают епископа и рассмотреть достойных кандидатов на епископский престол вместо епископов Стефана Новака и Антония Папа, а также по политическим причинам требовать от Апостольской столицы чтобы епископа выбирала капитула¹⁰. То есть пражская власть не только зондировала информацию о возможности устранения епископа Антония Папа, считая это делом решенным, но также искала конкретную процедуру, чтобы обойти назначения нового епископа Апостольской столицей, для получения своего влияния на избрание епископа. Правительственные документы еще раз подтверждают попытки грубого вмешательства чиновников в дела Церкви.

Сложная ситуация сложилась около Православной Церкви в ЧСР. Так в протоколе Конгрегации чрезвычайных церковных дел из Рима от декабря 1921 г. говорится, что пражская власть и в частности Едвард Бенеш контактировал с Сербской Православной Церковью, но только при условии, чтобы не было распространения российского влияния. Но Мукачевский епископ Антоний Пап информировал, что именно православные сербской юрисдикции больше всего ограничивают права Греко-Католической Церкви при поддержке властей республики. Более того, власть позволяла пользоваться имуществом греко-католиков без согласия собственников, что также было против греко-католиков при содействии чехословацкой власти¹¹. Поддержка властью православных выглядела, на первый взгляд, как противовес греко-католикам, но и сама чехословацкая власть не могла со временем контролировать православное движение на

---

¹⁰ NA v Praze, f. 371, k. 3885, č. 63679/1921.

¹¹ *Československo a Svatý stolec. II/1*, s. 147-148.

своей территории, о чем есть соответствующие данные. О конфликтах за храмы между греко-католиками и православными вспоминает также Петер Шворц.¹²

8 июля 1922 г. МИД в Праге пишет в тайном документе в адрес МШИНО, что в деле избрания епископа в Ужгороде Подкарпатская Русь имеет самоуправление в делах религиозных.¹³ Здесь наверняка была какая-то ошибка, или же имелось в виду, что это делает Рим. Конечно, это были попытки вмешиваться во внутренние дела Церкви. Все это сопровождалось и дипломатической борьбой. В Риме считали крайне непримиримую позицию Чехословацкого государства. Согласно протоколу Конгрегации чрезвычайных церковных дел от 13 августа 1922 г. указывается, что закон о совместном употреблении церковного имущества создан прямо против Католической Церкви.¹⁴ То есть власть, используя административные рычаги, поддерживала другую конфессию для ослабления Греко-Католической Церкви на Подкарпатской Руси, о чем параллельно свидетельствуют документы пражских и римских архивов. А поэтому необходимо было искать компромисс в такой сложной ситуации, ведь конфронтация не приводила к позитиву для каждой из сторон.

В деле МШИНО от 28 февраля 1923 г. идет речь о решении споров между православными и греко-католиками исключительно в судебном порядке. Но чиновники из местных правительств настаивают в документе, чтобы на местах решали вопрос перехода с одного вероисповедания в другое. Также говорится, что общее служение в храме возможно только с разрешения греко-католического епископа¹⁵. Здесь надо заметить, что, наверное, местные чиновники иногда решали дела по своему взгляду в угоду центральной власти, не учитывая текущее законодательство, ведь было предупреждение со стороны центральной власти, что судебное разбирательство является последней инстанцией. Это при том, что все суды по имущественным спо-

---

¹² ŠVORC, P.: *Zakliata krajina*, s. 44.

¹³ NA v Praze, f. 371, k. 3885, č. 75531/1922.

¹⁴ *Československo a Svatý stolec. II/1*, s. 217.

¹⁵ NA v Praze, f. 371, k. 796, č. 26562/1923.

рам были в пользу греко-католиков, а потому чиновники на местах иногда этим пренебрегали. Не всегда согласны с выводами Юрия Данильца, который выражает мнение, что от православных греко-католики отбирали церкви и фары, ведь у владельцев были готовыми выводы судов и церкви должны быть возвращены их владельцам на законных судебных основаниях¹⁶. При этом автор принципиально не обращает внимание на тот факт, что фары и церкви, о которых идет речь на период создания Чехословакии принадлежали греко-католической конфессии.

1 июня 1923 г. существует информация Гражданского отдела Подкарпатской Руси о новом церковном законодательстве. Так, здесь говорится, что старое венгерское законодательство действует в религиозных вопросах, однако православное движение настолько революционно, что законы времен Венгрии просто нельзя применить, а потому очень бы надо сделать новый закон в делах религиозных организаций. Очень странно, что в этом предложении местного правительства с новым законодательством предлагается пункт, по которому, если в православие перешло населения одного села, то им должно передаваться и церковное имущество в пользование, но не в собственность. Ситуация действительно была достаточно критична для греко-католической конфессии в некоторых селах. Так, 20 апреля 1923 г. епископский секретарь о. Александр Стойка сообщает, что община в Торуни настолько мала, что не может творить церковный комитет, а потому имущество будет под наблюдением местной власти.¹⁷ То есть предложения о передаче имущества греко-католиков на местах в пользование другой конфессии, причем при поддержке местных чиновников – однозначно нарушение имущественных прав Греко-Католической Церкви, не говоря о моральной составляющей. И действительно 30 апреля 1923 г. от руководства правительства в адрес президиума МВД ЧСР в Праге еще раз указывается для местной власти на Подкарпатской Руси что необходимо изме-

---

¹⁶ ДАНИЛЕЦЬ, Ю.: Релігійна війна" на Підкарпатській Русі в 1920 рр. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*, Вип. 5. Ужгород, 2016, с. 231.

¹⁷ NA v Praze, f. 371, k. 3822, č. 66324/1923.

нить ряд законодательных правительственных норм для регулирования межцерковных споров.

Такое положение дел заставляло реагировать и епископа Антония Папа, который решительно поднялся на защиту собственной епархии и верующих. Письмо Антония Папа от 23 апреля 1923 в МВД ЧСР, в котором говорится, что православные наносят ущерб греко-католической епархии в Ужгороде: в частности, некоторые из греко-католических приходов превращали в православные, то есть часть верующих по разным причинам перешли в другую конфессию. Несправедливость осуществляется против епископа, верующих, отбираются церкви от общин, отмечается в жалобе. В правительстве говорят, что распространяется даже мысль, что все это делается с участием власти, которая даже это поддерживает. Известные последние случаи против Греко-Католической Церкви были проведены в Торуни, Прислопе и Лопушном. Школьный реферат Подкарпатской Руси передавал греко-католическое имущество и храмы или часть этого имущества православным. Однако, как отмечается в правительственных распоряжениях, это неправомерно по закону 1868, который временно действовал в Чехословакии, ведь осуществлялось это односторонне, без согласия епархии. С другой стороны, этот шаг является нарушением имущественных прав Мукачевской греко-католической епархии. Описывается, действие целых террористических групп, которые запугивают верующих, духовенство и поджигают имения и жилье, тем, кто не хочет перейти в православие, а потому должны быть возвращены все имения, восстановлена охрана и свобода Церкви и т.д.¹⁸ Вслед за документами пражских и римских архивов предвзятость власти подтверждается и жалобой епископа Антония Папа. Зато ту же жалобу епископа Антония Папа от 20 августа 1923, как анализируют чехословацкое правительство, необходимо принять к сведению МШИНО и Гражданскому отделу Подкарпатской Руси без каких-либо шагов и действий.¹⁹ То есть власть, зная об общем состоянии дел и катастрофу в межконфес-

---

¹⁸ NA v Praze, f. 371, k. 3822, č. 66324/1923.

¹⁹ NA v Praze, f. 371, k. 3885, č. 98750/1923.

сиональных делах на Подкарпатской Руси, просто брала в известность вопиющие факты нарушений, в том числе и соучастие в этом местной чехословацкой власти.

Перманентный конфликт между Католической Церковью и Чехословацким государством привел также к изменению нунция в Праге – именно в этом году Франческо Мармаджи меняет Клемента Микару, а основной задачей первого стало отстранение от должности Мукачевского епископа Антония Папа, как отмечает Марек Шмид.²⁰ Нерешенные вопросы в Мукачевской епархии, между прочим, стали одной из причин отстранения от должности Клемента Микару.²¹ Дело в том, что это были годы наибольшего давления государственной чехословацкой машины, политической прессы на Католическую Церковь, в том числе на Клемента Микару, нунция в Праге, как представителя Апостольской столицы, что может стать предметом дальнейших исследований. Тут же надо отметить некоторую предвзятость большинства авторов про абсолютную демократичность межвоенного Чехословацкого государства, что вряд ли существовало в религиозных вопросах.

В апреле 1924 г. на заседании Конгрегации чрезвычайных церковных дел в Риме говорится, что чехословацкая власть обвиняет епископа Антония Папа в мадяронстве. Чтобы упорядочить ситуацию нунций Клемент Микара и Франческо Мармаджи просили о сложении своих обязанностей епископа, но он (Антоний Пап) не принимает такой шаг, а на его место взамен надо назначить Петра Гебея, а в Прешов крижевацкого епископа Дионисия Нарядия.²² 8 апреля 1924 в Риме на заседании Конгрегации говорится, что Антоний Пап хороший епископ, а церковная власть Рима должна его отстранение показать не как слабость, а взамен требовать возврата всех храмов, по которым суды подтвердили их владельцев – греко-католиков. Джованни Таччи Порцели говорит, что Антоний Пап является хорошим админи-

---

²⁰ ŠMÍD, M.: *Apoštolský nuncius v Praze : významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920 – 1950*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015, s. 109.

²¹ Ibid, s. 344-348.

²² *Československo a Svatý stolec*. II/1, s. 248.

стратором, однако далекий от людей и большинство за его снятие и перемещение, но с необходимой выгодой для Рима.²³ Из этих протоколов понятно, что Антоний Пап в большей степени стал «разменной монетой» между Апостольской столицей и Чехословацким модернизмом, но с другой стороны это выглядело как некий компромисс для обеих сторон.

Ситуация епископа Антония Папа обострялась с властью Чехословакии и в деле назначения каноников. Так, в информации канцелярии вице-губернатора Подкарпатской Руси к МШИНО в Праге 8 апреля 1924 г. говорится о назначении следующих кандидатов на должность каноников капитулы – Юлия Дрогобецкого, Юлия Меллеша, Тиводара Голожняня, Андрея Меллеша, Яна Дудинца, а также Иоанна Бокшая. Информация подкрепляется данными о «мадярофильской» позиции почти всех каноников, которые не демонстрируют нисколько «славянского мышления». Здесь же МВС ЧСР информирует о предоставленных данных вице-губернатора Подкарпатской Руси, что Рим признал должности каноников без всякого согласования с правительственными структурами государства.²⁴ Такое же сообщение существует со школьного отдела Гражданской управы Подкарпатской Руси 12 июня 1924 г. 22 апреля 1924 г. МВС ЧСР в Праге подает разъяснения вице-губернатору Подкарпатской Руси – граждане Чехословакии не могут назначаться на должности без государственных органов власти, кроме того, граждане не могут быть назначены никакими иностранными структурами. То есть, фактически существовал двойной запрет власти на подобные назначения – речь шла о назначении каноников Мукачевской епархии. Власть Чехословакии пыталась получить полное влияние на назначение высшего руководства епархии в Ужгороде, так как они являются должностными лицами, а значит должны назначаться государственными структурами, к тому же в пределах чехословацкого государства. Такую позицию чехословацких чиновников следует считать наиболее непримиримой за весь период отношений между государством и Церковью. С другой

---

²³ *Československo a Svätý stolec. II/1, s. 258.*

²⁴ NA v Praze, f. 371, k. 3822, č. 24282/1924.

стороны, документы позволяют понять неприкрытые намерения чиновников контролировать общество через Церковь.

26 апреля 1924 г. епископ Антоний Пап информирует губернатора Подкарпатской Руси Антонина Бескида, что епархиальное правление обращалось к Апостольской столице, получив такой ответ, что согласно кодекса канонов для восточных Церквей Католическая Церковь не может принять предложение государства о посредничестве в решении споров между греко-католическим и православным духовенством ²⁵. Дело в том, что Церковь, в том числе и Греко-Католическая, является самостоятельным и самодостаточным институтом и никакие церковные дела не могут решаться посредством другой стороны, тем более государства. В марте 1924 г. существует целый закон, а также приложение к закону, которое подает Гражданский отдел Подкарпатской Руси, где говорится, что надо подавать информацию о численности верующих и их количестве в приложении, если конфессия хочет зарегистрировать свой комитет и существует ли в селе еще одна церковь греко-католическая в частности конфессия и храм.²⁶ С другой стороны чехословацкие чиновники пытались получить детальные статистические данные о каждой конфессии.

Канцелярия губернатора Подкарпатской Руси от 3 июня 1924 г. информирует об очень активной православной агитации, которая имеет достаточно печальную и безудержную стихию, информируют чиновники, а потому местные власти сообщали о необходимости наладить определенное спокойствие в крае. Ситуация такова, что четники часто сами закрывают церковь, заберут ключи от храма и еще отправят людей в тюрьмы. Эта ситуация не полезна, а тем более вредит государству. Главное, что можно рекомендовать – не оскорблять ни одну из сторон, но пытаться их сближать на диалог. Сейчас более 100 тыс. чел. перешло в православие. Эти общины ведутся батюшками, которые не имеют никаких представлений об общественной и государственной жизни, не учитывают этого, то есть не имеют ни государственной, ни церковной власти. Даже нет собственного епи-

---

²⁵ NA v Praze, f. 371, k. 796, č. 91997/1924.

²⁶ NA v Praze, f. 371, k. 796, č. 65190/1924.

скопа. Чтобы решить эти вопросы необходимо создать епархию во главе с епископом и богословскую семинарию с соответствующими условиями. Добиться, какого-то компромисса между греко-католиками и православными не будет возможным, потому что Католическая Церковь на это не пойдет. Однако этот вопрос может быть решен авторитарно со стороны государства, по мнению чиновников. Касательно греко-католиков, то два епископства находятся в очень непонятном положении. Мукачевская епархия в Ужгороде имеет епарха Антония Папа, который не сложил обет в пользу государства. Речь идет о его снятии с должности, анализируют чиновники, но уже сейчас надо знать и думать, кто будет преемником епископа, поскольку от епископа очень многое зависит, ведь народ верующий и даже фанатично. Новое лицо должно сблизить народ, но чиновники также указывают, что он должен признавать светскую власть.²⁷ Все эти документы свидетельствуют о непримиримом отношении к Церкви на Подкарпатской Руси. По нашему мнению, документы свидетельствуют о грубом вмешательстве чиновничества во внутренние дела Церкви, что, напротив, должно происходить более лояльно и мирно, так как оно впоследствии и произойдет уже после договора 1928 г.

В другом тайном документе МШИНО, анализируется общая ситуация с религиозной ситуацией на Подкарпатской Руси от 7 июля 1924 г., что православное движение является свершившимся фактом на Подкарпатской Руси, а потому не стоит теперь разбирать народные, религиозные, политические и социальные причины. Главный вопрос возможно ли как-то это движение охватить под созерцательный контроль и удастся ли вообще влиять на него. По нашему мнению, власть сначала сама способствовала развитию православного движения, а затем пыталась его контролировать под видом миротворчества с греко-католиками. Понятно, что МШИНО может только наблюдать за этим движением, говорится далее в архивных документах. Государственная власть может вмешиваться в религиозные дела лишь в случаях соблюдения правопорядка, морали, но и то влияние имеет не МШИНО, а МВД ЧСР. Так же надо сказать о не-

---

²⁷ NA v Praze, f. 371, k. 796, č. 91997/1924.

давнем приходе на Подкарпатскую Русь православного епископа Досифея. Это тоже знак очевидно о росте и контроле этого движения. Что касается Греко-Католической Церкви, то очень большое внимание МШИНО уделяло Антонию Папу. Чиновники настаивали на аполитичности епископа Антония Папа, а МШИНО наоборот пыталось устранить упоминавшегося епископа из государства через посредство министерства иностранных дел; просило даже Рим за его отстранение с епископского престола, что является, по мнению чиновников, свершившимся фактом.²⁸ Безусловно, до сих правительственных документов следует добавить, что Антоний Пап был добрым пастырем и считал себя в первую очередь епископом, отстаивая интересы епархии, а уже потом тем, который вынужден повиноваться светской власти, что есть залогом хорошего архипастыря.

Президиум МШИНО в Праге уже 1 сентября 1924 информирует губернатора Подкарпатской Руси в Ужгороде, что по данным МИД ЧСР папская столица переместила монсеньора Антония Папа с Мукачевской епархии в Ужгороде в Апостольскую администратуру русинских католических приходов епархии Мукачевской и Пряшевской в Венгрию, а также назначила настоящего генерального викария Петра Гебея мукачевским епископом.²⁹ Этим документом подавалась информация министру по делам Словакии в Братиславе.

Итак, можно констатировать достаточно неприятный период в истории Мукачевской греко-католической епархии начала 20-х гг., когда светская власть пыталась вмешиваться во внутренние дела вполне самостоятельной структуры, о чем свидетельствуют в основном тайные на то время документы. Причем чиновники, стоявшие на модернистских позициях, согласно тогдашним документам, прямо обсуждали возможность вмешательства в саму Церковь (поддержка православных, предвзятость к епископу Антонию Папу, финансовые и административные ограничения духовенства и т.п.) не понимая, что Греко-Католическая Церковь являлась самодостаточной и управляется из Рима только в ад-

---

²⁸ NA v Praze, fond 371, k. 796, č. 91997/1924.

²⁹ Slovenský národný archív (SNA), škatula 144, inv. č. 287, č. 9927/1924.

министративных вопросах. Приоритетом правительственной власти стало вмешательство извне, вместо принятия решений в диалоге с духовенством; превалировал государственный поиск путей влияния на общество через Церковь на Подкарпатской Руси, в составе которой было большинство верующих. В итоге установления контроля государства над Церковью так и не произошло, зато обе стороны пошли на компромисс относительно должности Мукачевского епископа, а затем произошло потепление отношений, вплоть до заключения соглашения 1928 г., после которого установлены новые правила отношений между Апостольской столицей и чехословацкими чиновниками.

Zhrnutie

Cirkev a štát na Podkarpatskej Rusi: od obmedzení gréckokatolíckeho duchovenstva ku kompromisu s Československým štátom (1918 – 1924)

Začiatok 20. rokov 20. storočia je možné označiť za zložité obdobie v dejinách Mukačevskej gréckokatolíckej diecézy, keď sa svetské authority snažili zasahovať do vnútorných záležitostí úplne samostatnej cirkevnej štruktúry. Úradníci, ktorí sa postavili na modernistické pozície – podľa dokumentov tej doby – priamo diskutovali o možnosti zasahovania do samotnej cirkvi (podpora ortodoxných, zaujatosť voči biskupovi Anthonymu Papu, finančné obmedzenia duchovenstva atď.). Neuvedomovali si, že cirkev je sebestačná a kontrolovaná z Ríma len v administratívnych záležitostiach. Prioritou vlády bol zásah zvonku a snaha ovplyvniť gréckokatolícku cirkev Podkarpatskej Rusi, ku ktorej patrila väčšina veriacich v regióne, bez pokusu o riešenie sporných otázok dialógom. Napokon sa štátna kontrola nad cirkvou nezrealizovala, obe strany sa dohodli na kompromise (v otázke pozícií Mukačevského biskupa). Následne sa vzťahy otepľovali až do uzavretia dohody v roku 1928, po ktorej vznikli nové pravidlá vzťahov medzi Apoštolským stolcom a Československom.

K informačnej hodnote katalógu vizitačných protokolov Ostrihomskeho arcibiskupstva (16. – 20. storočie)¹

MIROSLAV LUKÁČ

Mesto Krupina – Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine

On the information value of the catalogue of visitation protocols of
Esztergom archdiocese (16th – 20th century)

Abstract: The article analyses the source information value of the catalogue of visitation protocols of Esztergom archdiocese and compares the data from the catalogue with the original texts of visitation protocols. The authors of catalogue visited 822 parishes and elaborated 1088 original visitation protocols, which are stored in the Primatial archive in Esztergom (Prímási Levéltár Esztergom). In regard to the extraordinary large content of the visitation protocols the authors worked out a transparent catalogue, which is an important archival tool because it helps the processing the protocols. Catalogue contains the different data, f.e. the name of the parish, the church's patrociniium and other supplementary pieces of information on churches or chapels in the parishes and their filial churches. The catalogue describes the important sacral buildings, but some of the buildings are not mention at all and some – especially in regard to the details – are described inaccurately (even in the original protocols). The author of the article highlights the usefulness of this catalogue as the possible secondary source of information, but also the need to work with original visitation protocols and other archival sources. Data were added sequentially into the catalogue until the end of the 18th century, but some notes were added until the middle of the 20th century.

Keywords: visitation protocols, Esztergom archdiocese, information value, church buildings, patrociniiums, Hont archdeanery.

Maďarskí archivári dlhú dobu programovo pracujú na sprístupňovaní pramenných dokumentov svojich centrálnych archívov. Tie už od stredoveku spravujú pramene aj k územiu a obyvateľom Slovenska. Centrálny arcibiskupský archív, známy ako Primaciálny archív v Ostrihome (*Prímási Levéltár Esztergom*) v Maďarsku, okrem zbierky stredovekých a novovekých listín, archívu Ostrihomskej

---

¹ Štúdia vznikla aj vďaka podpore výskumu v Múzeu Andreja Sládkoviča v Krupine zo strany mesta Krupina.

kapituly a ďalších rodových archívnych fondov uchováva zbierku kanonických vizitácií od 16. do 20. storočia. V roku 2000 ako 9. zväzok edície katalógov kanonických vizitácií Maďarska², publikovali pracovníci archívu András Hegedűs (v súčasnosti riaditeľ archívu) a Krisztina Tóth *Katalóg kanonických vizitácií Ostrihomskeho arcibiskupstva* rozdelený do štyroch zväzkov.³ Prvý obsahuje zoznam lokalít, vrátane uvedených fílií zoradených podľa abecedy v dvoch zväzkoch (písmená A – K a druhý zväzok L – Z). V úvode autori chronologicky zhrnúli vývoj zachovaných kanonických vizitácií a venujú sa aj ďalším reáliám, ktoré sa odrazili na vývoji územia arcidiecézy aj v samotných textoch vizitačných protokolov (napríklad vznik nových farností, rozdelenie diecézy po I. svetovej vojne atď.). Vizitačné protokoly Ostrihomskeho arcibiskupstva a súvisiace dokumenty sú zaradené do rôznych častí, fondov a archívov: *Visitationes canonicae*, *Archivum Ecclesiasticum Vetus – Visitationalia*, *Batthyány Regulatio parochiarum*, dokumenty k vizitáciám nachádzajúce sa medzi dokumentmi arcibiskupov, *Archivum Saeculare Classis A. Nr. 85*, *Archív Ostrihomskej hlavnej kapituly*, *Ladula 77 (Acta visitationis)*; Univerzitná knižnica⁴, oddelenie rukopisov – *Collectio Hevenessiana*, Tomus LIV., LX., LXI. a LXIII.⁵

² V rovnakej edícii, ktorú viedli Konrád Szántó a István Zombori boli publikované katalógy vizitačných protokolov z archívov nasledovných diecéz: 1. Kaloča, autorka: Klára Dóka (1994, 2. vydanie 1998); 2. Vacov, Mária Patkóné Kéringer (1997); 3. Stoličný Belehrad, Klára Dóka (1997); 4. Veszprém, Klára Dóka (1997); 5. Jäger, Klára Dóka (1998); 6. Ráb, Klára Dóka (1998); 7. Páfkostolie, Mária Patkóné Kéringer (1999); 8. Szombathely, Klára Dóka (1999). Citované podľa: HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 9. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, s. 2.

³ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000. 300 s.; HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 9. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000. 292 s.; HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 9. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000. 168 s.; ZENTAI, László (ed.): *Esztergomi főegyházmegye. IV. Térképe. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 9. Esztergom : Prímási Levéltár, 2000, 13 máp (všetky zväzky spolu).

⁴ Univerzitná knižnica Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti (Eötvös Loránd Tudomány Egyetem – Egyetemi Könyvtár).

⁵ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 25.

Katalóg, ktorý je výsledkom spracovania takehoto množstva rôznych vizitácií, sa priam núka ako sekundárny prameň aspoň sčasti nahrádzajúci pôvodné pramene, z ktorých sám vychádza. Ako, a v akom rozsahu, je možné tento katalóg využiť pri bádaní cirkevných dejín?

Primaciálny archív uchováva vizitácie ostrihonských arcibiskupov, ktoré vykonávali nimi poverení vizitátori (väčšinou príslušní archidiakoni) od roku 1557 až do roku 1942. Sú označené skratkou Lib. (= *Liber*) 1 – 1088.⁶ Nie sú však jediné, ktoré sa týkajú farností arcidiecézy. Jedna z najstarších vizitácií v Uhorsku je práve z územia Ostrihonského arcibiskupstva z roku 1397, ktorú *in extenso* publikoval Ferencz Kollányi a ktorá je zaradená mimo vyššie uvedeného fondu vizitačných kníh.⁷ O tejto, i o ďalšej vizitácii z roku 1408 priniesol nové údaje historik Norbert C. Tóth.⁸ Nasledujúce vizitácie sú z rokov 1557 – 1561, z obdobia pôsobenia arcibiskupa Mikuláša Oláha. Rukopis, ktorý vznikol ako prepis kanonikom a archivárom Michalom Kempom⁹, pripravil na vydanie v podobe ktickej edície slovenský cirkevný historik Vojtech Bucko.¹⁰ Prakticky mali slúžiť ako prameň k analýze stavu náboženskej situácie arcibiskupstva v časoch nástupu protestantizmu. Dve trnavské synody z rokov 1611 a 1629 sa zaoberali aj vedením vizitácií.¹¹ Následkom toho bola vy-

---

⁶ BEKE, Márgit: *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. Strigonium Antiquum 3. Budapest : Márton Áron Kiadó, 1994, s. 22 (Úvod).

⁷ KOLLÁNYI, Ferenc: *Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397*. In: *Történelmi Társ.* II, 1901, s. 71 – 106, 239 – 272.

⁸ TÓTH, C. Norbert: *Az esztergomi-szentistváni prépostság második vizitációja*. In: *Egyháztörténeti Szemle* XV, 2014, č. 1, s. 3 – 23. Prepis vizitácie na s. 20 – 23. Za upozornenie na túto štúdiu ďakujem PhDr. Pavlovi Maliniakovi, PhD.

⁹ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 9 (Úvod). Michal Kemp (1792 – 1865) pochádzal z hontianskeho mestečka Sebechleby. Stručné biografické heslo: KOLLÁNYI, Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom : Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900, s. 464 – 466.

¹⁰ BUCKO, Vojtech: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihonskom do r. 1564: Reformatio in archidioecesi Strigoniensi ad a. 1564 (Pramenný príspevok k slovenským cirkevným dejinám)*. Bratislava : „Unia“, 1939. 330 s.

¹¹ BEKE, Márgit (ed.): *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*. 1994, s. 22 – 23 (Úvod). Autorka cituje staršiu edíciu prameňov k cirkevným dejinám: PÉTEFFY, Carolus: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata... II*. Posonii : Typis Haeredum Royerinorum, 1742, s. 215 – 216, 268 – 271.

konaná vizitácia Nitrianskeho archidiakonátu v roku 1613 za pôsobenia arcibiskupa Františka Forgáča, a ďalšie v rokoch 1626 – 1636 počas pôsobenia arcibiskupa Petra Pázmáňa. Nepokrývajú však celé územie arcidiecézy. Nedotýkajú sa napríklad územia Hontu, a jedna z nich, z roku 1634, pokrývala iba štyri farnosti zvolenského archidiakonátu: Zvolen, Hájniky, Sielnicu a Radvaň¹² a editovala ich historička Márgit Beke.¹³ Vizitáciu tekovského archidiakonátu z rokov 1647 – 1674 vydala Ilona Tomisa.¹⁴ Kolányiho, Buckovu, Bekeovej a Tomisovej edície sú citované v katalógu pri jednotlivých farnostiach. Autori katalógu pripomínajú, že po rozdelení arcibiskupstva v roku 1776 sa čiastočne rozdelil aj fond s vizitáciami, ktorý jednotlivé biskupstvá uchovávali vo svojich centrálnych archívoch.¹⁵ Tu treba pripomenúť, že delimitácia bola iba čiastočná, preto pri hľadaní údajov k jednotlivým farnostiam bývalej Ostrihomskej arcidiecézy je potrebné prezrieť nielen fondy mladších biskupstiev či arcibiskupstiev (Bratislava, Trnava, Nitra, Banská Bystrica, Spišská Kapitula a Rožňava), ale aj staré fondy v Ostrihome. Spred roku 1776 sa do biskupských archívov na Slovensku dostali iba niektoré staršie vizitácie. Banská Bystrica, napríklad, získala výlučne vizitácie z roku 1754.¹⁶ Ďalšie sú mladšie a vznikli z činnosti biskupov a archidiakonov až po vzniku nových diecéz na území dnešného Slovenska. V prípade Banskobystrickej diecézy sú k dispozícii vizitácie až z rokov 1779, 1781, 1783, 1785, 1802 – 1805, 1822, 1828 a 1829.¹⁷

¹² Prímási Levéltár Esztergom (ďalej PL Esztergom), Archivum Ecclesiasticum Vetus (ďalej AEV): *Anno Domini 1634. Visitatio facta in Comitatu Zoliensi, per R(evere)ndum Simonem Banovsky, similiter Archidiaconum Zoliensem e(t)c(etera)*, sign. 2124/1.

¹³ BEKE, Márgit (ed.): *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616 – 1637)*, 1994, s. 1 – 434 (VIII. Archidiaconatus Zoliensis na s. 430 – 434, úvodná poznámka k Zvolenskému archidiakonátu na s. 33).

¹⁴ TOMISA, Ilona (ed.): *Visitatio canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647 – 1674*. Budapest : MTA Néprajzi Kutatóintézete, 1992. 307 s.

¹⁵ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 9 (Úvod).

¹⁶ Rímskokatolícka cirkev – Archív Biskupstva v Banskej Bystrici (ďalej ABBB), fond Zbierka kanonických vizitácií (fond ZKV), vizitácie z roku 1754.

¹⁷ ABBB, fond ZKV, vizitácie z r. 1779, 1781, 1783, 1785, 1802 – 1805, 1822, 1828 a 1829.

V katalógu vizitačných protokolov sú farnosti uvedené v abecednom poradí. Po uvedení čísla nasledujú v abecednom poradí ako spracovaná farnosť v podobe štruktúrovaného hesla, ktoré je členené nasledovne:

1. Názov farnosti, slovenský úradný názov¹⁸ a štátna lokalizácia v prípade, ak sa nenachádza na území Maďarska (Slovensko, Poľsko, Chorvátsko, Rumunsko), ďalej postavenie (obec/dedina, mestečko, slobodné kráľovské mesto), príslušnosť k župe,¹⁹ ku konkrétnemu archidiakonátu a jeho obvodu (napríklad horný a dolný obvod zvolenského archidiakonátu). Je tiež vyznačená exemptnosť fary.

2. Zasvätenie (titul, patrocínium) farského kostola a patrón farnosti (hlavný, alebo je uvedené nekonkrétne definovanie patróna: viacerí zemepáni).

Obyvateľstvo (najmä slovenské, maďarské, nemecké, konfesiónálne určenie – najmä evanjelici, rímski katolíci, kalvíni...).

Fílie farnosti.

3. Roky zachovaných kanonických vizitácií ku každej farnosti.

4. Signatúry konkrétnych vizitácií s rokmi, v ktorých vznikli, strana vo vizitácii, na ktorej sa nachádza text o konkrétnej farnosti (vrátane fílií) a číslo mikrofilmu v Maďarskom krajinskom archíve (dnešnom Maďarskom národnom archíve – MNL – OL)²⁰.

5. Krátky popis farnosti, prípadne dátum jej osamostatnenia, zasvätenie kostola, či existencia zaniknutého kostola, začlenenie farnosti do novozriadeného alebo územne zmeneného biskupstva v roku 1776 (v prípade Slovenska ide o Nitrianske, Banskobystrické, Spišské alebo Rožňavské biskupstvo).

Autori v katalógu spracovali celkom 822 farností (plus ďalšie fílie), ktoré boli kedysi súčasťou arcidiecézy a ktorých väčšina – 665 farností – sa dnes nachádza na území Slovenska. Stoštyridsaťpäť farností je na území Maďarka, deväť na území Poľska (bývalé orav-

---

¹⁸ Slovenské úradné názvy sú často s diakritickými chybami (Dolné Rykyncice! Správne: Rykynčice). K tomu: HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 44.

¹⁹ Niekedy mylne uvedené, napríklad obec Hrušov v Honte je lokalizovaná do Gemera a Malohontu. K tomu: HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 65.

²⁰ V publikácii uvádzam archív aj pod skratkou MOL (*Magyar Országos Levéltár*).

ské a spišské obce pôvodne patriace k Uhorsku, a neskôr k Slovenskej republike), dve na území Rumunska a jedna v Chorvátsku (všetky tri exemptné farnosti).²¹ Do zoznamu zaradili len tie, pochádzajúce spred úprav farností a fílií v roku 1805, teda údaje o niektorých farnostiach (po roku 1805 alebo neskôr) nájdeme ešte ako filie iných farností. Príkladom je farnosť v Čabradskom Podhradí, ktorá bola do roku 1814 fíliou Farnosti Čelovce a v roku 1815 sa osamostatnila ako Farnosť Čabrad'.²²

Tretí zväzok, obsahujúci inštruktívny register, uľahčuje prácu bádateľa. Okrem maďarských miestnych názvov, uvádza aj slovenské, pri maďarských navyše aj bližšiu lokalizáciu do konkrétnej župy,²³ ďalej index patrocínií,²⁴ patrónov jednotlivých cirkví – farností a ich fílií.²⁵ Nasleduje diferenciacia arcibiskupstva podľa archidiakonátov s obvody a farnosťami po rozdelení a úpravách v rokoch 1776 (vznik nových biskupstiev), 1805 (úprava farských obvodov a vznik nových farností), 1982 a 2000.²⁶ Napokon, autori spracovali zoznam mikrofilmov v Maďarskom krajinskom archíve (dnes Maďarský národný archív – Krajinský archív) v Budapešti.²⁷

Štvrtý zväzok spracoval v podobe súboru 13 máp László Zentai.²⁸ Mapy zreteľne ukazujú zmenšovanie pôvodne najrozsiahlšej uhorskej arcidiecézy, z ktorej sa stala územne najmenšia, no jej súčasťou je dnes hlavné a najväčšie maďarské mesto Budapešť. Tam sa po desia-

²¹ Z Poľska sú to Krempachy, Vyšné Lapše, Fridman, Nedeca, Orávka, Podvľk, Kacvín, Jurgov a Nová Biela. Lokality Brašov a Sibiň v Rumunsku a Osijek v Chorvátsku. Niektoré exemptné farnosti sú mimo historického územia Ostrihomskeho arcibiskupstva.

²² PL Esztergom, fond Visitationis canonicae (ďalej VC): *Visitatio Archi Diaconalis Ecclesialis Csábrágh...* Die 22-da augusti 1842, s. 1, sign. Lib. 443.

²³ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 9 – 118.

²⁴ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 119 – 125.

²⁵ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 126 – 130.

²⁶ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 131 – 142.

²⁷ Niektoré z nich (najmä mladšie z 19. storočia) pri konkrétnej farnosti nenájdeme. HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 143 – 168.

²⁸ ZENTAI, László (ed.): *Esztergomi főegyházmegye IV. Térképek*, 2000, 13 máp.

tich storočiach presťahoval aj arcibiskup (predtým sídlil hlavne v Ostrihome alebo v Trnave).²⁹ Na mapách možno identifikovať všetky farnosti a ich filie z tej časti hontianskeho a novohradského archidiaconátu medzi Ipľom a Dunajom³⁰, ktoré po rozdelení Uhorska ostali v Maďarsku a v roku 1993 boli pričlenené do Vacovskej diecézy.³¹

Najstaršie Oláhove (Mikuláš Oláh, arcibiskup v r. 1553 – 1568) vizitácie sú veľmi stručné a v niektorých prípadoch sú iba zmienkami o konfesii kňazov. Komplexnejšie údaje, mapujúce aj územia okupované Turkami, boli vyhotovené iba od čias pôsobenia arcibiskupov Petra Pázmáňa (Pázmány, 1616 – 1637), Juraja Séčénihó (Széchényi, 1685 – 1695) a jeho nasledovníkov. Veľmi podrobné údaje zaznamenávajú vizitácie z 18. storočia, a zvlášť tie po rozdelení arcidiecézy, vykonané počas pôsobenia arcibiskupa Jozefa Baťániho z rokov 1780 – 1788 (Batthyány, 1776 – 1799).³² Prirodzene, vizitácie z 19. a 20. storočia sú najaktuálnejšie, a preto najlepšie korelujú so súčasným stavom.

Pre získanie čo možno najlepšieho poznania stavu sakrálnych stavieb a ďalších súvislostí je potrebné preštudovať všetky vizitačné protokoly, ktoré sa týkajú skúmanej farnosti. Napríklad, svätoantonská farnosť a jej filie Ilija a Žibritov sú podľa katalógu evidované vo vizitáciách z rokov 1561, 1697, 1713, 1730, 1754, 1761, 1766, 1774, 1779, 1789, 1802 a 1811.³³ Prvé zápisy z roku 1561 neposkytujú takmer žiadne údaje³⁴ a až druhá známa vizitácia Hontu, ktorú katalóg

---

²⁹ Ostrihom však ostáva miestom tisícročnej histórie arcibiskupstva, ktoré dokladá architektúra a uchovávané archívne a knižné zbierky.

³⁰ ZENTAI, László (ed.): *Esztergomi főegyházmegye IV. Térképek*, 2000, mapa: Územné zmeny Ostrihonského arcibiskupstva (4 menšie mapy – do r. 1776, 1776 – 1918, 1918 – 1993, a po r. 1993). Zmeny možno porovnať podľa mapy Ostrihonské arcibiskupstvo v r. 1918 – 1993.

³¹ Informácie o pričlenení k Vacovskej diecéze sú aj pri konkrétnych heslách v oboch častiach katalógu: HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K a II. L – Z*, 2000.

³² LOPATKOVÁ, Zuzana: Kanonická vizitácia – k jej interpretácii, limitom a metodologickým otázkam v historickom výskume. In: FERIANCOVÁ, Alena – GLEJTEK, Miroslav (eds.): *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2010, s. 73.

³³ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z*, 2000, s. 196 – 197.

³⁴ PL Esztergom, AEV, fond Visitationalia: *Comitatus Hontensis 1561*, s. 154 (Zenthantal), sign. Fasc. I. Lib. 1.

neuvádza, pretože je v zbierke univerzitnej knižnice v Budapešti, umožňuje získať predstavu o zasvätení farského kostola vo Svätom Antone a kostolov vo fíliách v Žibritove a Iliji, ako aj a o iných údajoch, a prirodzene, o ostatných farnostiach.³⁵ V popise autori uvádzajú, že žibritovský kostol zasvätený sv. Ladislavovi Kráľovi bol prevzatý v roku 1692 od protestantov a uvádzajú aj rekonštrukciu kostola v Iliji z roku 1788. V III. zväzku – indexe – sa zdanlivo nachádzajú odkazy aj na ďalšie dve vizitácie Svätého Antona z rokov 1830 (Lib. 506) a 1846 (Lib. 396),³⁶ pričom iba druhá uvedená sa týka hontianskej obce Svätý Anton a prvá z nich úplne inej lokality na Žitnom ostrove.

Niektoré farnosti na území historickej Hontianskej stolice (Hontu), ktoré by zdanlivo mali patriť do hontianskeho archidiakonátu, boli súčasťou susedného tekovského archidiakonátu – napríklad Farnosť Veľké Krškany, ktoré tam patrili v rokoch 1761 – 1787.³⁷ Podobne, k farnostiam z Hontu patrili fílie z blízkych stolíc – napríklad Žakýl a Teplá z Tekova.³⁸ Zvláštnosťou je Farnosť Banský Studenec, ktorá v najstaršej vizitácii z roku 1700 vystupuje ako fília Prepoštvstva sv. Martina v Spišskom Podhradí a po osamostatnení v roku 1797 sa stala súčasťou Farnosti Banská Štiavnica.³⁹

---

³⁵ Eötvös Loránd Tudomány Egyetem, Egyetemi Könyvtár, Budapest, Collectio Hevenessiana (ďalej ELTE EK Budapest, CH): *Visitatio parochorum et parochiarum comitatus Liptoviensis et Hontensis... Tomus LXIII.* V jednom rukopise sa spolu nachádzajú vizitácia Liptova z r. 1694 a vizitácia Hontu z r. 1692: *Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis et acta per Franciscum Jezerniczky abbatem Sancti Spiritus de Hrabko, archidiaconum Hontensem. Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis canonicum anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo secundo. Die 1. et Subsequentibus mensis juni* (ďalej ELTE EK Budapest, fond CH, *Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis... 1692*). Farnosť Sv. Anton s fíliami Žibritovom a Ilijou na s. 131 – 133.

³⁶ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 160 (Szentantál, Lib 396, rok 1830), s. 163 (Szentantál, Lib. 506, rok 1846).

³⁷ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z*, 2000, s. 65.

³⁸ Fílie v obciach Žakýl a Teplá z Tekova boli súčasťou Farnosti Banská Štiavnica. HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. L – Z*, 2000, s. 172 – 173.

³⁹ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 231 (Banský Studenec); HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z*, 2000, s. 214 (Spišské Podhradie). Pozri aj: PL Esztergom VC: *Visitatio ecclesiarum Scepusiensium facta per Ioannem Sigray praepositum Anno 1700, et per*

Vizitácie, ktoré boli vyhotovené ako prvé, respektíve druhé v poradí, sa stali podkladom pre vizitátorov z mladšieho obdobia. Väčšinou nevyužívajú pôvodné listinné pramene, preto niekedy preberajú nesprávne informácie o zasväteniach či o vzniku kostolov. V prípade farnosti v Krupine, autori v katalógu uvádzajú vizitácie z rokov 1561, 1713, 1754, 1755 a 1761.⁴⁰ V súlade s textami vizitácií uvádzajú zasvätenie Kostola Nanebovzatia Blahoslavenej Panny Márie (Nagyboldogasszony),⁴¹ no neskôr došlo k úprave patrocínia, čo katalóg nezaznamenáva. Od roku 1715 bol totiž kostol zasvätený Narodeniu Panny Márie Kráľovnej apoštolov.⁴² Podľa vizitácie mal byť postavený v roku 1459 (!) v časoch Bela IV. Editori katalógu správne upozorňujú na mylnú informáciu datovania kostola v podobe krátkej poznámky s výkričníkom, kostol totiž vznikol okolo roku 1200, najneskôr však tesne pred začiatkom vlády Bela IV. (1235 – 1270).⁴³ Autori nesprávne uvádzajú meno rodiny Pellosovics, na rozdiel od originálneho zápisu (Belossovics),⁴⁴ ako donora jednej z dvoch kaplniek nachádzajúcich sa v meste. Pozoruhodné je, že mladšie vizitácie uvádzajú ako donora rodinu Senci

---

eundem existentem in exilio redacta in meliorem Ordinem Oppaviae ad S. Spiritum, 1709, s. 34 (v zozname k r. 1700: Kolpach), sign. Lib. 12.

⁴⁰ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K, 2000, s. 287 – 288.*

⁴¹ NEPŠINSKÝ, Vojtech: *Liturgia na Slovensku v období tridentského koncilu. Studia theologica Neosoliensia 1.* Badín : Kňazský seminár sv. Františka Xaverského, 1998, s. 110 (Krupina v edícii vizitácie Zvolenského archidiakonátu z r. 1713).

⁴² LUKÁČ, Miroslav a kol.: *Krupina – monografia mesta. 2. opravené a doplnené vydanie.* Banská Bystrica : Štúdio Harmony pre mesto Krupina, 2014, s. 133.

⁴³ Kostol bol totiž postavený na prelome 12. a 13. storočia, najneskôr začiatkom 13. storočia. K tomu: LUKÁČ, M. et al.: *Krupina – monografia mesta, 2014, s. 132, 198 – 199.* Pred tatársky vpád (marec 1241) ho datuje MENCL, Václav: *Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha proá. Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej.* Praha – Prešov : Nákladom Československej grafickej unie úč. spol., 1937, s. 203.

⁴⁴ PL Esztergom, *Visitationes canonicae: Vizitácia Zvolenského archidiakonátu, 1761, s. 71 – 74, sign. Lib. 50; MATUNÁK, Mihály: Korpona sz. kir. város birái és polgármesterie 1274 – 1898.* Ipolyság : Plachy Gyula, 1898, s. 10. Baltazár Belošovič (Bellosovics Boldizsár) bol richtárom mesta v rokoch: 1678, 1691, 1694, 1696, 1700, 1711, 1714, 1718, 1727, teda v čase vzniku Kaplnky sv. Františka Regis, ktorá bola postavená okolo r. 1729. K tomu: LUKÁČ, Miroslav et al.: *Krupina – monografia mesta, 2014, s. 207.* Tam aj ďalšie citované pramene.

(Szenzcy).⁴⁵ Neuvádzajú ani zasvätenie kaplniek (Kaplnka sv. Františka Regis a Kaplnka Bolestnej Panny Márie, ktoré sú uvedené v mladších vizitáciách).⁴⁶ Okrem toho katalóg zaznamenáva opravu kostola Pavlom Olasom (Olasz), postavené súsošie Najsvätejšej Trojice, existenciu sochy sv. Jána Nepomuckého, a napokon pričlenenie farnosti k Banskobystrickej diecéze v roku 1776.⁴⁷

Je potrebné poznamenať, že farnosti, ktoré po rozdelení v roku 1776 ostali v Ostrihomskej arcidiecéze boli naposledy vizitované v 20. storočí, čo odráža i spracovanie ich hesiel a odkaz na konkrétne vizitácie. Ďalšie sú farnosti, ktoré sa po Viedenskej arbitráži v roku 1938 dostali do Maďarska a prešli znovu pod správu Ostrihomu. Tieto zmeny autori katalógu dôsledne evidujú, a rovnako sledujú informácie o vizitáciách príslušných farností z rokov 1939 – 1940.⁴⁸

Okrem vyššie uvedených vizitácií k farnostiam hontianskeho a zvolenského archidiakonátu, existujú aj ďalšie z rokov 1692 a 1694, ktoré sa nachádzajú v Hevenessiho zbierke Univerzitnej knižnice Univerzity Loránd Eötvösa v Budapešti.⁴⁹ Sú to pravdepodobne

---

⁴⁵ ABBS, fond ZKV: *Josephus Belánszky, divina, et apostolicae sedis gratia, episcopus Neosoliensis...* (ďalej Vizitácia Farnosti Krupina z r. 1828-1829), hlava III. (nepaginované), sign. CV 40.

⁴⁶ ABBS, fond ZKV: Vizitácia Farnosti Krupina z r. 1828-1829, hlava III. (nepaginované), sign. CV 40. O kaplnkách aj v ďalšej vizitácii: *Gabriel de Nitra-Zerdahely, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopus Neosoliensis...Visitatione canonica, Anno 1805* (ďalej Vizitácia Farnosti Krupina z r. 1805), s. 8 – 9, sign. CV 39. O donátorovi Kaplnky Sedembolestnej Panny Márie, ktorým mal byť mešťan František Rondík (Una fundata a D. Francisco Rongyik) iba v jednej vizitácii: *Visitatio canonica Ecclesiae et parochiae L(iber)ae Re(gi)aq(ue) Ci(vi)t(at)is Carpo(nensis)* (ďalej Vizitácia Farnosti Krupina z r. 1781), bod č. 18 (nepaginovaná), sign. CV 9.

⁴⁷ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 288.

⁴⁸ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000; HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z*, 2000. V rokoch 1939 – 1940 boli napríklad v Hontianskom archidiakonáte vizitované tieto farnosti: Dolné Semerovce, Bajtava, Čebovce, Hokovce, Horné Turovce, Kamenica nad Hronom, Hrkovce, Chľaba, Hontianska Vrbica, Ipľské Útany, Vinica, Šahy, Sečianky, Vyškovce nad Ipľom, Sikenička, Kamenné Kosihy, Nenince, Veľká Čalomija, Plášťovce, Preseľany nad Ipľom a Kubáňovo.

⁴⁹ ELTE EK Budapest, CH: *Visitatio parochorum et parochiarum comitatus Liptoviensis et Hontensis, Tomus LXIII, r. 1694*. Rok 1694 sa viaže k vizitácii Liptova – ako dištriktu Hontianskeho archidiakonátu. Takúto citáciu uvádza SZILÁGYI, Alexander: *Catalogus*

najstaršie katolícke vizitácie týchto archidiakonátov, ktoré poskytujú komplexnejší obraz o jednotlivých farnostiach v období protireformácie. Treba tiež pripomenúť existenciu v literatúre viackrát citovaných vizitácií Banskej superintendencie (biskupstva), vrátane Hontu, Zvolena a časti Tekova a Novohradu zo 17. storočia, realizovaných evanjelickými a. v. biskupmi po Žilinskej synode. Tie sa nachádzajú v zbierkach a fondoch iných inštitúcií, ktoré katalóg (v súlade s koncepciou diela) necituje.⁵⁰

Katalóg uvádza údaje o niektorých protestantských stavbách, vo vybraných prípadoch aj o ich zasvätení, no pomerne často patrocínia neuvádza, a to napriek tomu, že sú vo vizitáciách doložené. Písomné pramene evanjelických farností vo forme kontrolných protokolov sa zachovali preto, že ich až do Tolerančného patentu vizitovali katolícki vizitátori. Vďaka tomu máme aj pramene k zasväteniu protestantských kostolov – napríklad evanjelický stredoveký románsko-gotický kostol v Ladzanoch (fília Sebechlieb) bol dedikovaný Všetkým svätým⁵¹ alebo evanjelický, a pôvodne románsky, centrálny kostol v Baďane (fília Prenčova) bol podľa vizitácií zasvätený Narodeniu Blahoslavenej Panny Márie,⁵² pôvodne zrejme Blahoslavenej Panne Márii.⁵³

---

manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestensis Tomus II. Pars II. Catalogus litterarum originalium ac collectionis Hevenessianae et Prayanae. Budapestini, 1894, s. 616.

⁵⁰ SCHMIDT, Jan Jiří: *Historia cirkve ewanjelické podle Augsspurského wyznání w Uhrích wšeobecně, obzvláště pak: Welko hontského ew. A. w. senioratu a jednotlivých jeho církví, od Reformácie až po nejnovší časy.* Pest : Tiskem Hornyánského a Trägera, 1866, s. 62 – 103. Prvú vizitáciu vykonal v roku 1613 superintendent Samuel Melik. Napríklad v Honte vizitoval farnosti v týchto lokalitách: Senohrad, Dačov Lom, Litava, Plachtince, Příbelce, Čelovce, Cerovo, Medovarce, Rykynčice, Terany, Tesáre (dnes Hontianske Tesáre), Šipice, Ladzany, Lišov, Kostolné Moravce (dnes Hontianske Moravce), Baďan, Žemberovce, Bátovce, Prandorf (dnes Devičany), Almáš (dnes Jablonožovce), Vysoká, Svätý Anton, Prenčov a v Krnišov (dnes Kráľovce-Krnišov).

⁵¹ PL Esztergom, VC, *Vizitácia Hontu*, 1761, s. 262, sign. Lib. 94.

⁵² V texte vizitácie z r. 1692 farnosti: Bagyon: Ecclesia Bagioniensis dedicata honori Natae B(eatae) M(ariae) Virginis. ELTE EK Budapest, CH, *Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis...* 1692, s. 85; v ďalšej vizitácii: PL Esztergom, VC, *Vizitácia Hontu*, 1761, s. 308 – 309, sign. Lib. 94.

⁵³ Zasvätenie vôbec neuvádzajú staršie publikácie, ale ani najnovšia monografia, pre ktorú je kostol „neznámeho patrocínia“: POMFYOVÁ, Bibiana et al.: *Stredoveký kostol : Historické a funkčné premeny architektúry. 1. zväzok.* Bratislava : FO ART, s.r.o., v spolupráci s Ústavom dejín umenia SAV, 2015, s. 184 – 185.

Niektoré zasvätenia neuvádzajú ani vizitácie, a preto ani katalóg, v dôsledku čoho ich musíme hľadať v starších, ešte stredovekých listinách. Príkladom je bývalý premonštrátsky Kláštor sv. Štefana kráľa v Bzovíku. Listina z roku 1433 uvádza okrem Kostola sv. Štefana aj ďalšiu sakrálnu stavbu – Kaplnku sv. Ladislava kráľa.⁵⁴ Vizitačné protokoly zaznamenávajú iba mladší Kostol sv. Štefana kráľa, ktorý bol postavený až neskôr, po zániku kláštora mimo jeho areálu, teda súčasný rímskokatolícky kostol v obci Bzovík. Vizitácie dopĺňajú katalóg, a okrem kostola v hradnom areáli, píšú aj o kostole mimo jeho hradieb, priamo v obci. Oba s rovnakým patrocíniom.⁵⁵

Ďalšie kostoly, ktoré zanikli pred vznikom vizitačných protokolov sú známe najmä vďaka archeologickému výskumu, navyše podloženému archívnymi dokladmi. Napríklad zaniknutý Kostol sv. Petra v Krupine odkryl archeologický výskum Václava Hanuliaka v rokoch 1993 – 1994.⁵⁶ Predtým bol známy niektorým autom, a to zrejme len podľa málopočetných archívnych dokumentov – úradných kníh.⁵⁷ Ojedinelé správy o kostole sú roztrúsené v lis-

⁵⁴ LÁSZLOOVÁ, Henrieta: Stredoveký stavebný vývoj bzovického kláštora. In: *Pamiatky a múzeá* 3, 2004, s. 34.

⁵⁵ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 88.

⁵⁶ HANULIAK, Václav: *Nálezová správa z archeologického výskumu Krupina – Na Petre, 1993 – 1994. Textová časť*. Banská Bystrica, 1995. Autor okrem toho spracoval výsledky výskumu v niekoľkých príspevkoch: HANULIAK, Václav: K problematike počiatkov mesta Krupina. In: GAJDOŠ, Milan (ed.): *Pohľady do minulosti Krupiny*. Zvolen : Vlastivedné múzeum vo Zvolene pre Mestský úrad v Krupine, 1995, s. 13 – 22. Pozri tiež: LUKÁČ, Miroslav et al.: *Krupina – monografia mesta*, 2014, s. 198 a pozn. na s. 243.

⁵⁷ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (ďalej MV SR), Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen (ďalej ŠA BB, p. Archív Zvolen), fond: Mesto Krupina II. úradné knihy, *Zápisy o veciach prejednaných pred orgánmi mesta Krupina, 1487 – 1640*, zápis z roku 1509 na s. 133 (pôvodné číslovanie). Kostol je označený nasledovne: ...Kirchlein S[ancti]. Petri (= Kostolík S[vätého] Petra). Nemecké zápisy prepísané *in extenso*: GROTHAUSMANN, Karl-Heinz: *Das Stadtbuch von Karpfen (Krupina)*. Edition, Darstellung der Graphien, Glossar. Frankfurt am Main-Bern-Las Vegas : Peter Lang, 1977, s. 47. Nepriamo je tiež zachytený v účtoch, ktoré evidovali platbu murárom na opravu kaplnky (malého kostola) ľudovo kostolec (Capella vulgo kostolecz). MV SR, ŠA BB, p. Archív Zvolen, fond Mesto Krupina II, úradné knihy: *Mestské príjmy a výdavky (Originale Anni 1676)*, rok 1676, ič. 1507.

tinnom materiáli v archíve mesta Krupina⁵⁸ či v Moravskom zemskom archíve⁵⁹ a publikované v niekoľkých knihách.⁶⁰ Vizitačné protokoly o tomto kostole nepodávajú žiadne údaje.

Niektoré, dnes už nejestvujúce, kostoly nájdeme v katalógu označené aj ako modlitebňa (oratórium), napríklad evanjelický kostol v Drienove (fília Dolného Badína).⁶¹ Kaplnku Bolestnej Panny Márie na hrade Čabrad' (súčasť obce Čabradský Vrbovok),⁶² o ktorej sú údaje iba v niektorých mladších vizitáciách (napríklad z r. 1761)⁶³ staršie neuvádzajú vôbec (napríklad z r. 1692).⁶⁴ Informácie o ďalšej vizitácii Farnosti Čabrad' z roku 1842 nenájdeme pri hesle Farnosti Čelovce v I. zväzku, ale je iba v zozname mikrofil-

---

⁵⁸ MV SR, ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond Mesto Krupina I, listiny, listy a úradné písomnosti 1238 – 1605: listina z 1. mája 1543, ič. 201, sign. IB 159. V tejto listine je jeden zo sporných majetkov medzi Krupinou a Petrom Pálfiom Červená hora a Čierne zeme ohraničený aj lokalitou nazvanou ako Zenthpeter (= Svätý Peter). Podobne aj v listine kráľovského súdu z 26. mája 1543, ič. 203, sign. IB 161.

⁵⁹ Moravský zemský archív v Brne (MZA Brno), fond Milotická vetva rodu Seilernovcov (G 152), list z r. 1561, šk. 11, sign. 497. V texte sa píše konkrétne o svojom (vlastnom) rybníku zvanom „svätý peter“, ktorý sa nachádza pri opustenom kostole vystavanom na počesť pána (svätého?) Petra. V listine: „...ad quanda(m) piscina(m) suam zenthpetrycho vocata(m), penes templu(m) desertu(m) ad honorem d(om)ini Petri exstructum...“

⁶⁰ Autori však necitujú konkrétne archívne pramene: KMEŤ, Andrej: Krupinské bralce. In: *Tovaryšstvo. Sborník literárnych prác III.* Ed. Fr. Richard Osvald. Skalica : Fr. Richard Osvald, 1900, s. 159 – 160. Autor uvádza, že v archíve mesta Krupina by sa mala nachádzať listina z roku 1509, v ktorej sa spomína *Ecclesia S. Petri extra muros civitatis*... Odvoláva sa na Michala Matunáka, ktorý informáciu o kostole (kaplnke), na ktorý mala byť v tom čase (okolo r. 1900) už len spomienka v názve vinice „na Petrovo“, uviedol v monografii Hontianskej župy: BOROVSZKY, Samu (ed.): *Hont vármegye és Selmeczbánya Szab. kir. város, b.r.v.*, s. 80. O kostole sú k roku 1509 zmienky aj v týchto prácach: SLIAČAN, Josef: *Krupina*. Krupina : Mesto Krupina, 1944, s. 136; *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*. Ved. red. Alžbeta Güntherová. Bratislava : Obzor, 1967, s. 152.

⁶¹ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 34.

⁶² HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 124 – 125.

⁶³ PL Esztergom VC, *Visitatio Archi-Diaconalis Ecclesiae Csallensis...Anno 1812*, s. 13, Lib. 720. Prvé údaje o čabradskej kaplnke sú vo vizitácii Hontu z roku 1761.

⁶⁴ Napríklad: ELTE EK Budapest, CH, *Visitatio parochorum et parochiarum comitatus Liptoviensis et Hontensis, 1692 a 1694*, Tomus LXIII., *Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis...anno Domini millesimo sexcentesimo nonagesimo secundo*. Die 1. et Subsequentibus mensis junii (ďalej: *Visitatio Ecclesiarum archidiaconatus Hontensis...1692*), Farnosť Čelovce, s. 124 – 125.

mov vizitácií v III. zväzku katalógu.⁶⁵ Je to v súlade s koncepciou celého diela, a preto aj samostatné vizitácie k farnostiam, ktoré vznikli po roku 1805 niekedy (!) nájdeme iba v zozname mikrofilmov vizitácií. Katalóg neuvádza napríklad Kaplnku sv. Štefana kráľa v Čabradskom Podhradí, ktorú v roku 1813 postavili Kohárovcvi.⁶⁶ Uvádza však stavbu Kostola sv. Ondreja v Čabradskom Vrbovku, v ktorom bývali prevažne obyvatelia ev. a. v. vierovyznania, postavenú v roku 1737 tým istým rodom Kohárovcov.⁶⁷ Katalóg v niektorých prípadoch informuje o sakrálnych stavbách či iných skutočnostiach (pôsobiach rádoch a kongregáciách), ďalej výberovo, či skôr nesystematicky, aj o reáliách z 20. storočia.⁶⁸

Publikácia poskytuje možnosť rýchleho prístupu k najdôležitejším údajom a historickým udalostiam jednotlivých farností. Napríklad informáciu o tom, že viaceré kostoly získané späť od evanjelikov v čase rekatolizácie konsekroval titulárny belehradský biskup a spišský kanonik Lukáš Natali v roku 1715, čo poskytuje ďalšie výskumné inšpirácie vo vzťahu ku svätiteľovi i posväteným objektom.⁶⁹

⁶⁵ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye III. Mutató*, 2000, s. 161. K tomu: PL Esztergom, VC, *Visitatio Archi Diaconalis Ecclesiae Parochialis Csábrág...Die 22-a auguszt 1842*, sign. Lib 443.

⁶⁶ *Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok prvý A – J*, 1967, s. 253. Kaplnka je evidovaná až v mladšej vizitácii, ktorá vznikla po jej výstavbe (z roku 1842). Kaplnku požehnal 22. októbra 1816 hontiansky vicearchidiakon František de Paula ex Comitibus Nádasdy. K tomu: PL Esztergom, VC, *Visitatio Archi Diaconalis Ecclesiae Parochialis Csábrág...Die 22-a auguszt 1842*, s. 1, sign. Lib. 443.

⁶⁷ HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 125.

⁶⁸ Napríklad farnosť v Márianostre: HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L – Z*, 2000, s. 36.

⁶⁹ Lukáč Natali vysvätil v r. 1715 aj kostol v Krupine a v ďalších lokalitách: Nižné Lapše (Alsó Labs, Lapsze Nižnie) – dnes v Poľsku, Bojnice, Krempachy (Bélakorompa, Kempach) – dnes v Poľsku, Banská Bystrica, Budín – kapucínsky Kostol sv. Alžbety, Vyšné Lapše (Felsőlápos, Felső Labs, Lapsze Wyznie) – dnes v Poľsku, Spišské Bystré, Tužiná, Kremnica (Kostol sv. Kataríny a špitálsky Kostol sv. Alžbety), Krakovany, Veľká Lesná, ďalej Námestovo (v r. 1715 alebo 1716), Nitrianske Pravno, Nižná, Oravka – dnes v Poľsku, Prievidza – dominikánsky kostol, Kacvin – v Poľsku, Matiašovce, Smižany, Trstená, Sklené, Turčiansky Ďur, Vydrník, Kláštor pod Znievom a Slovenská Ľupča. HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina (eds.): *Esztergomi főegyházmegye I. A – K*, 2000, s. 40, 60, 80, 84, 93, 229, 289, 293 – 294, 296; HEGEDŰS, András – TÓTH, Krisztina

Katalóg vizitačných protokolov Ostrihonského arcibiskupstva je veľmi dobrou pomôckou,⁷⁰ ktorá sústreďuje množstvo doteraz nepublikovaných údajov, pričom detailnosťou a prepracovanosťou prevyšuje podobné diela, či bežné zoznamy vizitácií (ako archívne pomôcky) dostupné v našom priestore. Vhodne dopĺňa predchádzajúce pramenné práce alebo archívne pomôcky zamerané na mladšie obdobie rokov 1733 – 1779.⁷¹

Na otázku položenú v úvode, či je tento katalóg využiteľný aj pri bádaní cirkevných dejín, možno odpovedať pozitívne, no nie zjednodušene. Príklady overenia informácií o zasvätení vybraných sakrálnych stavieb vo farnostiach a filiách i vyššie rozobraté príklady ukazujú, že ku komplexnému obrazu jednotlivých farností a zasvätení kostolov je nevyhnutné využiť aj originály vizitačných protokolov⁷² a ostatné pramene vo všetkých prístupných cirkevných či svetských archívoch. Ukázala to aj táto práca, ktorá doplnila informácie o existencii a zasväteniach kostolov, ktoré neboli doteraz v publikovaných prameňoch známe, alebo boli publikované len výnimočne (napríklad Bzovík – kaplnka a obidva kostoly, Baďan, Ladzany – v oboch prípadoch zasvätenie ev. a. v. kostolov, Čabradské Podhradie – kaplnka, Krupina – kostol a kaplnka). Katalóg vizitačných protokolov je vynikajúcou archívnou pomôckou, a zároveň aj sekundárnym zdrojom doposiaľ nepublikovaných informácií, ktoré je nevyhnutné kombinovať so štúdiom pôvodných prameňov.

---

na (eds.): *Esztergomi főegyházmegye II. L-Z*, 2000, s. 95, 102 – 103, 104, 124, 156, 244, 246, 270 (Vydárník, Lukáš Natali – belehradský biskup a spišský kanonik), 282 a 284.

⁷⁰ Ako jeden z ďalších prameňov k patrocíniám ho naposledy citoval LUKÁČ, Miroslav: Zaniknuté patrocínium rímskokatolíckeho kostola v obci Žibritov. In: *ĐURIANOVÁ, Mária* (ed.): „Za Boha, kráľa vlast!“ *Koháryovci v uhorských dejinách: „Istennért, királyért, hazaért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Zborník príspevkov z odborného seminára, ktorý sa konal 23. – 24. Septembra 2015 v Múzeu vo Svätom Antone. Konferenciakötet 2015. Szeptember 23. – 24. Szentantali Múzeum. Svätý Anton : Múzeum vo Svätom Antone – Hradné múzeum vo Filakove*, 2016, s. 215, pozn. č. 27.

⁷¹ HENSZLMANN, Lilla (ed.): *Acta cassae parochorum Esztergomi egyházmegyéek szerint besorolt iratok 5. Füzet. Esztergomi egyházmegye 1733 – 1779. A – M. Művészettörténeti adatok. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti kutató csoportjának forráskiadványai XII.* Budapest, 1976, s. 1 – 265; HENSZLMANN, Lilla (ed.): *Acta cassae parochorum Esztergomi egyházmegyéek szerint besorolt iratok 6. füzet. Esztergomi egyházmegye 1733 – 1779 N – ZS. Művészettörténeti adatok.* Budapest, 1976. s. 270 – 560.

⁷² Ideálne je pracovať so všetkými existujúcimi vizitačnými protokolmi.

K nejstarší ikonografii sv. Jeronýma na českých památkách doby posledních Přemyslovců a jejím pramenům*

MARTIN SLEPIČKA

Katedra historie, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita

To the oldest iconography of St. Jerome on the Bohemian monuments of the last Přemyslid period and its sources

Abstract: The article deals with the oldest known iconography of St. Jerome on the medieval Bohemian monuments of the last Přemyslid and the previous iconography of St. Jerome on early and high medieval European monuments. St. Jerome represents one of the Four Great Latin Church Fathers and the famous Doctor of The Church. The study corrects the mistakes of older research and in the broader context of the age and previous iconographic tradition in the Early and High medieval European art deals in detail with the seven oldest known depictions of St. Jerome in the Bohemian art in the winter and lost summer part of Albert Mišeň's Lectionary and the "Gigantic" Bible of Vyšší Brod. These variable and innovative depictions from the turn of the 13th and 14th centuries distinguish from the St. Jerome's later iconography (including the newly arrived iconographic types) in the second half of the 14th and 15th centuries. The study also develops the knowledge on the occasion of the 1600th anniversary of the death of St. Jerome.

Keywords: Middle Ages, Bohemian art, Christian iconography, Hagiography, Church Father, St. Jerome.

Tematika ikonografie křesťanských světců vztažená k českým zemím v období středověku dosud nepatří mezi badateli k dobře zpracovaným ani často reflektovaným tématům. Je nutno konstatovat, že tento stav vznikl především ve druhé polovině 20. století, kdy se na rozdíl od badatelů ze zemí západní Evropy, kde v té době vznikly základní ikonografické lexikony, monografie a řada dílčích studií,¹ badatelé původem z českých zemí, kteří mohli využít do-

---

* Studie vznikla v rámci řešení specifického výzkumu Ostravské univerzity SGS08/FF/2018-2019/*Normy a hodnoty ve středověké společnosti* a vychází z autorovy magisterské diplomové práce *Ikonografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, doporučené k samostatnému publikování, jež byla obhájena na Katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v roce 2018.

stupnosti pramenů, modernímu systematickému ikonografickému bádání až na výjimky nevěnovali. To bylo zapříčiněno jednak myšlenkovou i fyzicky neprostopnou železnou oponou, přes níž neproudily ze Západu progresivní směry, ale i nepříznivým ideologickým pohledem na křesťanství u vládnoucího totalitního režimu v Československu, což se odrazilo na výběru a zpracování jiných témat. Situace se však zlepšila zejména v posledním dvacetiletí, kdy se začalo pomalu rozvíjet i bádání o světecké ikonografii v českém středověku.²

V této studii se chci zaměřit na nejstarší ikonografii osobnosti významného latinského církevního otce sv. Jeronýma, který se vzhledem k národnostnímu zabarvení kultu sv. Jeronýma v českých zemích v epoše středověku, vzkvétajícímu zejména za vlády českého krále Karla IV., dočkal jako jeden z mála křesťanských světců již v sedmdesátých letech 20. století prvotního zpracování své ikonografie na českých středověkých uměleckohistorických památkách.³ Tato stručná studie Josefa Krásy se však oproti svému široce pojatému názvu zaměřila na úzké období vlády českých králů Karla IV. a jeho syna Václava IV., přičemž si ale nebyla vědoma sedmi nejstarších známých různorodých a ikonograficky zajímavých zobrazení sv. Jeronýma na českých památkách ze závěru 13. a počátku 14. století. Tento nedostatek za využití starších poznatků z Friedlovy monografie k dnes ztracené letní části Lektionáře Alberta Míšeňského,⁴ v němž se nacházela hned čtyři Jeronýmova vyobrazení, sice částečně napравила pozdější studie Zuzany Všečekové a Jana Royta k pramenům ikonografie nástěnné malby v bývalé roudnické klášterní knihovně,⁵ avšak ani ona nerefletovala a neinterpretovala

---

¹ Srov. SLEPIČKA, Martin: Ikonografie sv. Augustina z Hippo v českém středověkém umění do roku 1420. In: *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy*. Tom. 8, vol. 1, 2017, s. 20.

² Stalo se tak především zásluhou mnohých studií prof. Jana Royta a recentního výzkumu v rámci kvalifikačních prací na českých katedrách, srov. tamtéž, s. 20-21.

³ KRÁSA, Josef: K ikonografii sv. Jeronýma v českém umění. In: PETR, Jan – ŠABOUK, Sáva (eds.): *Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha : Universita Karlova, 1975, s. 95-100.

⁴ FRIEDL, Antonín: *Lektionář Arnolda Míšeňského. Jeho vztah k malířské škole řecko-italské*. Praha : Emporium, 1928.

⁵ VŠETEČKOVÁ, Zuzana – ROYT, Jan: *K pramenům ikonografie malby v bývalé klášterní knihovně v Roudnici nad Labem*. In: *Umění*. Tom 35, vol. 6, 1987, s. 520-539.

v dostatečné míře všechna nejstarší známá Jeronýmova vyobrazení. Cílem této mé studie bude proto opravit nedostatky staršího bádání a v širším kontextu doby a předchozí zobrazovací tradice v evropském umění raného a vrcholného středověku podrobně pojednat o sedmi nejstarších známých vyobrazeních sv. Jeronýma české provenience v zimní a ztracené letní části Lektionáře Alberta Míšeňského a „gigantické“ Vyšebrodské biblí, které se svou variabilitou a mírou inovativnosti na přelomu 13. a 14. století výrazně odlišují od Jeronýmovy pozdější ikonografie (včetně nově příšlých ikonografických typů) v druhé polovině 14. a 15. století, a prohloubit tak u příležitosti 1600. výročí smrti sv. Jeronýma poznání v oboru křesťanské ikonografie.

Ikonografie sv. Jeronýma v Evropě raného a vrcholného středověku

Protože výše zmíněná nejstarší známá dochovaná vyobrazení sv. Jeronýma na českých uměleckohistorických památkách pochází až z přelomu 13. a 14. století, je jasné, že kompozice, ikonografické typy či obecné a osobní atributy užití na těchto vyobrazeních musely nutně vycházet ze starších vzorů. Ty je dnes možno sledovat pouze na zahraničních památkách, na nichž se figura sv. Jeronýma poprvé objevila již na počátku 7. století. V následném umění raného a vrcholného středověku se ikonografický idiom rozvíjel, přičemž se postupně do Jeronýmovy ikonografie dostávaly nové legendární prvky, až se během 13. století ikonografie sv. Jeronýma ustálila na dvou ikonografických typech – kněze a mnicha v příslušných oděvech.

Vůbec nejstarší známé vyobrazení sv. Jeronýma na uměleckohistorických památkách se nachází na reversu Boëthiova diptychonu datovaného do doby krátce po smrti sv. Řehoře Velikého roku 604.⁶ Na této malbě na slonovině byli bez nimbů, užívaných již v malířské tradici pozdně antického portrétu, vyobrazeni tři významní církevní

---

⁶ Brescia, Santa Giulia Museo della Città, no. 7, malba na slonovině, Boëthiův diptychon, po 604. K dyptichonu blíže např. JUNGBLUT, Renate: *Hieronymus. Darstellung und verehrung eines Kirchenvaters*. Bamberg : Kurt Ullrich, 1967, s. 3-4; WERNER, Friederike: Hieronymus. In: BRAUNFELS, Wolfgang (Hrsg): *Lexikon der christlichen Ikonographie, Band VI. Ikonographie der Heiligen, Crescentianus von Tunis bis Innocentia*. 3. vydání 2004, Rom : Herder, 2004, sl. 520; STEGER, Denise: Die bildliche Darstellung der vier großen lateinischen Kirchenväter vor ihrer Sanktionierung unter papst Bonifatius VIII. im Jahre 1298. In: *Römische Quartalschrift für die christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*. Tom. 94, 1999, s. 212-214.

otcové, zleva sv. Jeroným, sv. Augustin a sv. Řehoř Veliký s identifikujícími nápisy nad hlavami. Svatý Jeroným byl zpodobněn jako frontálně stojící polopostava kněze, která pravou rukou žehná a v levé ruce drží stejně jako ostatní církevní otcové knihu představující aluzi na jejich učenost a četnou spisovatelskou činnost. Na Jeronýmovu příslušnost k duchovnímu stavu (v roce 379 vysvěcen biskupem Paulinem II. z Antiochie na kněze) upomíná tonzura a rovněž příslušný liturgický oděv – alba a kasule.

Další rozvoj Jeronýmovy ikonografie nastal v souvislosti s epochou karolínské renesance, kdy se v souvislosti s rostoucím významem kultu sv. Jeronýma, resp. čtyř velkých západních církevních otců, prokazatelně etablovala a sv. Jeroným byl často znázorňován jako autor (spisovatel) s knihou či píšící autor za pulpitem (*Autorenbild*).⁷ Kompozice písíciho spisovatele navazovala na původní raně helénistickou portrétní tradici v zobrazování autorů textu, na kterou zase navázalo umění křesťanské, zvláště pak karolínská a otonská knižní malba, v rámci nichž se vyobrazení sv. Jeronýma pak často nacházela v rukopisech biblí,⁸ neboť sv. Jeroným byl původcem latinského překladu bible, který se začal takřka výhradně užívat právě v právě v období karolínské renesance.⁹

Výše uvedené skutečnosti dokládají dochovaná Jeronýmova vyobrazení na památkách karolínského umění. Například na miniatuře datované do 8. století, která je součástí karolínského rukopisu výboru Jeronýmových *Epistularum* pocházejícího z opatství Corbie,¹⁰ byl sv. Jeroným zobrazen jako nimbovaný trůnící spisovatel s knihou v ruce a s nohama na *suppedaneu*, avšak oproti jeho nejstaršímu vyobrazení na reversu Boëthiova diptychonu nebyl zpodobněn jako

---

⁷ Svatý Jeroným byl rovněž výjimečně znázorňován též jako učitel (vykladač). Srov. RUSSO, Daniel: *Saint Jérôme en Italie. Étude d'iconographie et de spiritualité (XIIIe-XVe siècle)*. Paris : La Découverte, 1999, s. 27-28.

⁸ Srov. tamtéž, s. 28-29; JUNGBLUT, R.: *Hieronymus*, s. 266-268.

⁹ Srov. KRAFL, Heinrich: *Slovník starokřesťanské literatury. Život, spisy a nauka řeckých, latinských, syrských, egyptských a arménských církevních otců*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 169.

¹⁰ Sankt-Peterburg, Ruská národní knihovna, sign. Cod. Lat. Q.v.I.N. 13, miniatura z rukopisu Jeronýmových Dopisů, 8. století, fol. 3v. K miniatuře např. JUNGBLUT, R.: *Hieronymus*, s. 5-6; RICE, Eugene Franklin: *Saint Jerome in the Renaissance*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1985, nestr. ilustrace před s. 1.

kněz v liturgickém oděvu,¹¹ nýbrž jako antický učenec oděný v tóze. Oproti tomu je v bohatě iluminované První bibli Karla II. Holého,¹² zhotovené v klášteře sv. Martina v Tours někdy kolem roku 845, možno nalézt nejstarší tři známá scénická vyobrazení ze života sv. Jeronýma,¹³ která ve třech horizontálních pásích vizuálně znázorňují jeho příjezd do Svaté země, vyučování jeho chráněnkyn Pauly a Eustochium s dvěma písaři a rozdávání opisů Jeronýmových děl.¹⁴ Na všech třech vyobrazeních byl sv. Jeroným zobrazen striktně jako nimbovaný kněz s tonzурou oděný do alby a kasule. Na miniatuře v Liuthardově žaltáři Karla II. Holého z doby kolem roku 860 byl sv. Jeroným zpodobněn jako trůnící autor při zhotovování překladu žalmů pro svůj vlastní překlad Starého zákona.¹⁵ Stejně jako v přibližně o 15 let starší První bibli Karla II. Holého byl i v předmětném Liuthardově žaltáři Jeroným vyobrazen podobně jako kněz s tonzурou, albou a kasulí.

Z podnětů karolínského umění ve velké míře vycházelo mladší otonské umění, což se projevilo rovněž v ikonografii sv. Jeronýma, jež zůstala v podobných intencích. Svatý Jeroným byl zpodobňován především jako písaří či diktující autor závažných křesťanských děl se zájmem o knihu, obecným atributem církevních otců.¹⁶ Z příkladů otonské knižní malby lze zmínit vyobrazení sv. Jeronýma na miniaturách ve dvou evangeliáři z Bamberku a Abdinghoferu z 10. a 11. století¹⁷ či například na miniatuře v Hitdině kodexu z doby kolem

---

¹¹ Viz pozn. 6.

¹² Též známa jako Bible Vivien či Vivian-Bibel.

¹³ Paris, Bibliothèque nationale de France, sign. MS. lat. 1, miniatura, První bible Karla II. Holého, kol. 845, fol. 3v. K miniatuře blíže např. JUNGBLUT, R.: *Hieronymus*, s. 8-9; WERNER, F.: *Hieronymus*, sl. 527; RÉAU, Louis: *Iconographie de l'art chrétien, tome III. Iconographie des Saints, II, E-O*. Paris : Presses Universitaires De France, 1958, s. 745.

¹⁴ Srov. WERNER, F.: *Hieronymus*, sl. 528.

¹⁵ Paris, Bibliothèque nationale de France, sign. MS. lat. 1152, miniatura v Liuthardově žaltáři Karla II. Holého, kol. 860, fol. 4r. K Liuthardově žaltáři Karla II. Holého více např. RICE, E. F.: *Saint Jerome*, s. 16.

¹⁶ WERNER, F.: *Hieronymus*, sl. 520.

¹⁷ Srov. tamtéž, sl. 520; SCHNITZLER, Hermann: Hieronymus und Gregor in der ottonischen Kölner Buchmalerei. In: KAUFFMANN, Hans – BRAUNFELS, Wolfgang (Hrsg.): *Kunstgeschichtliche Studien für Hans Kauffmann*. Berlin : Gebr. Mann, 1956, s. 11-18.

roku 1020.¹⁸ Tam byl sv. Jeroným vyobrazen typicky jako trůnící nimbovaný kněz s tonzурou v albě a kasuli s nohama na *suppedaneu*, který v levé ruce drží jakožto autor závažných teologických děl *rotulus* místo vázané knihy (kodexu).

Ještě na počátku 12. století byl sv. Jeroným stále poměrně striktně zpodobňován jako kněz v příslušném oděvu s knihou jako například na mnichovské miniatuře čtyř velkých západních církevních otců a dvou dalších světců v rukopise Pavla Diakona *Homiliarium*,¹⁹ avšak v dalším průběhu 12. století začala být Jeronýmova ikonografie po celé západní Evropě o něco různorodější, neboť se v ní objevily nové atributy vycházející z prvků daných legendami o sv. Jeronýmovi.²⁰ Z doby kolem roku 1130 pochází sochařská výzdoba portálu katedrály sv. Lazara v Autunu,²¹ na níž se v souvislosti s postupným rozvojem úcty ke sv. Jeronýmovi objevil dosud neznámý motiv lva vycházející z textu známé jeronýmovské hagiografické produkce, legendy *Plerosque nimirum*. Svatý Jeroným se zde v motivu přejatém z legend o sv. Gerasimu Jordánském sklání ke lvovi, jemuž v činné *caritas* vytahuje trn z tlapy a uzdravuje jej v rovině reálné i symbolické, vztažené jako paralela ke Kristu, jenž spasil (uzdravil) svět od dědičného hříchu. Lev se následně stal jedním z osobních atributů sv. Jeronýma, byť svou renesanci zažil tento motiv v evropském i českém umění až ve 14. století v souvislosti se vznikem spisu *Hieronymianus* kodifikujícího ikonografii sv. Jeronýma jakožto figuru kardinála se lvem.²²

---

¹⁸ Darmstadt, Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt, sign. Cod. 1640, miniatura v Hitdině kodexu, kol. 1020, fol. 8r. K Hitdině kodexu např. BEUCKERS, Klaus Gereon (Hrsg.): *Äbtissin Hitda und der Hitda-Codex (Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt, Hs. 1640). Forschungen zu einem Hauptwerk der ottonischen Kölner Buchmalerei*. Darmstadt : WBG Academic, 2013.

¹⁹ München, Bayerische Staatsbibliothek, sign. ms. Clm 7383, miniatura v rukopise Pavla Diakona *Homiliarium*, počátek 12. století, fol. 2r. K miniatuře nejnověji COSMA, Alessandro – DA GAI, Valetio – PITTIGLIO, Gianni: *Iconografia Agostiniana. Dalle origini al XIV secolo*. Roma : Città nuova, 2011, s. 79.

²⁰ WERNER, F.: *Hieronymus*, sl. 521; JUNGBLUT, R.: *Hieronymus*, s. 22.

²¹ Svatý Jeroným, katedrála sv. Lazara v Autunu, západní portál, reliéf, kol. 1130. K zobrazení více např. tamtéž, s. 24; WERNER, F.: *Hieronymus*, sl. 521; VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 522.

²² Ke spisu *Hieronymianus* a jeho dopadu na české země ve středověku podrobně KEJŘ, Jiří: Ioannis Andreae „*Hieronymianum opus*“ a jeho ohlas v českých zemích. In: *Studie o rukopisech*. Tom. 12, 1973, s. 74.

Patrně v poslední třetině 12. století začal být sv. Jeroným zobrazován rovněž jako mnich v příslušném řádovém oděvu (mnišském hábitu), což odráží jeho vlastní reálné zkušenosti a život prožitý v betlémském klášteře na počátku 5. století. Dokládají to například Jeronýmova vyobrazení ve francouzské knižní malbě, která se často nacházejí v incipitech Jeronýmových prologů, které představovaly pevnou součást běžně užívaných opisů Vulgáty. Patrně jedno z nejstarších vyobrazení sv. Jeronýma – mnicha se nalézá v historické iniciále „C“romatio v incipitu Jeronýmova prologu ke knize Tobiáš v Clermontské bibli datované do doby kolem let 1170–1180,²³ v níž byl sv. Jeroným znázorněn jako mnich s tonzурou oděný ve splývavém černém řádovém hábitu.

Na základě pro účely této studie analyzovaných zahraničních uměleckohistorických památek, především knižní a nástěnné malby francouzské, německé, dánské a italské provenience, lze konstatovat, že se ikonografie sv. Jeronýma v průběhu 13. století poměrně ustálila. Svatý Jeroným byl převážně zobrazován jako mnich s tonzурou v mnišském hábitu, nicméně ojedinělá nebyla rovněž vyobrazení sv. Jeronýma jakožto kněze v albě a kasuli, jež vycházela ze starších ikonografických předloh sahajících až do 7. století. Spíše výjimečně se na obrazech sv. Jeronýma objevoval atribut holubice Ducha svatého či mitra vyhrazená vysokým prelátům. Základní kompozici těchto vyobrazení představovala pozice Jeronýma jakožto písařího spisovatele sedícího za pulpitem vycházející dlouholeté tradice znázorňování křesťanských autorů.

Uvedené teze dokládá řada níže uvedených příkladů z 13. století. Například v historické iniciále „F“rater nacházející se v iluminovaném rukopisu Bible z Maugier z let 1225–1235 byl sv. Jeroným zpodobněn klasicky jako mnich v hnědém hábitu písaří za pulpitem,²⁴ stejně tomu

²³ Clermont-Ferrand, Bibliothèque municipale à Clermont Ferrand, sign. ms. 0001, Clermontská bible, kol. 1170–1180, pag. 203. K rukopisu např. BRISAC, Catherine: Les grandes bibles romanes dans la France du Sud. In: *Les dossiers de l'archéologie. Enluminure carolingienne et romane*. Tom. 14, 1976, s. 102; SAUZET, M. J.: *Le décor dans les manuscrits médiévaux conservés à la Bibliothèque municipale de Clermont-Ferrand (du IXe à la fin du XVe siècle)*. Clermont-Ferrand 1985, s. 110–125, 141.

²⁴ Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, sign. ms. 1180, Bible z Maugier, 1225–1235, fol. 1r. K rukopisu např. BRANNER, Robert: *Manuscript painting in Paris during the reign of Saint Louis. A study of styles*. Berkeley : University of California Press, 1977, s. 45, 48, 206.

tak bylo i v historické iniciále „F“rater nacházející se v rukopise bible pravděpodobně původem z Paříže z druhé čtvrtiny 13. století²⁵ a v Bibli z Montmajour z třetí čtvrtiny 13. století.²⁶ Svatý Jeroným byl pojednán jako mnich i např. v německé bibli z Mohuče²⁷ či v historické iniciále „U“iginti z rukopisu bible z doby kolem roku 1255 deponovaného v Kodani.²⁸ Naopak například v historické iniciále „D“esiderii v blíže neurčeném jihofrancouzském rukopise bible z první třetiny 13. století,²⁹ deponovaném v městské knihovně v Chambéry, byl sv. Jeroným zpodobněn jako píšící kněz s tonzurou v albě a kasuli. S mitrou na hlavě, atributem neobjevujícím se v jeronýmovské ikonografii příliš často, byl sv. Jeroným vyobrazen například v historické iniciále „B“eato v pařížské bibli z první třetiny 13. století³⁰ či na nástěnných malbách čtyř velkých západních církevních otců z Giottova okruhu v horním kostele sv. Františka z Assisi z let 1290–1295, na nichž sv. Jeroným v albě a pluviálu diktuje písaři.³¹

²⁵ Rouen, Bibliothèque municipale de Rouen, sign. ms. 0037, bible, druhá čtvrtina 13. století, fol. 1r. K rukopisu např. NASH, Susie: *Between France and Flanders, Manuscript Illumination in Amiens in the Fifteenth Century*. London : University of Toronto Press, 1999, s. 168-169, 360-363.

²⁶ Arles, Bibliothèque municipale d'Arles, sign. ms. 0001, Bible z Montmajour, třetí čtvrtina 13. století, fol. 1r. K rukopisu více SAMARAN, Charles – MARICHAL, Robert (eds.): *Catalogue des manuscrits en écriture latine portant des indications de date, de lieu ou de copiste, tome VI. Bourgogne, Centre, Sud-Est et Sud-Ouest de la France*. Paris : Centre National de la Recherche Scientifique, 1968, s. 435.

²⁷ Mainz, Gutenberg-Museum, sign. Cod. 50, bible z Mohuče, 13. století, fol. 1r. K rukopisu viz monografii WILLEMS, Wolfgang: *Die vier Fragmente der Bibelhandschriften in der Mainzer Stadtbibliothek. Arbeit im Rahmen des neutestamentlichen Seminars „Bibelhandschriften in und aus Mainz“*. Mainz : Stadtbibliothek Mainz, 1961.

²⁸ Kopenhagen, Kongelige Bibliothek, sign. MS. 4. 50, bible, kol. 1255, fol. 137v. K rukopisu např. LIST, Claudia – BLUM, Wilhelm: *Buchkunst des Mittelalters. Ein illustriertes Handbuch*. Stuttgart : Belser Chr., 1994, s. 15.

²⁹ Chambéry, Bibliothèque municipale de Chambéry, sign. ms. 037, bible, první třetina 13. století, fol. 3v. K rukopisu více HEID-GUILLAUME, Caroline – RITZ, Anne: *Manuscrits médiévaux de Chambéry. Textes et enluminures*. Turnhout : Brepols, 1998, s. 118-124.

³⁰ Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, sign. ms. 1187, bible, první třetina 13. století, fol. 40v. K rukopisu blíže pouze KOHLER, Charles: *Paris, Bibl. Sainte-Geneviève (CGM). Manuscrits 1–1382*. Paris : Plon, 1893, s. 553.

³¹ Asissi, horní kostel sv. Františka z Assisi, křížová klenba, nástěnná malba, 1290–1295. K nástěnné malbě viz COSMA, A. – DA GAI, V. – PITTIGLIO, G.: *Iconografia*, s. 152-153.

Sedm nejstarších zobrazení sv. Jeronýma v českém umění přelomu 13. a 14. století

Jak již bylo na počátku studie uvedeno, sedm nejstarších známých dochovaných vyobrazení sv. Jeronýma se v českém umění oproti nastíněným evropským příkladům objevuje poměrně pozdě až v závěru 13. a na počátku 14. století a to v historických iniciálách zimní a za druhé světové války ztracené letní části Lekcionáře Alberta Míšeňského³² i čtvrté a páté části Vyšebrodské bible.³³

Lekcionář Alberta Míšeňského, určený pro klášter cisterciacek v hornolůžickém Mariensternu, pochází z doby kolem let 1280–1300 a byl iluminován patrně v malířské dílně františkánského kláštera v Praze.³⁴ V zimní části lekcionáře se hned na úvodním foliu nalézala historická iniciála „N“emo s vyobrazením sv. Jeronýma,³⁵ která se podobně jako v již přestavených zahraničních rukopisech biblí nalézá v incipitu Jeronýmových vlastních prologů k jednotlivým biblickým knihám, zde konkrétně v incipitu prologu ke knize Izajáš. Tyto prology se staly pevnou součástí liturgických knih – lekcionářů, na jejichž prvním uspořádání se Jeroným dle tradice podílel během svého pobytu v Římě na papežském dvoře v letech 382–385,³⁶ a především také od 9. století běžně užívaného latinského překladu bible – Vulgáty, na jejímž zformování se Jeroným svými vlastními překlady většiny starozákonních i novozákonních knih podílel.

³² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I A 59 (dříve Osek 76), Lekcionář Alberta Míšeňského – zimní část, fol. 1v; Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 7v, fol. 13r, fol. 51v, fol. 55v.

³³ Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – čtvrtá část, počátek 14. století, fol. 82v; Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – pátá část, počátek 14. století, fol. 1v.

³⁴ KUBÍK, Viktor: Osecký lekcionář – Osecký lekcionář Alberta Míšeňského. In: FOL-TÝN, Dušan et al. (eds.): *Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*. Druhé vydání 2015, Praha : Národní galerie v Praze, 2015, s. 248.

³⁵ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I A 59 (dříve Osek 76), Lekcionář Alberta Míšeňského – zimní část, fol. 1v. K zimní části lekcionáře nejnověji např. HLAVÁČKOVÁ, Hana: Lekcionář Alberta Míšeňského zv. Osecký lekcionář. In: BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.): *Královský sňatek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*. Praha : Gallery, 2010, s. 430; KUBÍK, V.: *Osecký lekcionář*, s. 248–249.

³⁶ GOULBURN, Edward Meyrick: *Thoughts Upon the Liturgical Gospels for the Sundays*. Rivingtons : Forgotten Books, 1886, s. 16.

V úvodní historické iniciále „N“emo byl sv. Jeroným zpodobněn v souladu se starší zahraniční zobrazovací konvencí jako autor píšící za pulpitem (*Autorenbild*), což navazuje na karolínskou a otonskou portrétní tradici v zobrazování církevních otců a evangelistů (církevních spisovatelů) u písařského pultu. U Jeronýmova pravého ucha proto byla vyobrazena bílá holubice značící „božskou“ inspiraci Duchem svatým při psaní závažných křesťanských děl, avšak není pravda, že ji lze považovat pouze za atribut sv. Řehoře Velikého,³⁷ na jehož vyobrazeních se v raném středověku často objevuje,³⁸ ale jedná se o obecný atribut vyskytující se u všech církevních otců a evangelistů, resp. i u dalších křesťanských spisovatelů. V českém středověkém umění se holubice Ducha svatého objevila mimo jiné třeba u sv. Augustina na reversu desky Kladení Krista do hrobu (součást Třeboňského oltáře) či na dvou pražských románských rukopisech *De civitate Dei*.³⁹

Na vyobrazení byl sv. Jeroným představen jako klerik a zároveň i jako bohatý církevní prelát či ještě přesněji kanovník, neboť byl oblečen do tuniky (černé kleriky) a především luxusně pojatého pláště vyrobeného z drahé látky s kožešinou u krku, tudíž do oděvu typického pro kanovníky v době vrcholného středověku. Podobný oděv se totiž nalézá na vizuálně podobných zobrazeních neznámého kanovníka na úvodním foliu rukopisu *Mater verborum*⁴⁰ i kanovníka Beneše na úvodním foliu *Pasionálu* abatyše Kunhuty.⁴¹ Na hlavě

³⁷ Srov. tezi v VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 522.

³⁸ V české románské knižní malbě např. v Olomouckém kolektáři, viz Stockholm, Kungliga biblioteket, sign. Theol. Mss. A 144, Olomoucký kolektář (*Horologium olomoucké*), před II/1142, fol. 34v. K olomouckému kolektáři nejnověji např. ČERNÝ, Pavol: *Kolektář zvaný Horologium olomoucké*. FOLTÝN, Dušan et al. (eds.): *Otevři zahradu rajsskou. Benediktini v srdci Evropy 800–1300*. Druhé vydání 2015, Praha: Gallery 2015, s. 226–227.

³⁹ Praha, Národní galerie v Praze, inv. č. O 1266, Třeboňský oltář, kol. 1380; Praha, Knihovna pražské metropolitní kapituly, sign. A 21/1, *De civitate Dei*, druhá čtvrtina 12. století, fol. 1r; Praha, Knihovna pražské metropolitní kapituly, sign. A 7, *De civitate Dei*, kol. 1200, fol. 2r. K tomu viz SLEPIČKA, M.: *Ikonografie sv. Augustina*, s. 25–27, 29.

⁴⁰ Praha, Knihovna Národního muzea, sign. X A 11, miniatura v rukopise *Mater verborum*, kol. 1240, fol. 1v. K rukopisu podrobně SOBEK, Jiří: *Mater verborum v kontextu některých aktuálních badatelských problémů*. Magisterská diplomová práce. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, 2011.

⁴¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XIV A 17, *Pasionál* abatyše Kunhuty, 1313–1321, fol. 1v. K rukopisu podrobně např. URBÁNKOVÁ, Emma – STEJSKAL, Karel: *Pasionál Přemyslovy Kunhuty*. Praha: Odeon, 1975.

sv. Jeronýma se místo obvyklé tonsury nachází pokrývka hlavy neobvyklého tvaru, u níž se domnívám, že ani tak nepředstavuje černé solideo, jako spíše černý biret nošený kleriky; Jeroným byl totiž jako řádně vysvěcený kněz jedním z typických zástupců duchovenstva nosícího běžně biret na důkaz své hodnosti. Podobně vyvedený biret se nadto objevil i na jednom foliu v letní části totožného lekcionáře na hlavě neznámého klerika.⁴²

Ve ztracené letní části Lekcionáře Alberta Míšeňského, která je pohřšována od konce druhé světové války a která byla naštěstí v roce 1928 poměrně důkladně monograficky publikována Antonínem Friedlem, se nalézají čtyři další nekonvenční a ikonograficky zajímavá vyobrazení sv. Jeronýma. Předně se na foliu 7v v incipitu prologu Prisciliána z Ávily (rovněž se podílel na Vulgátě) ke knize Zjevení sv. Jana nachází historická iniciála „I“ohannes s nezvyklým trojitým vyobrazením Boha Otce, sv. Jeronýma a sv. Jana Evangelisty ve třech kvadrilobech pod sebou.⁴³ Zobrazení Boha Otce pravděpodobně představuje aluzi na stvořitele a primární inspiraci všech posvátných náboženských textů, tedy i předmětné Apokalypsy, kterou dle tradice sepsal sv. Jan Evangelista zpodobněný konvenčně dole za písařským pultem. Nedomnívám se, že přítomnost sv. Jeronýma na vyobrazení uprostřed mezi Bohem otcem a sv. Janem, lze vysvětlit jeho prostými „zásluhami o rozvoj náboženské literatury“,⁴⁴ nýbrž faktem, že Jeroným byl patrně ve středověku pokládán za jediného původce Vulgáty a tedy i autora prologu k Apokalypse, ač jím fakticky byl Priscilián z Ávily.⁴⁵ Samotný frontálně stojící sv. Jeroným byl vyobrazen v neurčitém liturgickém oděvu jako infulovaný prelát, což odráží dobově rozšiřující se představu o sv. Jeronýmovi jakožto kardinálovi (*Legenda aurea*) a koresponduje s Jeronýmovým vysokým postavením v Římě, kde působil

⁴² Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 13r.

⁴³ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 7v. K iniciále blíže FRIEDL, Antonín: *Lekcionář Arnolda Míšeňského. Jeho vztah k malířské škole řecko-italské*. Praha: Emporium, 1928, s. 13, 85, nestr. černobílá příloha č. 27; VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 522–523.

⁴⁴ Tamtéž, s. 523.

⁴⁵ CHAPMAN, John: *Notes on the Early History of the Vulgate Gospels*. Oxford: Clarendon Press, 1908, s. 265.

jako sekretář papeže Damase I., neboť i kardinálové měli jako vysocí církevní hodnostáři právo běžně užívat *mitru simplex*.⁴⁶ Papežové udělovali mitru nejen svým legátům, kteří je reprezentovali na cestách, ale také kardinálům, kteří vykonávali úřad na papežském dvoře či jakkoli sloužili potřebám papežů, respektive katolické církve. Od počátku 12. století se mitra běžně objevovala i na vyobrazeních kardinálů, kteří nebyli biskupy z tzv. suburbikálních diecézí.⁴⁷

Na foliu 13r lekcionáře se v incipitu Jeronýmova prologu k tzv. katolickým epištolám nachází historická iniciála „N“on s vyobrazením sv. Jeronýma a patrně neznámého klerika.⁴⁸ V levé části iniciály se nachází trůnící sv. Jeroným oděný do tuniky a pluviálu, jenž je zobrazen podobně jako na fol. 7v a fol. 55v Lekcionáře Alberta Míšeňského s mitrou na hlavě. V tomto případě se jedná o nejstarší kónický tvar mitry objevující se u sv. Jeronýma například rovněž v pařížské biblí z první třetiny 13. století.⁴⁹ Svatý Jeroným drží v levé ruce prázdnou nápisovou pásku symbolizující text sv. Písma a pravou rukou na ni v gestu autority viditelně ukazuje, jako by dané Písmo blíže vykládal či vyučoval. Nápisovou pásku se vpravo chystá převzít neurčitá postava, u níž se Antonín Friedl domníval, že představuje sv. Apoštola,⁵⁰ autora jedné z epištol, které uvozuje Jeronýmův prolog. Stejně jako Zuzana Všečeková se nedomnívám,⁵¹ že se jedná o sv. Apoštola, ale spíše o neznámého klerika, protože postava má na hlavě biret. Ten je navíc vizuálně podobný tomu na Jeronýmově vyobrazení na úvodním foliu zimní části lekcionáře.⁵² Byť jedinou známou fotografií sledované historické iniciály z nezvěstné letní části lekcionáře je pouze černobílá fotografie publikovaná v mono-

---

⁴⁶ VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 523.

⁴⁷ BECK, Egerton: The mitre and tiara in heraldry and ornament. In: *The Burlington magazine for connoisseurs*. Tom. 23, vol. 124, 1913, s. 221.

⁴⁸ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 13r. K iniciále více FRIEDL, A.: *Lekcionář*, s. 28, 85, nestr. černobílá příloha č. 45; VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 523, 525.

⁴⁹ Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, sign. ms. 1187, bible, první třetina 13. století, fol. 40v.

⁵⁰ FRIEDL, A.: *Lekcionář*, s. 28.

⁵¹ VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 523.

⁵² Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I A 59 (dříve Osek 76), Lekcionář Alberta Míšeňského – zimní část, fol. 1v.

grafii Antonína Friedla,⁵³ lze z ní přesto usuzovat, že tento neznámý klerik je zjevně oblečen do šedého až bílého řádového oděvu, což by v souvislosti s určením rukopisu pro ženský klášter cisterciacek v Mariensternu mohlo znamenat, že se v jeho případě jedná o neznámého příslušníka cisterciáckého řádu, který vykonával nad ženským klášterem dohled a duchovní správu, což by zároveň bylo dalším potvrzením určení rukopisu pro hornolužický Marienstern.

Na dalším foliu 51v letní části Lekcionáře Alberta Míšeňského se v incipitu dalšího Jeronýmova prologu ke knihám Šalamounovým (Příslaví, Kazatel, Píseň písní) nalézají historická iniciála „C“romatio se společným vyobrazením sedícího sv. Jeronýma zpodobněného jako kněze s tonzурou v albě i kasuli a krále Šalamouna v královském šatu s královskou korunou na hlavě,⁵⁴ která se podobá koruně na Šalamounově vyobrazení na fol. 50r totožného rukopisu.⁵⁵ Postavy nesporně identifikují nápisy „S. IERONIMUS“ a „REX SALOMON“. Svatého Jeronýma a biblického krále Šalamouna, křesťanský vzor moudrosti, spojuje dohromady zájem o knihu jako aluzi na text Jeronýmova prologu ke knihám Šalamounovým. Knihu, jak je patrné z polohy rukou postav, sv. Jeroným jako autor prologu a křesťanský interpret sv. Písma předává Šalamounovi, jemuž bývá tradičně připisováno autorství tří výše zmíněných biblických knih. Kompozice vychází z prvků dedikačních scén,⁵⁶ kdy jedna vyobrazená postava symbolicky věnuje dar postavě druhé. V případě této scény nelze hovořit přímo o tzv. typologickém paralelismu, neboť vyobrazení blíže neporovnává bezprostředně biblické starozákonní a novožákonní události, avšak přesto se domnívám, že král Šalamoun byl jako starozákonní postava jakousi prefigurací církevního otce sv. Jeronýma, protože obě postavy spojuje nejen společný zájem o posvátné texty, ale i stěžejní společná vlastnost – moudrost. Známa biblická moudrost Šalamounova je tak společným zobrazením na stejné rovi-

⁵³ FRIEDL, A.: *Lekcionář*, nestr. černobílá příloha č. 45.

⁵⁴ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 51v. K iniciále blíže FRIEDL, A.: *Lekcionář*, s. 29, 85, nestr. černobílá příloha č. 46; VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 523, 525.

⁵⁵ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 50r.

⁵⁶ Tamtéž, s. 523.

ně významu,⁵⁷ zdůrazněné sezením na společném sedadle (lavici), připodobňována k učené moudrosti Jeronýmově.

Poslední vyobrazení sv. Jeronýma v letní části lekcionáře se nalézá na foliu 55v snad v části druhého odstavce Jeronýmova prologu ke knihám Šalamounovým,⁵⁸ jak to dovoluje predikovat jediná dochovaná fotografie ve Friedlově monografii.⁵⁹ V historické iniciále „L“iber frontálně stojící sv. Jeroným v zásadě opakuje typ sv. Jeronýma z fol. 7v téhož rukopisu,⁶⁰ kde byl vyobrazen podobně s mitrou na hlavě. V příkladu historické iniciály „L“iber se tedy se jedná o vysokého církevního hodnostáře, preláta, oděného do liturgického oděvu – alby, dalmatiky a kasule. Jeroným se zde objevil v jednoduchém standardním schématu poplatném vyobrazením latinských církevních otců v českém umění konce 13. století, což například dokládá víceméně stejné vyobrazení infulovaného sv. Ambrože na fol. 192r v zimní části Lekcionáře Alberta Míšeňského.⁶¹

Z počátku 14. století pocházejí poslední dvě detailně sledovaná Jeronýmova zobrazení, jež se nalézají ve čtvrté a páté části Vyšebrodské „gigantické“ bible iluminované pro klášter cisterciáků ve Vyšším Brodě.⁶² Zůstává otázkou, zda bibli přímo iluminoval neznámý malíř ve vyšebrodském skriptoriu,⁶³ nebo si vyšebrodští mni-

⁵⁷ K moudrosti Šalamounově viz BIBLE ČEP, 1Kr 5, 9–14; tamtéž, 1Kr 3,16–28.

⁵⁸ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 55v. K iniciále blíže FRIEDL, A.: *Lekcionář*, s. 14, 85, nestr. černobílá příloha č. 39; VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 523.

⁵⁹ FRIEDL, A.: *Lekcionář*, nestr. černobílá příloha č. 39

⁶⁰ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 7v.

⁶¹ Praha, Národní knihovna České republiky, sign. I A 59 (dříve Osek 76), Lekcionář Alberta Míšeňského – zimní část, fol. 192r.

⁶² Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – čtvrtá část, počátek 14. století, fol. 82v; Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – pátá část, počátek 14. století, fol. 1v. K Vyšebrodské bibli blíže např. FRIEDL, Antonín: *Iluminované rukopisy vyšebrodské*. České Budějovice : Krajská knihovna, 1967, s. 26-33; ŘÍHA, David Michal: *Základní fond středověkých rukopisů v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě*. Bakalářská práce. Praha : Katolická teologická fakulta Univerzity Karlova v Praze, 2007, s. 60-69.

⁶³ KRÁSA, Josef: Nástěnná a knižní malba 13. století v českých zemích. In: JANÁČEK, Josef et al. *Umění doby posledních Přemyslovců*. Roztoky u Prahy : Středočeské muzeum, 1982, s. 66.

ši biblí objednali v sesterském rakouském klášteře,⁶⁴ avšak je jisté, že výzdoba bible byla inspirována rakouskou produkcí.

Na foliu 82v čtvrtého svazku Vyšebrodské bible se v incipitu Jeronýmova prologu ke knize Job nalézají badáním dosud opomíjená historická iniciála „C“ ogor se solitérním vyobrazením sv. Jeronýma na zlatém supernaturálním pozadí.⁶⁵ Jeroným zde byl v souladu se starší zobrazovací tradicí a podobně jako na většině zobrazení v Lekcionáři Alberta Míšeňského představen typicky jako kněz s tonzурou oděný do liturgických rouch – alby a kasule. Jeroným drží v ruce podobně jako na fol. 13r letní části Lekcionáře Alberta Míšeňského prázdnou nápisovou pásku,⁶⁶ což patrně vyjadřuje fakt, že Jeroným v předmětném prologu k Jobovi jako exegeta blíže vykládá text sv. Písma, které v naznačeném gestu čtenářům symbolicky předává a zpřístupňuje.

I v následující páté části Vyšebrodské bible se na foliu 1v v incipitu Jeronýmova prologu ke čtyřem evangeliím, adresovaném papeži Damasovi I., nachází historická iniciála „B“ eatissimo s veskrze podobným konvenčním vyobrazením sv. Jeronýma jako ve čtvrté části gigantické Vyšebrodské bible.⁶⁷ Jeroným zpodobněný jako kněz s tonzурou je oblečen do liturgických rouch – alby a červené kasule se zelenou podšívkou. Svatý Jeroným drží v levé ruce, stejně jako na vyobrazení na fol. 55v letní části Lekcionáře Alberta Míšeňského,⁶⁸ knihu jakožto obecný atribut církevních otců a aluzi na Jeronýmovu spisovatelskou činnost. Jeroným zároveň ukazováčkem pravé ruky ukazuje vzhůru, což značí typické gesto učitele a exegety. Tento církevní otec jako nezpochybnitelná církevní autorita upozorňuje na vážnost zaznamenaného textu sv. Písma, resp. v rámci předmětného vyobrazení patrně přímo na text čtyř evangelií, jimž je Jeronýmův prolog věnován. Pro-

---

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – čtvrtá část, počátek 14. století, fol. 82v.

⁶⁶ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 13r.

⁶⁷ Vyšší Brod, Knihovna cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, sign. CLVIII, Vyšebrodská bible – pátá část, počátek 14. století, fol. 1v.

⁶⁸ Rukopis ztracen za druhé světové války, Lekcionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 55v.

střednictvím života dle evangelia lze totiž dosáhnout věčné spásy. Na tomto místě bych chtěl upozornit na chybnou fotografii tohoto vyobrazení ve studii Zuzany Všečekové a Jana Royta,⁶⁹ neboť fotografie Jeronýmova vyobrazení na foliu 1v páté části Vyšebrodské bible neodpovídá. Dle malířského stylu a užitých palmet se v tomto případě jedná o jiné a o něco starší Jeronýmovo vyobrazení z některého z rakouských rukopisů uvozující Jeronýmův dopis adresovaný sv. Paulinovi z Noly (historická iniciála „F”rater), jímž často na úvodním foliu začínaly latinské i vernakulární středověké rukopisy biblí, nikoli tedy o počátek páté části Vyšebrodské bible.

Závěrem

Ze studie detailně analyzující nejstarší dochované příklady ikonografie sv. Jeronýma v českém umění doby posledních Přemyslovců, tedy ještě asi půlstoletí před rozvojem kultu sv. Jeronýma za vlády českého krále Karla IV. a příchodem nových ikonografických typů a motivů (sv. Jeroným jako kardinál, sv. Jeroným vytahující trp z tlapy lva) do českého umění ze zahraničí, vyplývá, že se Jeronýmova vyobrazení objevovala výhradně v médiu knižní malby a vždy uvozovala Jeronýmovy prology k biblickým knihám, které se staly neodmyslitelnou součástí středověkých latinských rukopisů biblí i lekcionářů, na jejichž redakci se dle tradice sv. Jeroným podílel. V případě úvodních folií takřka všech iluminovaných biblických rukopisů byl pak Jeroným tradičně vyobrazován v incipitu Jeronýmova dopisu sv. Paulinovi z Noly, kterým Vulgáta, sestavená Jeronýmem během jeho pobytu v Římě na papežském dvoře, striktně začínala.

Nejstarších sedm sledovaných vyobrazení sv. Jeronýma v zimní a ztracené letní části Lekcionáře Alberta Mišeňského a „gigantické” Vyšebrodské biblí pochází ze závěru 13. a počátku 14. století. Ikonografie těchto českých zobrazení plynule navazuje na starší ikonografické vzory známé z evropských umělecko-historických památek z období raného a vrcholného středověku. Svatý Jeroným byl na nich vyobrazen vždy jako člen duchovenstva, buď jako prostý kněz s tonsurou oděný do příslušného liturgického oděvu, alby a kasule, nebo jako církevní prelát taktéž v liturgickém oděvu, ale s mitrou na

---

⁶⁹ VŠETEČKOVÁ, Z. – ROYT, J.: *K pramenům*, s. 526.

hlavě odrážející nečetná Jeronýmova „infulovaná“ vyobrazení ve francouzských rukopisech 13. století. Daná vyobrazení se vyznačují jistou variabilitou, přičemž se objevuje vícero ikonografických variací a motivů, nicméně u sv. Jeronýma se ve sledovaných rukopisech neobjevuje jeho žádný osobní atribut, pouze obecné atributy latinských církevních otců a spisovatelů, kniha v podobě kodexu či svitku – nápisové pásky a holubice Ducha svatého. V jednom příkladu Jeronýmovo vyobrazení odráželo kompozici písícih autorů textu (*Autorenbild*) sedících za pulpitem, což navazovalo na původní helénistickou kompozici, kterou pro zobrazení křesťanských spisovatelů hojně užívala karolínská i otonská knižní malba a u Jeronýmových vyobrazení se v českém umění stala společně s dalšími motivy základem kompozičním prvkem i na dochovaných Jeronýmových vyobrazeních z 14. a 15. století.

Obrazová příloha

Obr. 1. Svatý Jeroným v historické iniciále „N“emo, Lektionář Alberta Mišeňského – zimní část, kol. 1280–1300, fol. 1v. Zdroj: HLAVÁČKOVÁ, H. J.: *Lektionář Alberta Mišeňského zv. Osecký lektionář*. In: BENEŠOVSKÁ, K. (ed.): *Královský snátek. Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*. Praha 2010, s. 430.

Obr. 2. Bůh Otec, sv. Jeroným a sv. Jan Evangelista v historické iniciále „I“ohannes, Lektionář Alberta Mišeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 7v. Zdroj: FRIEDL, Antonín. *Lektionář Arnolda Mišeňského. Jeho vztah k maliřské škole řecko-italské*. Praha 1928, nestr. černobílá příloha č. 27.

Obr. 3. Svatý Jeroným s klerikem v historické iniciále „N“on, Lektionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 13r. Zdroj: FRIEDL, Antonín. *Lektionář Arnolda Míšeňského. Jeho vztah k malířské škole řecko-italské*. Praha 1928, nestr. černobílá příloha č. 45.

Obr. 4. Svatý Jeroným s králem Šalamounem v historické iniciále „C“romatio, Lektionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 51v. Zdroj: FRIEDL, Antonín. *Lektionář Arnolda Míšeňského. Jeho vztah k malířské škole řecko-italské*. Praha 1928, nestr. černobílá příloha č. 46.

Obr. 5. Svatý Jeroným v historické iniciále „L“iber, Lektionář Alberta Míšeňského – letní část, kol. 1280–1300, fol. 55v. Zdroj: FRIEDL, Antonín. *Lektionář Arnolda Míšeňského. Jeho vztah k malířské škole řecko-italské*. Praha 1928, nestr. černobílá příloha č. 39.

Obr. 6. Svatý Jeroným v historické iniciále „C“ogor, Vyšebrodská bible – čtvrtá část, počátek 14. století, fol. 82v. Zdroj: ŘÍHA, D. M.: *Základní fond středověkých rukopisů v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě*. Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, bakalářská práce. Praha 2007, obrazová příloha č. III/3d.14.

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской репрессивной системы в Казахстане

Умирбай Жолдыбекович Бекмаганбетов

*Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина,
г. Нур-Султан, Республика Казахстан*

Keiki (Nurmaganbet) Kukembaiuly – one of the first victims of the Soviet repressive system in Kazakhstan

Abstract: Research of personality of Keiki (Nurmaganbet) Kukembaiuly (1877–1922) – Kazakh national hero, participant of the Central Asian revolt (1916) against the Russian tsar administration and after 1917 participant of the national liberation movement against the Bolshevism (Sovietization) of Central Asian nations (the so-called “Basmachi movement”) – was not undertaken in the Soviet period for obvious reasons. Nevertheless, the image of the Kazakh hero was reflected in some of the artistic and literary works of that time. After declaration of the independence of Kazakhstan, a number of articles appeared in the periodical press and various publications on the life of Keiki-Batyr were published as well. However, they were written mostly on the basis of legends and oral stories about him, and there were various inaccuracies and inconsistencies concerning his life and the fight against Soviet power in the region. The aim of this study is the scientific depiction of the life of Keiki Kukembaiuly.

Keywords: Nurmaganbet Kukembaiuly, Keiki-Batyr, Kazakh hero, Central Asian revolt of 1916, national-liberation movement, bolshevization (sovietization) of Central Asian Nations, Basmachi movement.

Народ никогда не забудет своих сыновей, пожертвовавших своей жизнью ради своей родной земли, своего народа. Таких героев и бережет, и возвышает его народ, воспитывая молодое поколение на их героическом примере, воспитывая их дух и формируя их сознание. Одним из таких легендарных батыров, имя которого сохранилось в памяти народа и жизнь которого была полна борьбы за светлое будущее своего народа, был Кейки Кукембайулы.

В советское время, несмотря на то, что образ батыра сохранился в памяти народа, исследование жизни и деятельности

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской ...

Кейки батыра оказалось под негласным запретом в результате диктата коммунистической идеологии. Но несмотря на это, образ героя отразился в литературных произведениях известных писателей того времени, в них, хотя и завуалированно, присутствовала историческая правда. Например, образ героя нашел свое выражение в пьесе Г. Мусрепова «Аманкелды», романах К. Сарсекеева «Красное знамя», А. Нурманова «Смерть кулана» и других. Если произведения указанных писателей, как выходцев из Торгая, где родился Кейки Кукембайулы, и выросших на народных рассказах о нем, недалеко от истины, то, к примеру, писатель Г. Мусрепов в 1930 годы с целью сбора материалов о батыре Амангельды Иманове побывал в Торгайской области, на месте сражений его отряда в 1916 году и встречался там с женой батыра, старцами – очевидцами событий тех далеких лет, записал на бумагу их воспоминания и рассказы о героях восстания 1916 года, в том числе о Кейки батыре.

После обретения независимости Казахстана на страницах периодической печати появились статьи и публикации К. Амирқызы, С. Тургынбекулы, А. Байжан, А. Кылышбайулы, К. Алим и других, посвященные жизни Кейки батыра. Однако, так как изданные книги и статьи о жизненном пути батыра написаны лишь на основе преданий и устных рассказов о нем, в них появились различные неточности и несоответствия, касающиеся судьбы Кейки батыра, в том числе – о точной дате рождения и смерти, особенностях его борьбы против власти. Главной причиной этого, на наш взгляд, является то, что тогда архивные документы еще не вошли в научный оборот, потому что Кейки батыр не стал объектом исторического исследования. Иначе говоря, образ батыра, созданный на основе устных источников, не был подкреплён и конкретизирован письменными архивными источниками.

Из этого следует вывод, что жизнь Кейки батыра, полная борьбы и испытаний, недостаточно исследована, то есть это историческая личность, не получившая справедливой оценки с научной точки зрения.

Итак, на основании имеющихся на руках архивных и иных источников мы можем утверждать следующее: Кейки Кукембайулы

родился в 1877 г. в Кайдаульской волости Торгайского уезда (*нынешний аул Тасты Амангельдинского района Костанайской области*). Настоящее его имя Нурмаганбет, из рода Кулан-Кыпчак. Так как в детстве он ходил «важно и степенно», отстранившись от других, старшие по возрасту женщины называли его «Кейки» и поэтому он стал известным в народе под этим именем. Если следовать данным казахского шежире, их было пятеро от отца Кокембая: Оспан, Косжан, Омар, Кейки и Шубар. Сегодня среди них есть потомки лишь от Косжана. В советский период власти потомки Кокембая обвинялись как родственники «бандитов» и «басмачей», и испытали много страданий от властей.

С детства Кейки батыр был конюхом у своего сородича, знаменитого богача Торгайского края по имени Рахмет Шашамбай, вместе с другим батыром Амангельды (*Имановым*) успел поучаствовать в барымте и стал узнаваемым в округе. Его по-настоящему узнаваемость и популярность среди народа как одного из организаторов борьбы против колониальной политики царского правительства, получившего народное прозвание «батыр» и меткого стрелка–мергена, умевшего на скаку попасть в глаз жертвы, началась во время национально-освободительного восстания казахского народа 1916 года. Первый документ, свидетельствующий о его присоединении к восставшим, датируется телеграммой управителя Кайдаульской волости Торгайского уезда С. Бектасова уездному начальнику от 30 декабря 1916 года, что «из 11 аула присоединился Кейки Кукембаев с 10 людьми...».¹

В освободительной борьбе казахского народа, поводом к началу которой послужил указ царя от 25 июня 1916 года и всколыхнувший всю казахскую степь, вместе с отважностью и смелостью Кейки батыра широко распространилась его слава как меткого стрелка. Во время восстания он возглавлял тысячное войско стрелков-мергенов образованного в Торгайской степи Кыпчакского ханства. С самого начала народ выразил свой протест словами «не дадим царю своих людей на черновые работы», показав свое единство и сплоченность, и как результат создав отдельное ханство. В созданном восставшими 50-тысячном вой-

---

¹ Иманов А. *Мақалалар, материалдар, докумендер*. Алматы, 1975. 65 б.

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской ...

ске Амангельды Иманов был назначен главнокомандующим – сардаром, Кейки Кукембайулы – командиром тысячного отряда – тысячником, а А. Жанбосынова народ избрал ханом. Распространившиеся на всю казахскую степь подвиги Кейки батыра проявились во время сражений с карательными царскими войсками в Торгае, Кумкешу, Догал, Урпекти осенью 1916 года. В ходе этих сражений батыр стал известен своей особенной меткостью и смелостью, а имя его покрылось славой и легендой.

Когда в феврале 1917 г. пала власть царя и к власти пришло Временное правительство, восставшие не стали разоружать свои отряды, выжидая результатов событий. Потому что, следует признать, для казахов были не совсем непонятны действия обеих враждующих сторон – «белых» и «красных». После октябрьского вооруженного переворота, совершенного Советами (*большевиками*), их власть постепенно укреплялась и под влиянием проведенной агитационной и пропагандистской работы прибывшего в Торгай комиссара А. Жангельдина повстанцы под руководством А. Иманова и Кейки Кукембайулы перешли на сторону советской власти. Отвечавший на вопрос «ты на стороне белых или красных?» словами «я буду на той стороне, на которой будет Амангельды» Кейки батыр вместе с Амангельды Имановым участвовал в работе первого всеказахского съезда в Оренбурге 18 марта 1918 года. «На съезде участвовал и А. Жангельдин, после съезда Амангельды и Кейки вернулись в новой военной форме, в этой одежде они были похожи на настоящих командиров», – писал в своих воспоминаниях свидетель тех далеких событий А. Ерходжаев.² После возвращения из Оренбурга А. Иманов и Кейки батыр приступили к созданию в Торгайском уезде местных органов советской власти и отрядов красной армии по заданию А. Жангельдина. Однако смерть А. Иманова и хана кыпчаков А. Жанбосынова в апреле 1919 г. при загадочных обстоятельствах послужила поводом к началу больших перемен в жизни Кейки батыра. Позднее, когда начались репрессии против деятелей Алаш, советская власть обвинила их в загадочной смерти А. Иманова.

---

² Президентский архив Республики Казахстан (РК). Ф. 811. Оп. 6. Д. 204. Л. 3.

После смерти двух соратников вооруженные бывшие повстанцы-воины во главе с Кейки батыром не утратили своего единства, об этом отмечали и побывавший в Торгае в октябре 1919 года А. Жангельдин, и председатель инспекции краевого военного комиссариата, свидетельствовавшие о том, что местное население вооружено.³

Воинам во главе с Кейки батыром вновь пришлось ввести военное положение в связи с грабежом казахских аулов бежавшими от красной армии остатками отрядов Колчака, но вместе с тем, поводом к этому послужили притеснения против казахских аулов воинов красной армии под предлогом проведения разверстки. Многочисленные факты о массовых бесчинствах местных властей приведены в докладе сотрудника Торгайского уездного военного комиссариата Валидова от 10 февраля 1920 года.⁴ Такие действия власти вызвали недоверие к ней таких батыров как Кейки. Летом 1919 г. свергнувшие местную советскую власть в Торгае алашордынцы начали преследовать служивших большевикам сторонников А. Иманова. В этих целях был создан военный полевой суд в составе 20 человек и Кейки как сторонник А. Иманова также оказался в подозрении. Вначале, по постановлению суда, были расстреляны как большевики 15 человек.⁵ Для выполнения решений военного полевого суда карательный отряд во главе с В. Кафка и С. Каратилеуовым, объезжая казахские аулы, начал преследовать сторонников большевиков и наказывать попавших в плен. Об их действиях подробно написал в своем докладе 2 декабря 1919 года представитель Торгайского губисполкома в Торгайском уезде С. Кошимбеков.⁶

Не в силах терпеть несправедливость Кейки батыр, собрав отряд, отправляется защищать аулы родственников А. Иманова. Согласно источников, он намеревался оказать сопротивление отрядам С. Кошимбекова. Однако Алашский карательный отряд вынужден был отступить от хорошо вооруженного отряда Кей-

---

³ Жанкеддин Э. *Докум. и мат.* Алматы, 1975. 67 б.; Аркалыкский краевой государственный архив. Ф. 109. Оп. 1. Д. 2. Л. 2.

⁴ Президентский архив РК. Ф. 40. Оп. 1. Д. 241. Л. 1.

⁵ Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 2. Д. 404. Л. 3.

⁶ Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 2. Д. 404. Л. 3.

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской ...

ки батыра. Эти сведения сохранились не только в народных расказах, но и в легендах и преданиях, например, в неизданной поэме (*дастане*) акына Канайбекова «Поход С. Каратилеуова в июле 1919 года».⁷ Одним из первых собравших такие легенды и предания в ходе экспедиции по местам военных действий и зафиксировавший их на бумаге латинским шрифтом был академик А. Маргулан.

Через непродолжительное время пришедший из Оренбурга во главе с вооруженным отрядом комиссар А. Жангельдин сверг власть Алашорды в Торгае и, таким образом, борьба за власть закончилась и победу одержали сторонники советской власти. Простому же народу нужны были, прежде всего, мир и спокойствие, возможность восстановить разрушенное хозяйство.

С установлением мира Кейки батыр перешел к обыденной жизни, не вмешиваясь в политику, но несмотря на это, каждый его шаг был под особым наблюдением большевиков, о чем свидетельствуют архивные источники.⁸

«Особым, пристальным вниманием» новой власти пользовались активные участники восстания 1916 года, избранные народом ханы и батыры. Так, в начале 1920 года были обвинены в «оказании противодействия власти» и насильственно отправлены сначала в город Семей, а затем в Сибирь избранный ханом аргынов О. Шолаков и командир тысячного отряда К. Алтынсарин.⁹ Отсюда следует вывод, что советская власть, первоначально бывшая на стороне восставших (*1916 года*), не доверяла лидерам восстания, преследовала их и перешла к их поимке. Потому что восстание 1916 года показало всем, в том числе большевикам, что такие авторитетные среди народа батыры как Кейки батыр, имя которых стало легендой уже при жизни, способны в любой момент возглавить и объединить свой народ.

Первое сопротивление Кейки батыра советской власти началось после беззаконий и произвола сверх неограниченно поль-

---

⁷ Центральная научная библиотека Республики Казахстан. Фонд редких рукописей. Оп. 1019. С. 45.; Оп. 1013. С. 74.

⁸ Центральный государственный архив Республики Казахстан. Ф. 66. Оп. 1. Д. 53.

⁹ Егемен Қазақстан, 29. 11. 2002, 5 б.

зовавшихся своей властью аульных активистов. Написанные на него лжезаявления и клеветнические письма в вышестоящие органы власти послужили причиной для обвинения его, как «врага» советской власти и «бандита». «Он стал мстить русским и день от дня организовал себе больше и больше банду, пуская агитацию среди киргиз, что он идет освобождать киргиз от ига русских... В 1921 году в июле месяце у него было 70 человек хорошо вооруженных», – сообщалось в отправленных в вышестоящие органы власти сводках.¹⁰ К его отряду присоединялись и безвинно наказанные и пострадавшие от советской власти обиженные и обездоленные люди.

Летом 1921 г. в результате сражения на реке Сарыторгай между вышедшим из Торгая для подавления «бунта» Кейки отрядом «красных» и отрядом Кейки батыра последний был вынужден отойти в соседний район Баганалы Атбасарского уезда. Приход отряда Кейки батыра в край, где росло массовое недовольство народа советской властью, еще более обострил ситуацию, об этом с тревогой отмечалось на заседании Атбасарского уездного партийного комитета.¹¹

По рассказам аксакалов и людей старины, последовавший за Кейки народ избрал своим ханом знаменитого внука Бабыра Кулсеита. В начале июля 1921 г. восставшие совершили нападение на штаб милиции в Карсакбае, в результате которого погибли несколько милиционеров, а также они установили контроль за цинковым рудником в Коргасыне (*нынешнее селение Шеңбер Улытауского района Карагандинской области*).

Таким образом, в рамках борьбы «с бандитизмом» на физическое устранение Кейки батыра были брошены все силы Атбасарского уездного ревкома. 28 июля 1921 г. вышедший из Атбасара отряд большевиков под командованием Плескача в составе 438 человек встретился с отрядом Кейки батыра вблизи Улытау, в результате чего последний потерпел поражение и вынужден был отступить. 20 октября указанного года из Атбасара вышел другой отряд во главе с И. Исайкиным, но не догнав отряд Кейки

---

¹⁰ Центральный государственный архив РК. Ф. 427. Оп. 9. Д. 53. Л. 203.

¹¹ Президентский архив РК. Ф. 139. Оп. 1. Д. 80. Л. 34.

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской ...

батыра в связи с наступившими холодами также отступил назад, – о чем подробно написал в своем воспоминании указанный И. Исайкин.¹² После этого отряду Кейки батыра оставался один путь – отступить на юг, в сторону Кызылорды.

Первый директор Карсакбайского завода, один из организаторов кампании по поимке Кейки батыра И. Деев в своих воспоминаниях писал, что «после разгрома отряда Кейки скрылся и оказался в районе озера Телегуль, около Кызыл-Орды, где опять собрал отряд до 350 человек. Расположившись по дороге Карсакпай-Кызыл-Орды Кейки начал грабить всех проезжающих», и что это была местность Шұбартөбе вблизи аула главного духовного управителя созданного в 1916 г. ханства Баганалы Ахмета ишана Оразева.¹³

Вооруженная борьба Кейки батыра против советской власти обратила на себя внимание лидеров басмаческого национального движения в Средней Азии. Так, в воспоминаниях одного из организаторов этого движения З. В. Тогана отмечается, что в Казахстан прибыли послы командира вооруженных сил Турции, маршала Анвар паши, чтобы донести до «казахских басмачей» предложения, подарки и саблю лично Кейки батыру.¹⁴

Поняв трудность вооруженным путем поймать Кейки батыра, советские руководители Торгайского и Атбсарского уездов, объединив свои усилия, решили поймать батыра путем обмана. Было подготовлено специальное ложное письмо с поддельной подписью А. Жангельдина, в котором обещалось прощение его вины и предоставление должности в Торгае. Передать письмо батыру должен был Ахмет ишан, при этом учитывалось, что в это время Кейки батыр со своими воинами зимовал вблизи аула Ахмет ишана, выполнение данного задания было запланировано на март 1922 г.¹⁵

В начале марта указанного года отряды Н. Токарева из Торгая, С. Магзутова из Карсакбая добрались до аула Ахмета ишана

---

¹² Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 1. Д. 26. Л. 16-17.

¹³ Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 1-80. Д. 15. Л. 108.

¹⁴ Тоган З. *Воспоминания*. Москва, 1997. С. 323-325.

¹⁵ Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 1-80. Д. 15. Л. 124.

и когда указанные большевики вошли в дом Ахмета ишана, Кейки батыр был застигнут врасплох и пойман. «Операция прошла удачно. На месте расстреляны основные виновники его отряда, а остальные распущены по домам. Товарищи Токарев и Магзутов решили Кейку и его брата доставить в Тургай», – писал свидетель тех событий И. Деев.¹⁶ Итак, чтобы доставить попавшего в плен батыра, его жену Акжан, младшего брата Тускена Токарев выезжает в Тургай, а Магзутов вместе с отрядом возвращается в Карсакбай.

Оставшиеся в живых воины Кейки батыра пустились в погоню за Токаревым, чтобы спасти своего командира, и это им удалось, о чем свидетельствуют архивные источники. В пути Кейки батыр расстрелял командира большевиков Н. Токарева.

После того, как это известие дошло до Торгая, командир взвода ЧОН Стукан выдвинулся вслед за Кейки батыром, и когда воины Кейки батыра расположились для ночлега на зимовке в местности Жалаулы 29 марта 1922 г., он был окружен и в начавшейся перестрелке был убит. «29.03.22 г. бандит Кейка пойман отрядом под командованием отд. командиром тов. Дудина 200 верст от Тургая, расстрелян на месте и с ним человек бандитов 5», – написано в телеграмме Стукана, отправленной в Костанайский губштаб под номером 084.¹⁷

«Красные» жандармы с нечеловеческой жестокостью убили Кейки батыра, отрубили две его руки, голову, вспороли живот беременной Акжан, а неродившегося ребенка затоптали сапогами, младшего его брата также мученически убили. «...В доказательство, что Кейка был убит, отрублена голова и доставлена в Тургай», – писал далее свидетель И. Деев. Другой свидетель С. Искаков написал, что «когда М. Сафаргалиев вошел в город с отрубленной головой Кейки батыра, народ вышел на улицу посмотреть страшное зрелище, а его голова провисела на уличном фонаре до позднего вечера, и что голова батыра была вывешена, чтобы запугать тех, кто выйдет против советской власти».¹⁸

---

¹⁶ Указанный фонд. Л. 107.

¹⁷ Центральный государственный архив РК. Ф. 66. Оп. 1. Д. 53. Л. 116.

¹⁸ Президентский архив РК. Ф. 811. Оп. 6. Д. 233. Л. 27.

Кейки (Нурмаганбет) Кукембайулы – одна из первых жертв советской ...

С обретением независимости Казахстана начала подниматься проблема возвращения на родину черепа Кейки батыра, которая хранилась в кунсткамере города Санкт-Петербурга, что было подтверждено письмом МИД России.¹⁹ Вместе с тем, такая подтверждающая информация была напечатана в 2000 году в статье, опубликованной на странице республиканской газеты членами экспедиции, побывавшей в городе Санкт-Петербурге с целью поиска черепа хана Кенесары Касымулы.²⁰

Через 95 лет восторжествовала историческая справедливость и череп Кейки батыра был возвращен на родину и перезахоронен на его родной земле. Во время захоронения черепа великого предка госсекретарь Казахстана Г. Абдыхалыкова сказала, что «в результате поддержки Елбасы Н. Назарбаева стало возможным возвращение на родину черепа батыра, и что в истории независимого Казахстана сохранились следы славных дел таких батыров».²¹ Сегодня – это свидетельство возрождения исторической справедливости и истины по истечении многих лет кропотливой и плодотворной работы.

Zhrnutie

Kejki (Nurmaganbet) Kukembajuly – jedna z prvých obětí sovietskeho represívneho systému v Kazachstane

Výskum osobnosti Keiki (Nurmaganbet) Kukembaiuly – kazašského národného batyru (t.j. hrdinu, statočného vojaka), aktívneho účastníka protiruských (proticárskych) a antiboľševických (antisovietských) vystúpení (1916 – 1922), sa v sovietsky periód z pochopiteľných príčin nerealizoval. Napriek tomu sa obraz hrdinu odrážal v niektorých umeleckých a literárnych dielach 20. storočia. Po získaní nezávislosti Kazachstanu sa objavilo množstvo článkov a rôznych publikácií venovaných životu Kejki-batyra. Boli však napísané zväčša na základe legiend a ústnych príbehov o ňom, objavili sa rôzne nepresnosti a nezrovnalosti týkajúce sa jeho života a boja proti cárskej

---

¹⁹ Торғай, 27. 03. 1998, 3 б.

²⁰ Қазақ әдебиеті, 18. 08. 2000, 4 б.

²¹ Егемен Қазақстан, 18. 09. 2017, 4 б.

a následne sovietskej moci v regióne. Na základe dlhoročného výskumu autor state konkretizuje a precizuje životnú púť Keiki-batyra (1877 – 1922). Charakterizuje jeho účasť v Stredoázijskom povstania (1916) – Turhajskom povstaní proti ruskej cárskej administratíve, a po roku 1917 účasť v národno-osloboditeľskom hnutí proti boľševizácii (sovietizácii) národov Strednej Ázie. Napokon konkretizuje aj samotný moment zavraždenia Keiki (Nurmaganbet) Kukembaiuly červenoarmejcami, o ktorom sa dlhodobo vedú spory. V sovietsky periód sa tento mohutný národno-oslobodzovací zápas moslimských stredoázijských národov bol historiografiou hanlivo nazývaný ako „hnutie basmačov“ a mal nádych extrémneho odsúdenia. Po rozpade ZSSR sa postoj k basmačom v nezávislých republikách strednej Ázie sa postupne reviduje.

Konferencia v rumunskom Nadlaku
„Dolnozemskí Slováci a rok 1918“ a významné ocenenie
kolegu doc. Miroslava Kmeťa

V dňoch 22. – 23. marca 2019 sa v rumunskom Nadlaku uskutočnila výročná konferencia, venovaná aspektom historicko-kultúrneho vývoja dolnozemsých Slovákov. Okrem odbornej časti konferencie s názvom *Dolnozemskí Slováci a rok 1918* rozvrhnutej do dvoch dní, bolo súčasťou podujatia tradičné dekorovanie osobností prestížnou *Cenou Ondreja Štefanka*, ktoré sa uskutočnilo 21. marca. Cenu udeľuje Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Krasku v spolupráci so Svetovým združením Slovákov v zahraničí Slovákom žijúcim v zahraničí a občanom Slovenskej republiky, ktorí svojou činnosťou výrazne a dlhodobo prispeli k rozvoju slovenského zahraničného sveta.

V roku 2019 sa komisia rozhodla podporiť návrh doc. PhDr. Petra Mička, PhD. a toto najvýznamnejšie „dolnozemske“ ocenenie v kategórii *za príspevok k rozvoju a propagácii slovenskej literatúry tvorenej v slovenskom zahraničnom svete* udeliť kolegovi doc. PaedDr. Miroslavovi Kmeťovi, PhD. z Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V rámci slávnostného otváracieho programu, na ktorom sa okrem účastníkov konferencie zúčastnili aj predstavitelia krajanských organizácií z Rumunska, Maďarska, Srbska a Českej republiky, odznelo *Laudatio* na laureáta z pera navrhovateľa doc. Petra Mička a doc. Antona Hruboňa.

*Laudatio na doc. PaedDr. Miroslava Kmeťa, PhD.,
laureáta Ceny Ondreja Štefanka za rok 2019 v kategórii
„za príspevok k rozvoju a propagácii slovenskej literatúry tvorenej
v slovenskom zahraničí“*

*„Jak sa tam máte, bratia, vy,
v Čabe pokojnej, v žirných pustách,
či víno ešte roztaví
slovenskú reč vo vašich ústach...“*

*A jak sa baviš, chasa, ty,
V prachu pod agátovým sadom?
Kebych bol vetrom strapatým,
Sadol by som si ku vám za dom.“*

Valentín Beniak: *List na Čabu* (1942)

„*Na žirnej rovine...*“ – tak znie titul jednej z mnohých kníh nášho kolegu, historika, ale predovšetkým priateľa, ktorého tvorba sa už od svojich počiatkov v 90. rokoch nerozlučne spája so slovenskou Dolnou zemou. Toto manželstvo nezaznamenalo ani na prahu „perlovej svadby“ žiadne karamboly. Naopak, je čoraz pevnejšie, vyzretejšie. Od symbolickej výmeny obrúčok medzi naším laureátom a dejinami onej „žirnej roviny“, uzavretej na čabänskom ostrovčeku slovenskosti, uplynuli už temer tri desaťročia. Ich zväzok priniesol – poeticky povedané – už tony klasov, vykultivovaných tak na dolnozemských černozeiach, ako aj v pôsobisku laureáta pod Urpínom. Dobrý hospodár – komunita pohybujúca sa okolo slovenskej Dolnej zeme – ho nemôže nechať bez povšimnutia...

Pozrime sa preto na úvod na životnú dráhu Miroslava Kmeťa. Laureát sa narodil 26. mája 1964 v Banskej Bystrici. Základnú a strednú školu absolvoval vo svojom rodisku, kde už ako gymnazista začal inklinovať k histórii. Počas gymnaziálnych štúdií sa postupne začalo formovať jeho profesionálne zameranie, ktoré pokračovalo štúdiom na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici v kombinácii slovenský jazyk a literatúra – dejepis. Ako vysokoškolský študent získal prvé „ostrohy“ vo výskume dolnozemských komunít, čo predurčilo jeho neskorší historický výskum. O erudovanosti mladého absolventa svedčí aj Cena dekana, ktorá mu bola udelená pri odovzdávaní vysokoškolského diplomu. Po krátkom zamestnaní v Domove mládeže a absolvovaní vojenskej prezenčnej služby, viedli jeho kroky na Slovenské gymnázium do Békešskej Čaby, kde ako pedagóg pôsobil v rokoch 1989 – 1993. Po svojom návrate na Slovensko pracoval na Gymnázium Andreja Sládkoviča v Banskej Bystrici a od roku 2004 až dodnes na Katedre histórie Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Svoju historickú erudíciu

uplatňuje aj ako člen Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Slovensko-maďarskej a Slovensko-rumunskej zmiešanej komisie historikov pri SAV, člen vedeckej rady časopisu *Motus in Verbo*, odborný garant vzdelávacích aktivít Metodického centra UMB pre Slovákov žijúcich v zahraničí a podpredseda Vedeckej rady Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku.

Doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD. patrí napriek vekovej príslušnosti k zrelšej strednej generácii už k bardom slovenskej historiografie, zaoberajúcej sa históriou dolnozemsých Slovákov. Jeho početné publikácie, týkajúce sa najmä vývoja slovenských komunit v Maďarsku, Rumunsku a bývalej Juhoslávii, patria v rámci svojej tematickej profilácie medzi priekopnícke diela, popisujúce krúťňavy spoločensko-politického a kultúrneho života slovenských minorít v zahraničí. Publikačná činnosť doc. Kmeťa, ktorá siaha do 90. rokov uplynulého storočia, obsahuje viac než 160 jednotiek charakteru knižných monografií, edícií dokumentov, čítaniek, vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov zameraných na rozličné aspekty späté s minulosťou dolnozemsých Slovákov predovšetkým v období 19. a 20. storočia.

Doc. Kmeť sa propagácii dolnozemskej histórie a kultúry dlhodobovo venuje aj vo svojej pedagogickej činnosti na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, kde vedie kurz „Dejiny a historiografia zahraničných Slovákov v 19. a 20. storočí“. Ako školiteľ v treťom stupni štúdia v odbore *Slovenské dejiny* na svojom materskom pracovisku zároveň rozvíja plodnú doktorandskú školu, orientovanú na výskum dolnozemských realít. Pod odborným gestorstvom doc. Kmeťa realizovali, resp. realizujú doktorandské štúdium na Katedre histórie FF UMB na „dolnozemske“ témy Mgr. Bernadeta Ottmárová, PhD., Mgr. Soňa Polóniová, PhD. či Mgr. Ondrej Druga, PhD. Sú to, ako by povedal klasik, prvé výhonky z brázdy vyoranej na tomto poli slovenskej historiografie, nový prúd historickej spisby vyšľachtenej školiteľskou erudíciou laureáta.

Doc. Kmeť okrem vedecko-pedagogického pôsobenia na svojej *alma mater* dlhodobovo napomáha rozvoju vedeckého života v ohnisku diania, v dolnozemskej prostredí. Okrem jeho obligátnych účastí na konferenciách a odborných podujatiach (obzvlášť v Nadlaku či Békešskej Čabe) pôsobil 13 rokov ako externý pracovník Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba, 1991 – 2004). Takisto pôsobil ako externý pracovník Múzea Mihálya Munkácsyho a Referátu pre národnostné menšiny Mestského úradu v Békešskej Čabe. Jeho dlhoročné aktívne pôsobenie v meste nezostalo nepovšimnuté a v roku 2018 získal laureát ocenenie udelené primátorským úradom a národnostnou samosprávou pri príležitosti Dňa národností za mnohostrannú pedagogickú a vedeckovýskumnú činnosť v prospech slovenskej menšiny. Za odbornú spoluprácu s Metodickým centrom UMB, odborné garantovanie vzdelávacích aktivít a za mimoriadne cennú vedeckovýskumnú činnosť v oblasti dejín dolnozemských Slovákov získal laureát v roku 2018 ocenenie aj od vlastnej *alma mater*, kde mu bola udelená cena *AGITO PRO MINORICA SLOVACA*.

S prostredím niekdajšej kultúrnej bašty Slovákov žijúcich v Maďarsku sa asocuje taktiež spomínané pedagogické pôsobenie v prvej polovici 90. rokov, ktoré vystavilo rodný list záujmu nášho laureáta o Dolnú zem. Jeho húževnatosť, pretavená do prvých nespelych publikačných pokusov už v tej dobe, sa nezbortila ani po návrate do rodnej Banskej Bystrice. Po pôsobení na Gymnáziu Andreja Sládko-

viča sa nové pole publikačnej pôsobnosti pred doc. Kmeťom otvorilo po nástupe na banskobystriickú Katedru histórie. Na jej pôde zaznamenala jeho vedecká činnosť najvýraznejší rozlet. Práve tu vznikli diela, ktoré dnes tvoria základnú literatúru a, takpovediac, povinnú súčasť poznámkového aparátu každej vedeckej štúdie či monografie o dejinách Dolnej zeme. Spomeňme aspoň tie najviac rezonujúce: *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí* (2010), *Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia* (2013), *Na margo dvoch storočí: štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia* (2010), *Na žirnej rovine: Z príbehu Čabäna Michala Žilinského* (2014), či *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1, 2 a 3* (2012, 2017, 2018).

K jeho dominantnému, a v mnohých smeroch zásadnému, dielu v rámci výskumu dejín dolnozemských Slovákov patrí trojdielna publikácia *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov*, v ktorej mapuje ich históriu od príchodu a adaptovania sa na Dolnej zemi až po rok 1990. Veľmi výstižne uvedenú publikáciu vo svojej recenzii zhodnotil prof. Ján Botík: „Na osnove rozvetvených migračných pohybov, historických a sociokultúrnych procesov poskladal obraz z doteraz zhromaždených dejinných faktov, ako aj z reálií každodenného, pospolitého a duchovného života slovenských dolnozemských komunít. Predstavil v ňom galériu činnorodých osobností, no hlavne dynamiku vývinových podôb dolnozemských Slovákov, ktoré sa utvárali v podmienkach multietnického prostredia a menšinového statusu.“

Hovorí sa, že príliš dlhý zoznam publikácií býva neraz predzvestou ich nižšej kvality. V prípade doc. Kmeťa to však v žiadnom prípade neplatí. Jeho práce nie sú ako poľný kúkoľ, lež ako dobré víno odležané v kvalitných dubových sudoch. Budú chutiť dobre i po rokoch rokúcich a svojich konzumentov si vďaka buketu Kmeťovej tvorby vždy nájdu.

Cena Ondreja Štefanka v kategórii za príspevok k rozvoju a propagácii slovenskej literatúry tvorenej v slovenskom zahraničnom svete je v správnych rukách. Doc. Kmeť si tohto „dolnozemskeho Oscara“ za dlhoročnú prácu, ktorú pre dolnozemske komunity ako „Nedolnozeme“ doposiaľ vykonal, plne zasluhuje.

Peter Mičko – Anton Hruboň

Stopy cest – 15. historickogeografická konferencia

V tradičnom zimnom termíne sa v Prahe dňa 23. januára 2019 uskutočnila v poradí už 15. historickogeografická konferencia. Jej organizátormi boli Výskumné centrum historickej geografie, Historický ústav AV ČR, Česká geografická spoločnosť a hostiteľ podujatia Prírodovedecká fakulta Univerzity Karlovy. Tohtoročné stretnutie prevažne českých, ale aj slovenských historických geografov bolo venované veľmi obľúbenej téme ciest a cestovania v minulosti.¹ Konferenciu otvorili svojimi úvodnými slovami hlavní garanti podujatia, i historickogeografických výskumov na území Českej republiky – pracovníčka Historického ústavu AV ČR Eva Semotanová a člen Katedry sociálnej geografie a regionálneho rozvoja Prírodovedeckej fakulty UK, a zároveň prezident Českej geografickej spoločnosti, Pavel Chromý. Po ich spoločnom zahájení odznelo v štyroch blokoch spolu 17 príspevkov venovaných avizovanej téme. Na rozdiel od minulého roku, keď časť konferencie prebiehala v sekciách, tento raz odznali všetky príspevky v rámci plenárneho zasadnutia.

Ako prvý prezentoval svoj príspevok *Cesta jako symbol putování* Jiří Kupka, po ktorom nasledoval príspevok odborníčky na výskum stredovekých hraníc Markéty Markovej, dotýkajúci sa práve výskumu ciest, prechádzajúcich po hraniciach a cez hranice (*Cesty na hranicích – cesty přes hranice*). Na stav aktuálnych výskumov ciest na Morave upozornil vo svojom príspevku *Výskumy starých cest v rámci projektu Moravské křižovatky* Jan Martínek, v poslednom období mimoriadne aktívny bádateľ na tomto výskumnom poli. Na prvý referát nadviazali nasledujúce dva, ktoré boli venované fenoménu pútnictva a pútnických ciest. Peter Polehla odprezentoval príspevok *Mobilita sacra: Stopy posvátných cest v itinerariích a ďalších naratívnych prameňoch pozdní antiky a raného stredoveku* a Helena Polehlová predniesla príspevok *Tři cesty biskupa Wilfrida do Říma a jejich zachycení ve Vita Sancti Wilfridi*.

---

¹ Hlavná téma konferencie sa každoročne mení. Minuloročnou témou pražskej januárovej konferencie historických geografov boli Hranice ako symbol ambícií a spoločných záujmov.

Druhý blok konferencie zahájil Peter Chrastina, ktorý oproti pôvodne avizovanému príspevku odprezentoval referát s pozmieneným názvom aj obsahom, venovaný rozboru zmienky o úlohe jaskyne Čertova pec v dobovej cestnej infraštruktúre Nitrianskej stolice v diele Mateja Bela (*Jaskyňa Čertova pec: Jaskyňa ako oddychová zóna v cestnej infraštruktúre Nitrianskej stolice v 1. pol. 18. storočia*). Po ňom predstavil svoj výskum tereziánskeho urbáru v súvislosti so zaznamenanými údajmi o cestách, cestovaní a pracovnej mobilite poddaných Oto Tomeček (*Možnosti výskumu ciest na základe dokumentov tereziánskej urbárskej regulácie*). Slovenský blok referátov ukončil doktorand Historického ústavu SAV Michal Ďurčo, ktorý sa venuje problematike budovania cestnej infraštruktúry v medzivojnovom Československu. Vo svojom referáte sa zamerail na budovanie ciest vo vyššie položených nadmorských výškach (*Vzhůru k výškám! Fenomén „Alpenstrasse“ a meziválečné Československo*). Trojicu slovenských referujúcich v doplnil ešte Jiří Dvořák, ktorý predniesol príspevok *K problematice jihočeské komunikační sítě, zejména ve 20. století*.

Popoludňajší konferenčný blok zahájil príspevok dvojice autorov Pavla Bolinu a Tomáša Klimeka venovaný výskumu mostu na území Prahy 5 (*Málo známý kamenný obloukový most nad Lipenci a možnosti jeho datování na základe výsledku studia starých cest*). Petr Nový predniesol referát zameraný na výskum konkrétnej cesty a jej dochovaných reliktov v oblasti Podřipska (*Budyňka, otisk středověké cesty v krajině Podřipska*). Podobne zameraný referát prezentujúci výskum dochovaných reliktov historickej cesty spracovala autorská dvojica Dušan Adam a Dušan Cendelín (*Přechod Chvojnice u Kralic n. Oslavou – příklad komplexního souboru stop historických cest v krajině*). Tento blok zakončil menej tradičný príspevok manželov Trpákovcov, ktorý problematiku ciest používaných človekom rozšíril aj do roviny výskumu cestičiek používaných zvieratami (*Stezky zvířat*). V referáte sa autori detailnejšie zameraili na prezentáciu lesných cestičiek, vychádzajúc z realizovaného monitoringu pohybu rysov vo voľnej prírode.

Posledný blok referátov zahájil príspevok Jaroslavy Škudrnovej, pojednávajúci o mobilite poddaných súvisiacej s cestami k obilným mlynom (*„S troškou do mlýna“ aneb mobilita poddaných na příkladu mlečů a jejich cest v raném novověku*). Nina Milotová (*Řeka Vltava a její*

význam v procesu formování národní identity) a Václav Matoušek (*Po stopách rekreační kolonizace českého venkova v 19. a 20. století. Křížem krážem údolí Berounky od Prahy do Berouna a zpět*) predstavili úlohu riek v rôznych rovinách vnímania, vrátane dopravnej. Na záver konferenčného podujatia odznel príspevok autorov Jiřího Drozda, Šárky Steinovej a Filipa Paulusa *Cesty jako dopravní spojení na starých mapách Čech*. Po uzatvorení posledného bloku referátov nasledovala generálna diskusia, v ktorej viaceró diskutujúcich ocenilo výbornú úroveň konferencie, vyzdvihlo kvalitu jednotlivých príspevkov a pozitívne hodnotilo možnosť každoročného stretávania sa bádateľov v oblasti historickej geografie a environmentálnych dejín.

Pravidelné pražské januárové stretnutia², spolu s dvojročným cyklom konferencií organizovaných Petrom Chrastinom na Slovensku³, patria k stretnutiam slovenských a českých odborníkov bádajúcich na poli historickej geografie. Zostáva len veriť, že obe úspešné podujatia zostanú zachované a budú aj naďalej ponúkať platformu pre vzájomnú konfrontáciu historických geografov oboch krajín.

Oto Tomeček

---

² Prvá zo série pražských januárových konferencií sa uskutočnila v roku 2005.

³ Prvý slovensko-český informačný seminár o historickej geografii sa uskutočnil v roku 2012 v Nitre. Po ňom nasledovali tri ďalšie slovensko-české historickogeografické konferencie konané v Nitre (2014) a Trnave (2016, 2018).

**Projekt „Výmena skúseností pri archívnom výskume
a strategickej komunikácii“ koordinovaný Katedrou histórie
Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici v roku 2019**

V roku 2019 sa Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (ďalej FF UMB) zapojila do realizácie grantového projektu *„Výmena skúseností pri archívnom výskume a strategickej komunikácii“*, ktorý bol vypracovaný v spolupráci s Veľvyslanectvom Slovenskej republiky v Kyjeve na Ukrajine (hlavný riešiteľ projektu) a podporený Slovenskou agentúrou pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu – SAMRS. Katedra histórie FF UMB v zastúpení doc. PhDr. Michala Šmigela, PhD. koordinovala predmetný grantový projekt.

Treba zdôrazniť, že nešlo o prvú spoluprácu Katedry histórie FF UMB so slovenským zastupiteľským orgánom na Ukrajine. Tohtoročný projekt v zásade nadviazal na minuloročnú spoluprácu (v roku 2018) pri realizácii podobného projektu podporeného programom CETIR – Centre for Experience Transfer from Integration and Reforms. Ten umožnil uskutočniť interdisciplinárny seminár *„ARCHÍVY NKVD-KGB PRE MÉDIÁ.SK: Odtajnené fondy sovietskych štátno-bezpečnostných orgánov v ukrajinských archívoch a ich relevanciu pre médiá a verejnosť na Slovensku“*, ktorý sa uskutočnil v Bratislave (Hotel Matyšák) dňa 2. októbra 2018. Finančne tiež podporil účasť ukrajinských historikov na medzinárodnej vedeckej konferencii *„Ozbrojený antikomunistický odpor v strednej a východnej Európe (1944 – 1953)“*, ktorá sa konala v Kongresovom centre „Academia“ v Starej Lesnej 3. – 4. októbra 2018 a bola organizovaná Katedrou histórie FF UMB v spolupráci s ďalšími slovenskými a zahraničnými inštitúciami (z Poľska, Ukrajiny, Litvy).

Zámerom tohtoročného projektu *„Výmena skúseností pri archívnom výskume a strategickej komunikácii“* bolo prostredníctvom organizácie vedeckého semináru v Kyjeve uskutočniť slovensko-ukrajinský dialóg historikov/archivárov a súčasne umožniť realizáciu výskumu slovenských expertov vo fondoch Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny v Kyjeve (bývalý archív KGB; odtajnený a pri-

stupný verejnosti v roku 2014). Očakávaním projektu bolo tak prehĺbenie slovensko-ukrajinskej spolupráce v oblasti historického výskumu a využitia archívov štátno-bezpečnostnej povahy, ako aj sprostredkovanie slovenských skúseností zo zapájania odbornej komunity historikov a archivárov – ako segmentu občianskej spoločnosti – do demokratizačných procesov (vysporiadanie sa s citlivými otázkami minulosti, kultivovanie politicko-spoločenského diskurzu o historických témach, vzdelávanie verejnosti a členenie dezinformáciám a falšovaniu dejín).

V rámci realizácie projektu boli v máji – júni 2019 koordinátorom oslovení slovenskí historici, zaoberajúci sa výskumom slovensko-ukrajinských, resp. československo-sovietskych tém v 20. storočí a ktorí sú jazykovo zdatní komunikovať s ukrajinskými kolegami. Súčasne sa pripravoval slovenský-ukrajinský seminár historikov/archivárov v súčinnosti s Ukrajinským ústavom pamäti národa (Kyjev), Centrom výskumu oslobodzovacieho hnutia (Kyjev) a Archívom Bezpečnostnej služby Ukrajiny (Kyjev). Samotný seminár bol naplánovaný na prvý septembrovej týždeň roku 2019.

Zo slovenskej strany sa aktivít projektu zúčastnilo päť expertov, ktorí na začiatku septembra 2019 vycestovali na Ukrajinu: Michal Šmigel' (koordinátor projektu; Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), Ľubica Harbuľová (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove), Marek Syrný (Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici, Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB v Banskej Bystrici), Ondrej Podolec (Ústav pamäti národa v Bratislave) a Matej Medvecký (Vojenský historický ústav v Bratislave). Do aktivít projektu sa z dôvodu pracovnej vyťaženia nepodarilo zapojiť oslovených historikov z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave.

Z ukrajinskej strany sa zapojilo taktiež päť odborníkov: Anna Olijnyk (výkonná riaditeľka Centra výskumu oslobodzovacieho hnutia, Kyjev), Andrij Kohut (riaditeľ Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny, Kyjev), profesor Ivan Patryliak (dekan Fakulty histórie Kyjevskej národnej univerzity T. H. Ševčenka, Kyjev), Volodymyr Vjatrovyč (riaditeľ Ukrajinského ústavu pamäti národa, Kyjev) a Volodymyr Birčak (projektový vedúci Centra výskumu oslobodzo-

vacieho hnutia /Kyjev/ redaktor internetového portálu „Historická pravda“ a televíznej relácie „Odtajnená história“ na TV UA:1).

Slovensko-ukrajinský seminár historikov/archivárov „Výmena skúseností pri archívnom výskume a strategickej komunikácii“ sa uskutočnil v Kyjeve dňa 3. septembra 2019 a prebiehal v priestoroch Informačno-výstavného centra Múzeu Majdanu. Otvorenia podujatia sa zúčastnili aj predstavitelia Veľvyslanectva Slovenskej republiky v Kyjeve (z pozícií hlavného riešiteľa projektu) – mimoriadny a splnomocnený veľvyslanec Marek Šafin a zástupca veľvyslanca Matúč Korba. Predmetné podujatie sa v rámci realizácie projektu konalo v súlade s oficiálnym programom semináru a v plnej miere splnilo svoje poslanie, vyplývajúce zo stanoveného zámeru.

V kolokviálnej časti semináru slovenskí historici sprostredkovali slovenské skúsenosti zo zapájania odbornej komunity historikov a archivárov do formovania verejného diskurzu a poukázali na súčasné trendy. Na túto skutočnosť veľmi pozitívne reagovala ukrajinská strana, ktorá nadviazala na ich vystúpenie a prezentovala svoje doterajšie skúsenosti a aktivity v tejto oblasti. Evidentný obojstranný záujem o kvalifikovanú spoluprácu a strategickú komunikáciu v rámci spoločných slovensko-ukrajinských historických tém a vzťahu k širšej verejnosti sa prejavil vo forme bohatej odbornej diskusie.

V ďalšom bloku semináru experti z Ukrajiny prezentovali *„Ukrajinskú cestu“ k otvoreným archívom KGB* (Volodymyr Vjatrovyč) a *Archív Bezpečnostnej služby Ukrajiny: štruktúru fondov, ich profil, kataloizáciu* predstavil Andrij Kohut. Skúsenosti ukrajinských historikov/archivárov so štúdiom slovensko-ukrajinských, resp. československo-sovietskych tém vo fondoch Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny odprezentoval Ivan Patryliak vo svojom vystúpení *Reakcie občanov Československa a USSR na udalosti Pražskej jari cez prizmu informačných správ KGB USSR*. V nasledujúcej časti bola pozornosť venovaná problémom archívnych zdrojov štátno-bezpečnostnej povahy (dokumentom sovietskych represívnych zložíek) a popularizačným projektom pre verejnosť. *Špecifika využitia materiálov z archívov KGB v historických vydaniach a programoch* konkretizoval Volodymyr Birčak, následne Anna Olijnyk prezentovala *Ako môžu byť archívy KGB zaujímavé pre novinárov: skúsenosť s projektom Del/construction: Archívy KGB pre médiá*. V odborných diskusiách slo-

venskí experti ocenili aktivity ukrajinských kolegov a podelili sa o vlastné skúsenosti z praxe na Slovensku a pozorovanie súčasných trendov v krajinách Európskej únie.

V poobedňajších hodinách 3. septembra 2019 sa uskutočnila praktická časť semináru – návšteva Archívu Bezpečnostnej služby Ukrajiny. Sprievod po Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny s odborným výkladom realizoval Andrij Kohut, riaditeľ archívu. K večeru sa uskutočnilo oficiálne prijatie slovenských predstaviteľov na Veľvyslanectve Slovenskej republiky v Kyjeve. Neskôr (5. septembra 2019) boli slovenskí historici prijatí na pôde Fakulty histórie Kyjevskej národnej univerzity T. H. Ševčenka jej dekanom – prof. Ivanom Patryliakom, DrSc.

V ďalších dňoch (4. – 6. a 9. – 10. septembra 2019) prebiehal výskum slovenských historikov v Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny za asistencie ukrajinských historikov a archivárov. Ukrajinskí partneri nielenže boli nápomocným činiteľom pri zorientovaní sa a bádaní v archívnych fondoch, ale súčasne pokračoval aj odborný dialóg na personálnej úrovni.

Týmto spôsobom došlo k naplneniu čiastkového cieľa projektu – prieskum možnosti bádania slovenských a československých tém v Archíve Bezpečnostnej služby Ukrajiny, čo je z hľadiska slovenskej historickej vedy a náučno-populárnej publicistiky ďalší významný zdroj poznatkov o minulosti, ktorý doposiaľ nebol využitý (najmä pri témach spojených so ZSSR v 20. storočí). Nový zdroj informácií tak môže nielen skorigovať poznatky o niektorých kľúčových historických udalostiach v rámci moderných dejín Slovenska, ale aj otvoriť ich celkom novú interpretáciu (obzvlášť pri tých témach, pri ktorých slovenskej historiografii a publicistike doteraz chýbali poznatky zo „sovietskych“ archívov).

V celku tak bolo naplnené výsledné očakávanie projektu – rozvinutie slovensko-ukrajinského dialógu medzi historikmi/archivármi, tesnejšia vedecká aj mediálna spolupráca, obojstranný transfer odborných poznatkov, zviditeľňovanie ukrajinských dejín na Slovensku a slovenských dejín na Ukrajine, ako aj vzájomná odborná popularizácia dejín, spoločnosti a kultúry oboch národov. Okrem toho nadviazanie kontaktov na ukrajinskej strane a oboznámenie sa s možnosťami archívneho bádania umožnia rozvíjanie spolupráce na

individuálnej báze i zapojenie ďalších slovenských a ukrajinských historikov, publicistov a novinárov do slovensko-ukrajinského susedského dialógu.

Michal Šmigel'

Fotoreportáž zo slovensko-ukrajinského semináru historikov v Kyjeve a sprievodných aktivít (september 2019)

Foto 1 – 2. Slovensko-ukrajinský seminár historikov/archivárov v Kyjeve
na Ukrajine 3. septembra 2019 (arch. L. Harbuľová, M. Šmigel)

Foto 3 – 4. Slovensko-ukrajinský seminár historikov/archivárov v Kyjeve na Ukrajine 3. septembra 2019 (arch. M. Šmigel').

Foto 5 – 6. Oficiálne prijatie slovenských historikov na Veľvyslanectve SR v Kyjeve (3. septembra 2019) a na pôde Fakulty histórie Kyjevskej národnej univerzity T. H. Ševčenka 5. septembra 2019 (arch. Ľ. Harbuľová, M. Šmigel').

Názov: Acta historica Neosoliensia 22-1/2019

Jazyková korektúra: Mgr. Patrícia Molnárová

Obálka: Svätý Hieroným v historickej iniciále „B“eatissimo, Vyšebrodská biblia – piata časť, začiatok 14. storočia, fol. 1v. Podľa ŘÍHA, D. M.: *Základní fond středověkých rukopisů v cisterciáckém klášteře ve Vyšším Brodě*, obr. č. III/3e.1. Příloha k příspěvku M. Šlepičku v tomto čísle.

Náklad: 120 kusov

Rozsah: 106 strán

Vydanie: prvé

Formát: A5

Návrh obálky: Róbert Malček

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tlač: EQUILIBRIA s.r.o.

Rok vydania: 2019

EV 5543/17

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)